

STANISLOVAS
JUKNEVIČIUS

NUMIRTI SU
ŠYP
SE
NA
LŪPOSE

AUTOBIOGRAFINĖS APYBRAIŽOS

STANISLOVAS
JUKNEVIČIUS

MIRŠY
ŠYP
SE
NA
LŪPOSE

AUTOBIOGRAFINĖS APYBRAIŽOS

PKO VALANDA
LEIDYKLA / SPAUSTUVĖ
ANNO 1993

2026

Bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos integralios bibliotekų
informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISBN

© Stanislovas Juknevičius, 2026
© Leidykla-spaustuvė „Piko valanda“, 2026

TURINYS

Pratarmė 7

- 1. KUR TIE ŠALTINĖLIAI** 10
- 2. BĖGIMAS SU BARJERAIS** 19
- 3. JUODOS DIENOS, BALTOS NAKTYS** 37
- 4. TUŠČIA VIETA SOVIETINĖJE ARMIJOJE** 46
- 5. STUDENTIŠKA MASKVA** 54
- 6. KAUNO STOTELĖ** 75
- 7. TARP VILNIAUS FILOSOFŲ** 85
- 8. „MUZIKOJE YRA VISKAS“** 104
- 9. PERMAINŲ METAS** 113
- 10. KULTŪROS PARIBIUOSE** 136
- 11. KUR GANĖSI KENTAURAI** 153
- 12. IŠMINTIS IR IŠMINČIAI** 167
- 13. INDIŠKOSIOS PAGUNDOS** 177
- 14. MIRTIS IR NEMIRTINGUMAS** 194

Pabaiga 249

Pratarmė

Trys priežastys paskatino parašyti šią knygą. Pirmiausia – noras papasakoti apie save, apie tai, ką patyriau ir supratau ne-trumpame gyvenimo kelyje. Kas aš toks, kad manau, jog mano gyvenimas, mano patyrimas gali būt įdomūs kitiems? Visų pirma, esu įvairialypė asmenybė, išbandžiusi daug užsiėmimų, profesijų, gyvenimo būdų. Neseniai paskaičiavau – bent dešimtyje darbų išdirbau ne mažiau kaip metus. Aš buvau santechniku, ka-reiviu, studentu, sargu, kiemsargiu, aspirantu, dėstytoju, mokslo darbuotoju, instituto direktoriumi, viešbučio administratoriumi. Kadangi buvau stropus, ganėtinai darbštus ir pareigingas, į visus darbus mane priimdavo džiaugsmingai. Džiaugsmingai ir išlydė-davo.

Kodėl nė viename darbe aš netapau „savu“, neatradau savo vietos gyvenime? Be abejo, tam turėjo reikšmės tam tikri cha-rakterio bruožai. Aš visada ir apie viską turėjau savo nuomonę, buvau gana kategoriškas, ir jei darydavau kompromisus, tai tik iki tam tikros ribos. Kita priežastis – aš niekada nežiūrėjau į save, į savo profesiją, į savo gyvenimą rimtai. Aš nebuvau šio pasaulio gyventojas – aš buvau jo stebėtojas ir tyrėjas. Kai kuriuos savo stebėjimų ir tyrimų rezultatus pateikiu šioje knygoje.

Du dalykai nuo pat vaikystės stebino mane savo fatališku pa-prastumu: visi šioje Žemėje gyvenę žmonės kažkada gimė, ir visi jie mirė, ar anksčiau ar vėliau mirs. Miršta visi, bet miršta skir-tingai: kažkas – ramiai, tarsi nusimesdamas ilgai ir kantriai nešą naštą, kažkas – kančios ir nevilties perkreiptu veidu, o dar kaž-kas – su nebyliu priekaištu stingstančiose akyse: ir tai – viskas?.. Nuo ko priklauso paskutinės žmogaus buvimo šioje Žemėje aki-mirkos, minutės, dienos? Jei mirtis neišvengiama, tai gal galima padaryti taip, kad ji būtų jei ne pageidaujama, tai bent nebaisi?

Geriausia būtų numirti su šypsena lūpose, tuo teigiant sau, aplinkiniams, pasauliui: gerai gyvenau, gražiai numiriau. Ar galima koku nors būdu to išmokti?

Visais laikais svarbų, o neretai pagrindinį vaidmenį sprendžiant gyvenimo ir mirties problemas atlieka filosofija. Kaip teigė dar Sokratas, užsiiminėti filosofija reiškia mokytis mirti. Tai nereiškia, kad kiekvienas, norintis gražiai numirti, turi tapti filosofu. Tai tik reiškia, kad kuo daugiau žmogus galvoja apie gyvenimą, tuo lengviau pasitinka mirtį. Galima visiškai nesidomėti filosofija, bet mirti vis tiek teks. Ši knyga – neabejingiems mirčiai žmonėms. Ji neišmokys, kaip numirti su šypsena lūpose, bet padės geriau suprasti save, kitus žmones, gyvenimą, o kartu – mirtį.

Kita šią knygą parašyti paskatinusi priežastis – tai noras papasakoti apie mano gyvenimo kelyje sutiktus žmones, apie jų svajones, lūkesčius, viltis. Vengdamas bereikalingų prieštaravimų ir ginčų („ar tikrai aš tada taip pasakiau?..“, „kažin ar mano tėtis galėjo taip pasielgti...“), kai kurių knygos herojų pavardes pakeičiau, kartais pateikiau tik jų vardus. Nemanau, kad knygos turinys dėl to nukentėjo, nes tai pasakojimas ne tik ir ne tiek apie konkrečias asmenybes, kurias man teko garbė ar nelaimė pažinti, o apie tai, kaip gyveno, ko tikėjosi ir kaip mirė ar tikisi numirti įvairių tipų, rūšių, pažiūrų žmonės.

Ir, pagaliau, šioje knygoje noriu papasakoti apie įvykius, kuriuose man ir mano kartos žmonėms teko dalyvauti ar kurių liudininkais buvome. Tai mūsų tautos istorijos fragmentai. Kiekvienas galės papildyti juos savo, savo tėvų ar senelių prisiminimais, savaip interpretuoti įvykius ir faktus ir tokiu būdu kurti labiausiai jo pasaulėžiūrą ir pasaulėjautą atitinkantį praeities vaizdinį. Tokių vaizdinių visuma ir sudaro tai, kas paprastai įvardijama kaip istorija. Pažindami istoriją mes pažįstame save, o kuo geriau pažįstame save, tuo didesnė tikimybė, kad nesąmoningai mummy-

se glūdinti pabaigos baimė virs naujos pradžios viltimi.

Ilgai dvejojau dėl knygos žanro. Pradžioje šį rašinį norėjau pavadinti „atsiminimais ir apmąstymais“, vėliau – esė. Manau, dabartinis jo žanras – autobiografinės apybraižos – geriausiai atspindi knygos turinį. Lengvo skaitymo mėgėjai negausius knygoje pasitaikančius teorinius intarpus galės praleisti, tuos gi, kuriuos šie intarpai sudomins labiausiai, kviečiu paskaityti ir kitas mano knygas bei straipsnius. Juose žingeidus skaitytojas galės surasti šiame tekste pateikiamų citatų nuorodas bei išsamesnį kai kurių teiginių pagrindimą. Tiems, kam mano rašiniai nepatiko ar dar nepatiks, siūlau, užuot gaišus laiką jų skaitymui, patiems parašyti geriau. Kiekvienas turi teisę kažką rašyti ir kiekvienas turi teisę neskaityti to, ką parašė kiti.

1.

KUR TIE ŠALTINĖLIAI

„Kur tas šaltinėlis, kur aš jaunas gėriau?..“ – dainuojama lietuvių liaudies dainoje. Mano šaltinėliai tryško Rytų Lietuvoje, Švenčionių ir Ignalinos apylinkėse. Tuose kraštuose aš malšinau savo fizinį troškulį, juose brendau dvasiškai, iš patiklaus vaiko virsdamas maištaujančiu jaunuoliu.

Mano tėvai buvo tipiški prieškarinės varguomenės atstovai, bandę – dažniausiai nesėkmingai – susikurti geresnį gyvenimą jei ne sau, tai bent savo vaikams. Tėvo gyvenimą galima palyginti su Petro Cvirkos romano „Žemė maitintoja“ herojaus Juro Taručio gyvenimu, tik jei Tarutis gavo žemės kaip buvęs savanoris, mano tėvas daugiausiai mišku ir kemsynais apaugusį sklypą paveldėjo iš tėvo. Pragyventi, o juo labiau išlaikyti šeimą tik iš šio sklypo gaunamų pajamų praktiškai buvo neįmanoma, todėl tėvas nuolatos uždarbiavo, dažniausiai kartu su broliu statė namus. Cvirkos romanas baigiasi tuo, kad valstiečiai, praradę bet kokią viltį ne tik prasigyventi, bet paprasčiausiai išgyventi doru darbu, „sukilo prieš ponų valdžią“, o „savanoris buvo pirmas toje kovoje už žemę, už duoną“. Kaip būtų susiklostęs Taručio gyvenimas, jei Cvirka būtų parašęs romano tęsinį? Kaip savanoris būtų jautęsis atėjus sovietų valdžiai, vokiečių okupacijos metais, pokario Lietuvoje? Mano tėvo gyvenimas – vienas iš galimų Taručio gyvenimo tęsinio variantų.

1939 metais sovietams okupavus Lenkijos, kuriai priklausė ir Ignalinos kraštas, dalį, mano tėvas buvo išrinktas Krikonių kaimo tarybos pirmininku. Nemanau, kad būdamas šiose pareigose jis kam nors labai pakenkė, nes kai atėjo vokiečiai ir atsirado galimybė susidoroti su buvusiais skriaudikais, jo atžvilgiu jokių represijų nebuvo. Panašiai situacija susiklostė ir pokario metais. Nors prosovietinės tėvo pažiūros buvo gerai žinomos, jis nekojo prieš miškuose besislapstančius partizanus, o partizanai,

savo ruožtu, nelietė jo. Su karo metais apylinkėse veikusiais sovietų partizanais jis palaikė gana tamprius ryšius.

Vienas iš tėvo jaunystės draugų – Stasys Apyvala – atėjus sovietams tapo milicininku ir, artėjant sovietų-vokiečių frontui, pasitraukė į Sovietų Sąjungos gilumą. 1943 metais jis vėl pasirodė Ignalinos-Švenčionių apylinkėse kaip sovietinių partizanų būrio vadas. Savo to meto patirtį, įskaitant bendravimą su mano tėvu, jis aprašė jau po karo pasirodžiusioje knygoje „Sakalai broleliai“. Tėvas buvo vadinamas „partizanų ryšininku“. Su sovietiniu po grindžiu susijusioje veikloje šiek tiek dalyvavo ir motina, todėl abu buvo apdovanoti medaliais „Didžiojo Tėvynės karo partizanas“. Tai teikė tam tikrų privilegijų, kuriomis, jau likusi viena, motina bandė droviai pasinaudoti. Po karo tėvas kažkiek ūkininkavo, vėliau dirbo Švenčionių ir paskiausiai – Naujo Strūnaičio vandens malūno vedėju. Kadangi realaus socializmo paveikslas gerokai skyrėsi nuo vaizduotėje egzistavusio, nemažai gėrė. Buvo aistringas žvejys. Žvejodamas vėlyvą rudenį persišaldė, susirgo ir 1952 metais mirė. Man tada buvo treji metai.

Jei tėvo gyvenimas – Taručio, tai motinos – Juozo Baltušio knygos „Parduotos vasaros“ herojės Akvilės gyvenimo tęsinys. Anksčiau tapo našlaite, pamotė gi, skirtingai nei aprašyta žinomoje pasakoje, neliepė savo vyrui žiemą išvežti podukrą į mišką ir ją ten palikti, bet ir nestatė į vieną gretą su savo pačios vaikais. „Guliu, būdavo, žolėje ant nugaros, žiūriu į dangų ir svajoju: štai ant šito debesies mama atplaukia... O gal ant šito...“ Šešerių metų buvo atiduota tarnauti vadinamiesiems buožėms: pradžioje – piemenė, vėliau – merga. Dvidešimt ketverių išteklėjo, tačiau ypatingos laimės nepatyrė. Nedidelėje trobelėje gyveno dvi šeimos, mano tėvų ir tėvo brolio, abi turėjo vaikų.

Prisiminimų knygoje „Su kuo valgyta druska“ Baltušis rašo,

jog po daugelio metų jis susitiko su Akvilės prototipu ir abu pasidžiaugė, kad „mūsų vaikai ir anūkai gyvena gal dešimtį kartų šviesiau, kaip gyvenome mes, jų metų būdami“. Mano motinos gyvenime džiaugsmo buvo mažai.

Mirus vyrui, pradėjo dirbti malūno vedėja ir augino šešis nepilnamečius vaikus. Be manęs, šeimoje dar buvo keturi broliai ir viena sesuo, visi už mane vyresni. Pirmas motinos darbas ryte būdavo „paleisti“ malūną, o tam reikėjo pakelti dalį užtvankos, kad bėgantis vanduo pradėtų sukti ratą, o tas, savo ruožtu – malimo girnas. Vasarą tai nekėlė didesnių problemų, bet žiemą vanduo užšaldavo, ir pirmiausiai reikėdavo apkapoti aplink užtvanką susitelkusį ledą. „Kiek kartų galėjau nugarmėti kartu su laužtuvu ir dingti po ledu...“ Pradėjus suktis malūno girnoms, reikėjo sutvarkyti malimo laukiančių žmonių eilę (žmonės iš tolimesnių apylinkių atvažiuodavo iš vakaro ir nakvodavo ant maišų, vežimuose, o šaltesniu oru – malūne), užpilti grūdus, parišti maišus, į kuriuos byrėdavo miltai, įsitikinti, kad malimo procesas vyksta sklandžiai, ir po to buvo galima eiti tvarkyti ūkio: šerti gyvulius, melžti karvę, o dar vėliau – gaminti pusryčius, žadinti ir išleisti į mokyklą vaikus. Tarpais vis reikėdavo užbėgti į malūną raminti amžinai kuo nors nepatenkintus vyrus, reguliuoti nuolat stringantį malimo procesą. Po vėlyvų pusryčių palaikyti tvarką malūne ateidavo pavaduotojas – netoliese gyvenantis kaimo vyras.

Smalsus žvėrelis

Mano, kaip ir bet kokio kito vaiko gyvenime dominavo trys instinktai: maitinimosi, žaidimo ir pažinimo. Maitinimosi gana monotoniškai. Pusryčiams visad būdavo blynai, kuriuos dažydavome į spirgų ir grietinės padažą, pietums – bulvių košė su spirgais,

retkarčiais – gabalėliu mėsos, vakarienei – pieniška sriuba. Jei dieną išalkdavome, galėdavome atsipjauti riekę juodos duonos, kurią pagardindavome druska ir saulėgrąžų aliejumi. Kartais pavykdavo nugvelbti šiek tiek cukraus, ir tada pasigamindavome gardumyną: vandeniui suvilgytą ir šiek tiek cukrumi pabarstytą juodos duonos riekę.

Tam tikrą mūsų žaidimų dalį sudarė turbūt viso pasaulio vaikų mėgstami žaidimai – gaudynės ir slėpynės. Iš specialių įgūdžių reikalaujančių žaisdavome „peiliuką“, „pikerį“, „kvadratą“. Buvo ir specifinis, tik mūsų regionui ir laikmečiui būdingas žaidimas – bunkerių kasimas.

Paprasčiausias bunkeris buvo šakomis uždengta duobė su skyle, pro kurią buvo galima įlįsti ir išlįsti. Šiek tiek sudėtingesnis variantas – kai iki duobės buvo iškasamas keleto metrų taip pat šakomis uždengtas tunelis, pro kurį ir buvo patenkama į pagrindinę duobę. Trečiai, aukščiausiai kategorijai priklausė bunkeriai, kai iškastos žemės nebuvo paliekamos šalia tunelio ar duobės, o kraunamos ant paklodžių, marškų ir nutempiamos kuo toliau nuo kasimo vietos. Tokį bunkerį aptikti būdavo sunkiau. Tarp gretimų kaimų vaikų vyko savotiškos varžybos: kas didesnę ir geriau užmaskuotą bunkerį iškas. Pagal nerašytas, bet savaime suprantamas taisykles reikėjo ne tik turėti savo bunkerį, bet surasti ir sugriauti „priešą“. Kiek prisimenu, svetimų bunkerių surasti ir sugriauti mums nepavyko, bet kelerius metus su pagarbia baime buvo rodoma miško tankmėje esanti duobė, kurioje kažkada buvo „tikras bunkeris“. Savuose bunkeriuose tamsoje, susigūžus, buvo praleista nemažai valandų, laukiant tikro ar tariamo priešo. Kaip sužinojau gerokai vėliau, panašiuose bunkeriuose mėnesius ir net metus praleido kai kurių mano draugų vyresnieji broliai ar tėvai.

Svarbi sudedamoji vaikystės dalis buvo laukimas. Jis susidė-

jo iš dviejų dalių: viena vertus, buvo laukiama, kada bus galima pavalgyti ar žaisti, antra vertus – bausmės laukimas. Nors mūsų laisvės horizontai buvo gana platūs: kiemai, sandėliai, kaimą supantys miškeliai ir laukai, egzistavo gana tankus ir griežtas *tabu* tinklas: negalima mažų vaikų vestis toli į mišką, negalima žaisti sveikatai ar net gyvybei pavojingų žaidimų, negalima keiktis, vogti kaimynų obuolių, gadinti kolūkio (jau nekalbant apie asmeninę) nuosavybę. Bet jauni organizmai reikalavo adrenalino, todėl *tabu* buvo nuolat pažeidžiami. Vienas iš pavojingiausių ir azartiškiausių užsiėmimų buvo gyvulių fermų ar kitų kolūkiui priklausančių pastatų langų daužymas akmenukais iš laidynių. Praktiškai visiems vaikams būdingas protestas prieš suaugusiųjų pasaulį čia persipynė su socialiniu. Bausmės dydis buvo tiesiai proporcingas nusižengimui, dažniausiai naudojami bausmės įrankiai – diržas ar pirmas po ranka pasitaikęs elastingas daiktas. Šiuo atveju mūsų motina, kaip praktiškai ir visi kaimo gyventojai, vadovavosi sena, šimtmečiais išbandyta ir patikrinta tiesa: „Už vieną muštą dešimt nemuštų duoda.“ Jau gerokai vėliau, mums užaugus, mama gailėjosi tokios radiklios auklėjimo priemonės: „Jei dabar grįžtų tie laikai – nė vieno nė pirštu nepaliesčiau...“ Bet buvo kiti laikai, kiti papročiai. Kas laukė be tėvo augančių šešių vaikų? Daugumos kaimo gyventojų nuomone – kalėjimas ar ubago lazda. Būtent prieš tokią perspektyvą, kiek įstengė, ir kovojo motina.

Svarbi man, kaip ir visoms gyvoms būtybėms įgimta instinktyvi linkmė buvo pažinimas. Jis susidėjo iš trijų pagrindinių dalių: asmeninio patyrimo; vyresnių draugų ar brolių man perteikiamo patyrimo; knygų skaitymo.

Gerai prisimenu vieną skaudžią asmeninio patyrimo pamoką. Šaltą žiemos dieną vyresnieji broliai atnešė iš lauko apšerkšniusį plaktuką ir pradėjo įtikinėti, kad ant jo susidarę balti milte-

liai – tai cukrus, kurį galima, netgi būtina, kol neištirpo, nulaižyti. Aš, ne kartą skaudaus patyrimo pamokytas, įtariau klastą, bet neatsispyriau pagundai ir lyžtelėjau plaktuką. Liežuvis tuoj pat prie jo prišalo. Išsigandęs aš truktelėjau plaktuką ir nuplėšiau gabaliuką liežuvio. Pasigirdo klyksmas, ir klastingiems broliams ilgai laukti atpildo neteko...

Skaityti išmokau dar prieš eidamas į mokyklą ir, kai pakankamai šiame mene sutvirtėjau, pradėjau skaityti – iš pradžių pasakas, vėliau – nuotykių literatūrą, dar vėliau – mokslinę fantastiką. Skaitymas visai neištūmė žaidimų, bet gerokai susiaurino jų sritį. Jau po daugelio metų užsilikusi tose vietose giminaitė perdavė buvusios mano mokytojos žodžius: „Sunkus buvo vaikas... Pabandyk su juo pasiginčyti, jei jis perskaitė visą biblioteką...“

„Visada pasiryžęs“

Be abejo, visos, tegul ir kaimo, bibliotekos, aš neperskaičiau, bet skaičiau godžiai ir daug. Nemažą perskaitytų knygų dalį sudarė revoliucinę romantiką apdainuojančios knygos. Jos, o taip pat nuoseklus sovietinis mokykloje vykdomas auklėjimas formavo mano socialines pažiūras. Jų esmę trumpai galima išreikšti taip: „Egzistuoja dviejų tipų valstybės: socialistinės ir kapitalistinės. Kapitalistinėse valstybėse lygybės nėra, nes egzistuoja milžiniški skirtumai tarp nieko neveikiančių ir prabangoje gyvenančių kapitalistų ir vargė gyvenančių darbininkų. Socialistinėse valstybėse visi lygūs.“ Dešimties metų aš jau buvau susiformavęs marksistas. Prisimenu, pagrindinė tais metais mane kankinusi teorinė problema buvo tokia: „Kaip gali kapitalistinių šalių darbininkai taikstyti su tokiu akivaizdžiu neteisingumu, kodėl jie nesusitelkia ir nenuverčia kapitalistų interesus atstovaujančios valdžios ir nepradeda kurti šviesaus, laisvo nuo eksploatacijos

gyvenimo, kaip tai daroma Lietuvoje ir kitose socialistinėse valstybėse?“ Natūralu, jog su tokiomis pažiūromis aš ne tik įstojau į pionierių gretas, bet buvau išrinktas pionierių draugovės pirmininku ir tapau aktyviu socializmo kūrimo proceso dalyviu. Valstybinių švenčių metu mokykloje būdavo iškilminga pionierių rikiuotė. Pionierių vadovė – kaip taisyklė, jauna, pati neseniai mokyklą baigusi mokytoja – išeidavo prieš eilėmis išrikiuotus pionierių būrius ir tardavo sakramentinę frazę: „Kovai už komunistų partijos reikalą būk pasiryžęs!“ Mes visi saliotuodavome ir chorą atsakydavome: „Visada pasiryžęs!“

Mano buvimo pionieriumi metais Lietuvoje – kaip, matyt ir visoje Sovietų Sąjungoje, – gimė du judėjimai: timuriečių ir jaunųjų žvalgų. „Timuras ir jo komanda“ – kultine tapusi (ar bent jau bandyta padaryti) Arkadijaus Gaidaro knyga, kurios herojai padeda į karą išėjusių vyrų šeimoms. Timuriečiais tapusiems pionieriams reikėjo spręsti du uždavinius: pirma, surasti žmones, kuriems reikia pagalbos, antra, tą pagalbą suteikti. Pirmas uždavinys buvo sunkiausias. Kartu su keliais aktyvistais apėjome visus aplinkinius kaimus, bet visur atsakymas buvo vienas: „Ne, ačiū, pagalbos nereikia. Kažkaip susitvarkome patys...“ Pagaliau suradome vienišą senį, kuris paprašė atnešti keletą kibirų vandens į netoliese esančią pirtį. Po to šią procedūrą atlikome dar keletą kartų, ir tai, matyt, suteikė galimybę pionierių vadovei raportuoti aukščiau esančioms instancijoms, jog „timuriečių komanda mokykloje veikia sutelktai ir ryžtingai“.

Pagrindinis „Jaunųjų žvalgų“ judėjimo tikslas – surasti savo apylinkėse revoliucionierių ar antifašistinio pasipriešinimo dalyvių gyvenimo ir veiklos pėdsakus. Apie kai kuriuos šio judėjimo pasiekimus galima spręsti iš neseniai laikraštyje aptiktos nuotraukos su paaiškinimu:

Plungės septynmetės mokyklos jaunieji žvalgai ir jų vadovė Ire-

na Jasinskaitė apžiūri žvalgų rajone surinktą medžiagą apie revoliucionierių Vladą Rekašių. Žvalgai išsiaiškino vietą, kurioje jis buvo sužeistas, namą, kuriame mirė. 1961 m. kovo 12 d. Plungėje prie paminklo revoliucionieriui žvalgų būriui suteikiamas Vlado Rekašiaus vardas. („Lietuvos pionierius“, 1, 1961).

Mūsų mokyklos žvalgams sekėsi žymiai blogiau. Kad ir kiek klausinėjom tėvų, pažįstamų, kaimynų – jokio revoliucionieriaus pėdsakų apylinkėse aptikti nepavyko. Kaime buvo apleistas namas, kuriame po karo buvo vadinamųjų „liaudies gynėjų“ („stribų“) būstinė, bet nė vieno gyvo stribo nei mūsų, nei gretimuose kaimuose nebuvo. Užtat pasakojimų apie vokiečių okupacijos metus buvo apstu, bet ataskaitoms jie netiko. Kaip pavyzdį pateikiu mamos pagalbininko – malūno darbininko Vaclovo – prisiminimų fragmentą:

„Važiuoju aš iš miestelio namo, sustojau miškelyje pagrybauti, žiūriu – ogi palei ežerą bolševikų partizanai įsikūrę: ginklus ant žemės numetę, batus nusiavę, ilsisi. Aš, kaip galėdamas greičiau, į kaimą: vyrai, šaukiu, greičiau, bolševikai miškelyje. Pasičiupom ginklus – kas ką turėjom – ir į paežerę. Na ir spruko tie banditėliai – ir batus, ir ginklus pametę.“ Matyt, panaši situacija buvo ir daugumoje kitų mokyklų, nes, paegzistavęs apie dešimtmetį, šis judėjimas užgeso.

Aštuntoje klasėje įstojau į komjaunimą, bet kažin ko nuveikti šiame veiklos bare nespėjau. Po ilgų dvejonių ar abejonių („ką žmonės pasakys... gal kad aš pati savo vaiko išlaikyti negaliu?“) motina atidavė mane mokytis į Švenčionėlių mokyklą-internatą.

2.

BĒGIMAS SU BARJERAIS

Internatas buvo pusiau sukarinta bendruomenė. Gyvenome viename kambaryje visi tos pačios klasės berniukai ar mergaitės, berniukai antrame, mergaitės – trečiame aukšte. Rytais visus žadindavo pats ką tik budinčio auklėtojo pažadintas, dar užsimiegojęs iš kambario į kambarį žingsniuojantis trimitininkas. Savo skundą dėl keliomis minutėmis trumpesnio nei kitų nakties miego jis išliedavo garsiomis ir ne visada rišliomis melodijomis, todėl neretai būdavo apmėtomas pagalvėmis ar batais. Po to – bet koku oru – pusvalandžio mankšta lauke. Tualetas, pusryčiai, rytinė rikiuotė, kurios metu būdavo nubrėžiami artėjančios dienos uždaviniai, giriami nusipelniusieji ir smerkiami prasižengėliai. Pamokos, pietūs, valanda laisvo laiko, pamokų ruošimas klasėje prižiūrint auklėtojui. Paskui – užsiėmimai būreliuose, vakarienė, vėl šiek tiek laisvo laiko, miegas. Į miestą galima buvo išeiti tik su raštiškais klasės auklėtojo leidimais. Jei tą savaitę nebuvo padaryta rimtų nusižengimų, savaitgaliais buvo galima nuvykti į namus. Gerai besimokantys ir / ar aktyviai sportuojantys turėjo tam tikrų privilegijų: galėjo individualiai daryti mankštą, ruošti pamokas ne su visais, o jiems tinkamu metu, ir panašiai. Aš mokiausi gerai, daug sportavau, todėl praktiškai visą buvimo internate laiką priklausiau privilegijuotųjų kastei. Mano mėgstamiausia to meto lengvosios atletikos rungtis buvo 400 metrų bėgimas su barjeriais. Matyt, šią sporto šaką pasirinkau neatsitiktinai. Kaip parodė tolesni įvykiai, didelė, o gal net didžioji mano gyvenimo dalis – bėgimas su barjeriais.

Duona kasdieninė

Pagrindinis į atmintį įsirėžęs internato laikų jausmas – alkis. Negalima sakyti, kad mes badavome, bet nuo stalo kildavome ne tada, kai pavalgydavome, o tada, kai viską suvalgydavome. Buvo

dvi pagrindinės to priežastys. Pirma – pinigų maistui internatas gaudavo ne per daugiausiai. Galima pasakyti ir taip: valstybė mylėjo po vaikų namus ir internatus išbarstytus savo pavainikius, bet jų nelepino. Antra priežastis – vienodos įvairaus amžiaus vaikams skiriamos porcijos. Apetitai – tarkim, pirmos ir dešimtos klasės auklėtinių – buvo labai skirtingi. Geriausiai tai iliustruoja toks į atmintį įsirėžęs nutikimas.

Valgykloje prie vieno stalo sėdėdavo dešimt – dažniausiai tos pačios klasės – mokinių. Pietums ant stalo būdavo pastatomas puodas sriubos ir dvi lėkštės po penkias porcijas antro patiekalo – dažniausiai bulvių košė ir kotletai. Vienas aštuntokas – jo pavardė buvo, berods, Akstinas – nutaikęs momentą, kai stalai jau buvo padengti, o valgykloje dar nieko nebuvo – įpuolė į vidų ir kaipmat sušveitė visus dešimt abiejose lėkštėse gulėjusių kotlečių. Greitai įsibrovėlis buvo demaskuotas.

Kitą dieną direktoriaus pavaduotojas į rytinę rikiuotę atsinešė didelį gabalą dešros. Nusikaltėliui buvo įsakyta išeiti priešais rikiuotę. Pavaduotojas priėjo prie jo ir kupinu tragizmo balsu prabilo:

– Vakar šis mokinys padarė nusikaltimą – suvalgė savo draugų porcijas. Matyt, jis labai alkanas. Štai dešra. Imk, Akstinai, valgyk. Prisivalgyk iki soties. Ką, nenori? O savo draugų maistą valgyti nori?!

Vargšas nusikaltėlis tik rijo ašaras ir įnirtingai purtė galvą: „Ne, nevalgysiu... Ne, daugiau taip nedarysiu...“

Alkanų žmonių kita psichologija. Vagystė jiems ne nusikaltimas, o kasdienybė, kartais – savotiška bravūra. Ir mes vogėme. Kartais pavykdavo įsilaužti į sandėliuką atsigerti pieno ir pasmaguriauti grietinės, bet pagrindinis mūsų taikinys buvo duona.

Duona buvo saugoma specialioje patalpoje – duoninėje. Patekti į ją buvo galima iš koridoriaus – tereikėdavę atrakinti du-

ris. Savotiškas vyresnių klasių berniukų garbės reikalas buvo pasigaminti ar pritaikyti raktą, išnešti keletą kepaliukų baltos duonos, pavalgyti patiems ir pavaišinti ją klasės draugus. Apie šias vagystes buvo puikiai žinoma, todėl durų spyna dažnai buvo keičiama ar taikomi sudėtingesni rakinimo mechanizmai. Užsiimdavo tuo mokyklos ūkvedys. Jau gerokai vėliau aš supratau, kad prieš dėdamas naują spyną ar kokį nors įmantresnį apsaugos mechanizmą jis pagalvodavo: ar ne per sudėtingą spyną aš ruošiuosi įdėti, ar sugebės mokiniai ją atrakinti?.. Ir taip jau atsitikdavo, kad mes visus mechanizmus įveikdavome ir atrakindavome visas spynas...

Savi – svetimi

Skirstymas į „savus-svetimus“ glūdi biologinėje žmogaus prigimtyje. Koks nors miško žvėrelis, išgirdęs neįprastus garsus, ar pamatęs nežinomo gyvio siluetą, suklūsta: kas tai? Svetimas ar savas? Jei svetimas – pavojingas ar ne? Reikia jo saugotis, nuvyti jį ar nekreipti dėmesio? Panašiai elgiasi ir žmonės. Savi – žinomi, pažįstami, tie, su kuriais galima bendrauti, iš kurių nesitikima priešiško ar bent nedraugiško veiksmų, svetimi – visi kiti. Svetimų reikia saugotis, vengti, o jei jau išvengti nepavyksta – su jais kautis.

Kadangi Švenčionių regionas prieš karą priklausė Lenkijai, didžiąją gyventojų dalį sudarė lenkai, bet buvo ir lietuviškų intarpų. Naujas Strūnaitis, kuriame prabėgo mano vaikystė, buvo grynai lietuviškas kaimas, o greta esančiame Sename Strūnaityje gyveno tik lenkai. Jaunimo muštynės – kaimas prieš kaimą – vakaruškų metu buvo virtę savotišku ritualu, jėgos ir drąsos demonstravimu. Mano laikais šią jau begėstančią tradiciją pratęsė vaikai, tiksliau, jaunesnių klasių moksleiviai. Pradinėje moky-

kloje tame pačiame pastate buvo lietuviškos ir lenkiškos klasės, ir kiekvieną rytą vykdavo savotiški turnyrai. Pirmieji į mokyklą atvykę vaikai – lietuviai ar lenkai – užgrobdavo įėjimą į mokyklą ir arba neįleisdavo, arba, prieš įleisdami, apkumščiuodavo kitos tautybės vaikus. Tai nebuvo rimtos muštynės, bet vyko praktiškai kiekvieną rytą. Kodėl reikėjo mušti lenkiukus? Toks klausimas mums net nekildavo. Tai buvo savaime suprantama. Savaime suprantama, kad jie – ne tokie, kaip mes, jie – svetimi, o reiškia, blogesni.

Internatė susidūriau dar su viena etninio svetimumo apraiška – žydų, tiksliau, žydo atžvilgiu. Apie holokaustą nei aš, nei absoliuti dauguma kitų mokinių nežinojome nieko. Istorijos vadovėliuose buvo rašoma, kad „vokiškieji okupantai ir jiems talpininkavę buržuaziniai nacionalistai sušaudė tūkstančius taikių Lietuvos gyventojų“. Apie tai, kad aukų buvo ne tūkstančiai, o šimtai tūkstančių, ir kad absoliuti jų dauguma buvo žydai, sužinojome gerokai vėliau. Tačiau ir tada buvo tiesą žinojusių, o gal net ir prisiminusių žmonių, taip pat ir žydų. Viena iš tokių žydų šeimų – Michelsonai – norėdami, kad jų vaikas niekad nepatirtų to, ką teko patirti jiems ar jų artimiesiems, atidavė savo sūnų į internatą, matyt, tikėdamiesi, kad jis integruosis į lietuvišką aplinką ir nesijaus joje svetimas. Bet jie klydo.

Aronas Michelsonas buvo smulkaus sudėjimo, inteligentiško veido žydukas. Gal tėvų pamokytas, o gal būdamas iš prigimties geranoriškas ir linkęs į bendravimą, jis dėjo daug pastangų jei ne susidraugauti, tai bent suartėti su kitais mokiniais, pirmiausia – klasiokais. Tačiau kolektyvas jo nepriėmė. Neatsimenu, kad kas nors su juo būtų draugiškai, geranoriškai bendravęs, o patyčių netrūko. Man jis keletą kartų siūlė pažaisti šachmatais, bet man labiau patiko krepšinis. Norėdamas parodyti, kad jis ne kitoks, ne blogesnis už mus, jis dalyvaudavo visose mūsų išdai-

gose, kartais mus net pranokdamas. Vienu metu mes pradėjome vogti iš chemijos kabineto Bertoleto druską, nes ji, gerokai pakaitinta, sprogdavo. Aronas taip pat išsinešė buteliuką druskos ir, bėgiodamas nuo vienos berniukų grupės prie kitos, išdidžiai ji demonstravo: „Žiūrėkit, ir aš... Ir aš turiu buteliuką druskos!“ Ar kad pakankamai įkaitęs, ar dėl kokių kitų priežasčių, buteliukas jo rankoje sprogo ir nutraukė keletą pirštų. Po kelių ligoninėje praleistų savaitių jis grįžo kitoks, liūdnesnis ir tarsi susitaikęs su likimu. Buvo kalbama, kad to sprogo metu į kraują pateko kažkokios nuodingos medžiagos, o gal dėl kitų priežasčių, bet po poros mėnesių jis susirgo ir mirė. Internatė jis išbuvo šiek tiek daugiau nei pusę metų.

Kaip dažniausiai būna tokiais atvejais, atėjo pavėluota atgaila. Mergaitės vaikščiojo paraudusiomis akimis ir dūsavo: „Aš dar tik prieš mėnesį jį pastūmėjau... O aš daviau sprigtą...“ Berniukai buvo sutrikę: „Kas gi čia dabar? Mes, be abejo, jo nemėgom, bet kad šitaip...“ Man išskirtinai atgailauti nereikėjo. Aš nebuvo blogesnis už kitus, bet nebuvo ir geresnis.

Skirstymas į savus ir svetimus būdingas jau gyvuliams, ir kuo mažiau žmogus nutolęs nuo gyvulio, tuo svarbesnis jo gyvenime šis reiškiny. Keičiasi tik diapazonas: savas kaimas; sava grupė; sava tauta; sava rasė; visi kiti - priešai. Nenuostabu, kad mes, laukiniai paaugliai, šio skirstymo prisilaikėme griežtai ir nuosekliai. Liūdniau, kad panašiai mąsto ir daugelis suaugusiais save laikančių žmonių.

Aktyvistai, metantys iššūkį, maištininkai

Pirmaisiais gyvenimo internatė metais buvau ne tik komunizmo kūrimo proceso stebėtojas, bet ir aktyvus dalyvis. Vieno iš komjaunimo susirinkimų metu kažką pakritikavau, pasiūliau

kažką padaryti geriau, ir kaipmat buvau išrinktas mokyklos komjaunimo komiteto sekretoriumi: „Tu žinai, kaip daryti geriau? Tai ir daryk.“

Komjaunimo komiteto darbas skleidėsi trimis pagrindinėmis kryptimis: mokymo, auklėjimo ir organizacine. Kadangi į devintą klasę buvo šioks toks konkursas, ir – bent jau teoriškai – priimdavo tik gerai besimokančius, be to, pamokų ruošai kasdien buvo skiriamos dvi valandos (atsilikėliams – ir daugiau), su mokymusi didelių problemų nebuvo. Apie aštuoniasdešimt procentų abiturientų įstodavo į aukštąsias mokyklas. Sovietmečiu tai tikrai buvo geras rodiklis.

Organizacinė veikla buvo labai įvairi, pradedant nieko bendro su ideologija neturinčių renginių (turistinių sąskrydžių, sporto varžybų, naujametinių karnavalų), baigiant sovietinių švenčių (Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos (taip tada buvo įvardijamas 1917-aisiais įvykdytas bolševikų perversmas Rusijoje) ar Gegužės pirmosios minėjimų) organizavimu. Ideologija mūsų nei įkvėpė, nei slėgė – tai buvo rutininis darbas. Renginiai buvo vertinami ne pagal tai, kiek jie atitiko komunistinę dvasią, o pagal tai, įdomūs jie ar ne.

Komjaunimo komiteto veikloje svarbus buvo auklėjamasis darbas, tiksliau, kova su drausmės pažeidėjais. Praktiškai kiekvieno komjaunimo komiteto posėdžio metu kas nors buvo svarstomas už drausmės pažeidimus ir skiriamos bausmės: įspėjimas, papeikimas ir (bent jau teoriškai) šalinimas iš komjaunimo. Šis mano veiklos baras po daugelio metų atsišaukė man netikėtu ir nenuspėjamu būdu.

Praėjus maždaug dešimčiai metų po mokyklos baigimo laukiau traukinio Ignalinos geležinkelio stoties perone. Be manęs, perone buvo dar vienas maždaug mano amžiaus vyras, kuris, tai priartėdamas, tai nutoldamas nuo manęs, mėtė į mano pusę

keistus, lyg pykčio, lyg apgailestavimo kupinus žvilgsnius. Pagaliau jis priėjo:

– Nepažįsti?

– Iš internato? – šiek tiek dvejojamas paklausiau aš.

– Taip.

Ir tada aš jį prisiminiau. Tai buvo vienos iš jaunesnių klasių mokinys, kurį mes svarstėme už vagystę. Vogė jis ne duoną (beje, tapęs sekretoriumi turėjau šio pragyvenimo šaltinio atsisakyti), o miestelio gyventojų daiktus. Milicija (taip sovietmečiu vadinosi policija) jį pagavo ir atidavė svarstyti internato administracijai ir komjaunimo organizacijai. Aš pasisakiau už jo pašalinimą iš internato, bet kažkas iš administracijos pasigailėjo, ir jis buvo paliktas, pritaikius visas kitas griežčiausias bausmes. Po aštuntos klasės jis iš internato išėjo, ir daugiau aš jo nemačiau, iki susitikom po daugelio metų geležinkelio stoties perone.

– Norėjau patyliukais vožti tau plyta per galvą, – tęsė jis. – Man kas – prieš metus išėjau iš kalėjimo, kitą kartą, tikiuosi, negreitai sėsiu... Pagailėjau. Gyvuok.

Ir nuėjo šalin.

Aš stovėjau greičiau apstulbęs nei išsigandęs. Nemanau, kad jis norėjo mane užmušti – gal tik išlieti kažkada patirtą neviltį ir skausmą. Ir štai gulėčiau aš sutvarstyta – galbūt susiūta galva Ignalinos ligoninėje ir svarstyčiau: kas? už ką? Ir niekada nesusiprotėčiau, kad tai – buvusio mano komjaunuoliško principingumo atgarsiai.

Komunistinio, kaip ir bet kokio kito auklėjimo sėkmė priklauso nuo to, kiek paklusnūs yra auklėjamieji. Paklusnumas – biologinėje žmogaus prigimtyje glūdintis mentaliteto bruožas. Už nepaklusnumą baudžiama – fiziškai, juridškai, kartais – morališkai. Paklūstama visada stipresniam. Paklusnumas – būtina

biologinės ar socialinės hierarchijos palaikymo sąlyga. Išnykus paklusnumui – kai kiekvienas pradeda elgtis ne „kaip reikia“, o kaip nori, socialinė hierarchija žlunga. Prasideda chaosas.

Antra vertus, žmonių visuomenėje, kitaip nei gyvulių, nepaklusnumas – būtina elgsenos, gyvenmenos, pasaulėžiūros kaitos, o kartu ir tobulėjimo sąlyga. Egzistuoja keturios pagrindinės nepaklusnumo formos. Pirmiausia tai pasyvus nepaklusnumas, kai žmonės paprasčiausiai nedaro to, ko iš jų reikalaujama. Aktyvus nepaklusnumas gali reikštis kaip priešgyniavimas, iššūkis ir maištas.

Galima spėti, kad tam tikros priešgyniavimo formos būdingos ir gyvūnams. Nesunku įsivaizduoti, o kartais ir pamatyti priešgyniaujantį savo motinai ožiuką ar besipriešinantį šeimnininko valiai arklį. Dažniausiai priešgyniauja vaikai, tačiau neretai šis mentaliteto bruožas išlieka ir suaugus.

Stipresnė nepaklusnumo forma – iššūkis. *Metantis iššūkį* – žmogus, kuris, nepaisydamas pavojaus savo saugumui ir net gyvybei, meta iššūkį oficialiai pripažintiems mokymams, elgesiui, gyvenimo būdai. Dažniau ar rečiau didesnę ar menkesnę iššūkį tėvams, aplinkai, oficialiai išpažįstamai ideologijai meta kiekvienas. Aš nebuvau išimtis.

Maždaug metus pradirbus komjaunimo organizacijos sekretoriumi, kilo pirmas ir paskutinis rimtas konfliktas su direktoriumi. Dabar neprisimenu jo turinio, bet prisimenu, kad kalba ėjo apie vidinę internato tvarką. Aš norėjau padaryti, mano manymu, geriau, direktorius – kaip reikia. „Reiškia, aš blogas komjaunimo sekretorius?“ – grėsmingai paklausiau. „Taip, blogas“, – tvirtai atsakė jis. „Tada neturėsit ir tokio“, – užbaigiau.

Tą pačią dieną, besibaigiant vakarienei, aš atsistojau ir garsiai paskelbiau: „Po vakarienės aktų salėje įvyks komjaunimo susirinkimas. Reikia aptarti keletą svarbių klausimų.“ Komjaunimo

sekretorius sako – komjaunuoliai paklūsta. Po vakarienės visi sugužėjo į aktų salę. „Darbotvarkėje du klausimai“ – pradėjau aš. Pirmiausia reikėjo išrinkti į mokyklos komjaunimo komitetą naują žmogų, nes komiteto narių skaičius buvo pastovus, ir, kam nors išėjus, į jo vietą turėjo būti išrinktas kitas. Aš pasiūliau gerai besimokantį, stropų vaikiną – Rimą Rėksnį. Visi, nors ir nelabai suprasdami, kam to reikia, už jį balsavo. „Dabar antras klausimas, – tęsiau aš. – Yra nuomonė, kad mūsų organizacijos sekretorius blogai atlieka savo pareigas, todėl siūlau jį išmesti iš komiteto ir nušalinti nuo sekretoriaus pareigų. Kas prieš?“ Kol visi nustebę žvalgėsi vieni į kitus ar išpūtę akis žiūrėjo į mane, aš pasakiau: „Prieštaraujančių nėra? Susirinkimas baigtas. Galit skirstytis į miegamuosius.“

Kitą dieną mane išsikvietė direktorius ir ilgai, bet beprasmiškai auklėjo. Aš neatgailavau ir ko nors keisti nesiruošiau.

Trečia, stipriausia nepaklusnumo forma – maištas. Iššūkis – vienkartinis įvykis, maištas – procesas. Maištas nežinomas gyvūnijos pasaulyje arba žinomas tik labai silpnomis formomis. Žmonių visuomenėje jis būtinas. kažkas turi sukilti prieš esamą tvarką, nes tik tada ji galės keistis. Maišto formos ir intensyvumas labai įvairūs – taip, paaugliai dažniausiai maištauja prieš suaugusiųjų pasaulį. Mano atveju maištas buvo nukreiptas prieš esamą santvarką. Į internatą aš atėjau šiek tiek abejojančiu, bet sovietiniu žmogumi, palikau jį disidentuojančiu jaunuoliu.

Pirmos abejonės valdžios sprendimų išmintingumu man kilo dar aštuonmetėje mokykloje. 1961 m. buvo priimta vadinamoji komunizmo statytojų programa, kurioje buvo pareikšta, kad komunistinė visuomenė bus sukurta per artimiausius dvidešimt metų. Kartu buvo priimtas ir septynerių metų ekonomikos ir žemės ūkio vystymosi planas, kuriame kiekvienam regionui buvo

suformuluoti savi uždaviniai. Baltijos šalims – taip pat ir Lietuvai – buvo suformuluotas uždavinys pasivyti ir pralenkti Skandinavijos šalis žemės ūkio srityje. Mūsų kolūkio karvės tuo metu duodavo iki aštuonių litrų pieno per parą, Skandinavijoje – iki keturiasdešimties. Panašiai buvo su derliumi. Kolūkis prikuldavo apie septynis centnerius javų iš hektaro, Skandinavijos šalys – daugiau kaip keturiasdešimt. Gerai prisimenu, kaip ėjau palei javų lauką ir negalėjau sulaikyti su nuostaba sumišusio pasipiktinimo: „Ir štai šitame lauke po septynių ar net penkių metų (tik priėmus septynmetį planą buvo inspiruotas judėjimas, siekiant įvykdyti jį per penkerius metus) bus šešis kartus daugiau varpų nei dabar? Aš galėjau įsivaizduoti, kad derlius gali būti dvigubai, na, trigubai didesnis, bet šešis kartus – niekada. Pasidalinau savo abejonėmis su suaugusiais, bet jie patarė man nekvaršinti galvos bereikalingais klausimais. Bus kaip bus, o kol kas reikia dirbti, ir tiek.

Dar daugiau abejonių kilo per visuomenės mokslo pamokas. Vadovėlyje, pavyzdžiui, buvo rašoma, kad proletariatas – progresyviausia visos žmonijos dalis. Ar tikrai taip? Kiekvienoje klasėje yra gerai, vidutiniškai ir blogai besimokančių vaikų, samprotavau aš. Geriausi įstoja į aukštąsias mokyklas ir tampa inteligentais. Vidutiniškai baigia technikumus ir tampa vienos ar kitos srities specialistais. Ir tik patys kvailiausi niekur neįstoja ir tampa darbininkais, kitaip sakant, proletarais. Ir jie – istorijos variklis, priešakinis visos žmonijos būrys?! Arba marksistinė moralės samprata. Kažkokioje knygoje perskaičiau Vladimiro Lenino žodžius, kad moralu viskas, kas tarnauja proletariato diktatūrai. Reiškia, bandžiau pratęsti šią mintį aš, jei koks nors proletaras išprievartavo grafo dukrą, jis pasiėlgė dvigubai moraliai: pirmiausia, patenkino savo, kaip priešakinio žmonijos būrio atstovo, lytinį instinktą; antra, pažemino, netgi nubaudė savo klasinį priešą. Tai tokia ji, marksistinė moralė?

Savo pažiūrų aš ne tik neslėpiau, bet, kur tik ir kaip tik galėdamas, jas viešinau. Mokytojai su direktoriaus priešakyje, užuot bandę įrodyti, kad aš neteisis, paprasčiausiai priskyrė mane atstumtųjų, antitarybinių žmonių kastai. Mokyklos baigimo charakteristikoje, be kita ko, buvo įrašyta: „Vertindamas partijos ir vyriausybės politiką daro rimtas klaidas ir atkakliai jų prisilaiko.“

Pažinimas ir stebėjimas

Mokykloje patirtas pedagoginis ostrakizmas padarė įtakos visam tolesniam mano gyvenimui. Pirmiausiai manyje atsirado, o vėliau sustiprėjo įsitikinimas, kad, užuot aktyviai dalyvavus socialinio bei politinio gyvenimo sumaištyje, geriau likti jo nuošalėje, siekti jei ne aukštesnių, tai bent tvaresnių vertybių. Tai turėjo įtakos ir renkantis profesiją.

Kaip ir daugelis mano kartos vaikų, vaikystėje norėjau būti lakūnu, po to – kosmonautu. Keičiantis pasaulėžiūrai, kito ir būsimos veiklos prioritetai. Išskirtinį vaidmenį suvaidino po devintos klasės įvykusi kelionė. Pagrindinė kelionės priežastis – noras pamatyti svetimus kraštus, gamtovaizdžius ir žmones ne tik vaizduotėje, bet ir realybėje. Šio noro skatinamas, vasaros atostogų metu spaudos kioske nusipirkau teisę pakeleivingomis mašinomis keliauti suteikiančią „Autostopo“ knygutę ir išvykau po europinę Sovietų Sąjungos dalį. Labiausiai norėjau pamatyti Juodąją jūrą ir kalnus. Aš jau buvau matęs Baltijos jūrą – aštuonmetėje mokykloje buvo organizuota ekskursija į Palangą, bet man to nepakako. Kartu nutariau aplankyti ir didžiuosius miestus – Sankt Peterburgą (tuometinį Leningradą) bei Maskvą. Pirmiausia nuvykau į Peterburgą, po to – Maskvą, iš ten – į Krymą, Kaukazą ir per Ukrainą grįžau į Lietuvą. Kelionė truko apie mėnesį. Be abejo, motina manęs niekada vieno nebūtų į tokią kelionę išleidusi,

bet aš pamelavau, kad vykstu su klase. Kai melas išaiškėjo, aš jau buvau išvykęs.

Pinigų turėjau labai mažai, todėl maitinausi daugiausiai duona su vandeniu. Nakvodavau stotyse, apleistuose pastatuose arba tiesiog po atviru dangumi. Turėjau pasiėmęs lietpaltį, kuris man atstojo ir antklodę, ir paklodę. Buvau nepilnametis, neturėjau paso, todėl reikėjo labai vengti milicijos. Būtų didžiulė gėda, jei mane, kaip nepilnametį valkatą, būtų atgabėję į internatą ar pas motiną. Bet to neįvyko.

Dažniausiai važiuodavau pagrindiniais keliais, nes juose eismas didžiausias ir didžiausia tikimybė kas tave kas nors paveš, bet kartais nuo jų nuklysdavau. Kartą Ukrainoje sunkvežimio kėbule važiauvau rajoniniu keliu, tikėdamasis, kad jis mane išves į plentą. Temo. Kai sunkvežimis pasuko netinkama, mano manymu, linkme, iššokau iš kėbulo ir pradėjau žvalgytis vietos nakvynėi. Arti nesimatė jokių statinių, driekėsi nupjautų javų laukai. Kaip jau ne kartą buvau daręs, sugraibiau – kad būtų minkščiau, šiek tiek javų, pasiklojau lietpaltį ir atsigulęs kaipmat užmigau.

Pabudau paryčiui nuo šalčio. Pajudėjau, stengdamas sušilti, bet po kelių akimirkų vėl sustingau – šį kartą ne nuo šalčio, bet iš nuostabos. Virš manęs driekėsi bekraštis dangus, o jame spindėjo, gundė, kvietė tūkstančiai – atrode – milijonai – žvaigždžių. Tokio dangaus ir tokių žvaigždžių aš dar nebuvau matęs. „Jei kada tapsiu filosofu, tai tik dėka šios nakties“, – tada pagalvojau. Jau po daugelio metų vienoje knygoje perskaičiau Platonui priskiriamus žodžius: „Te neužiima filosofija tas, kas neturi savo sieloje kažko ypatingo žvaigždėms.“

Mokslas apie žvaigždes – astronomija, todėl sugrįžęs į mokyklą pradėjau ruošti astronomijos studijoms: skaičiau literatūrą apie žvaigždes, apie žymių visatos tyrinėtojų – Izaoko Niutono, Galilėjo Galilėjaus, Johano Keplerio gyvenimus. Ypatingą įspūdį

man padarė Džordanas Brunas. Jo asmenyje meilė žvaigždėms persipynė su kova už tiesą, už naują, teisingesnę pasaulio sampratą, ir tai kažkiek atliepė manyje dar neišblėsusiam poreikiui kovoti prieš pasenusias, klaidingas pažiūras. Aš išsikirpau nedidelį Bruno portretą ir daugelį metų nešiojau si savo piniginėje.

Iškilūs, dramatizmo kupini didžiųjų visatos tyrinėtojų gyvenimai stebino ir traukė, bet kuo labiau gilinausi į jų, o ypač – po jų gyvenusių astronomų idėjas, tuo liūdniau man darėsi. Negalima nesižavėti Galilėjaus „O vis tik ji sukasi!“, bet kai kalba užaina apie parsekus ar šviesmečius – romantinis ūkas palaipsniui pradeda sklaidytis. O juk tai tik abėcėlė. Toliau laukia speciali rafinuota terminija, nesibaigiančios skaičių sekos, formulių labirintai. Ir man teks tuo užsiiminėti visą gyvenimą? Ir ką tai turi bendro su žvaigždėto dangaus grožiu?

Egzistuoja du pagrindiniai santykio su pasauliu būdai: stebėjimas ir pažinimas. Kuo stipresnis kuris nors vienas iš jų, tuo silpnesnis kitas. Pažinimas išsklaido pasaulio kerus. Ir atvirkščiai: kuo svarbesnį vaidmenį žmogaus gyvenime vaidina stebėjimas, tuo mažiau dėmesio jis skiria pažinimui. Tada dar nieko nežinodamas apie ontologinę empatiją, aš pasirinkau stebėtojo kelią.

Nėra žvaigždžių stebėtojo profesijos, todėl reikėjo pasirinkti kokią nors praktiškesnę profesiją. Aš nutariau tapti jūrininku. Žmogui prieinamos dvi begalybės formos: begalinė jūra ir begalinis dangus. Abi jos susilieja jūrininko profesijoje. Aš tikėjau si, kad būdamas jūreiviu galėsiu kiekvieną dieną stebėti jūrą, o kiekvieną naktį – žvaigždes. Kažkiek masino tolimi kraštai, be to, maniau turėsiąs laiko ne tik skaitymui, bet ir rašymui. Pasąmonėje brendo įsitikinimas, kad aš rašysiu, ir anksčiau ar vėliau parašysiu ką nors gero.

Jūreivis visada kokios nors komandos narys. Komandos nariai sudaro tam tikrą hierarchiją. Kuo aukštesnę vietą kas nors

užima šioje hierarchijoje, tuo mažiau jis turi jam įsakinėti galinčių viršininkų ir tuo platesni jo laisvės horizontai. Aš nenorėjau laive turėti daug viršininkų, aš norėjau pats būti viršininku – jei ne laivo kapitonu, tai bent šturmanu. Tam reikėjo baigti aukštąją jūreivystės mokyklą.

Trylika balų

Viena iš pagrindinių mano tuometinės valdžios kritikos kryptių buvo išvykimo į užsienį ribojimai. Kodėl į kapitalistines šalis neleidžiama išvykti kam nori ir kiek nori? Juk jeigu ten – kaip rašoma laikraščiuose ir kalbama per radiją – darbininkų gyvenimas žymiai blogesnis nei mūsų, bet kas, tenai pabuvojęs, tuo įsitikins, ir kuo daugiau bus tokių žmonių, tuo geriau. Valdžia manė kitaip, ir aš netrukau tuo įsitikinti. Normalus žmogus į kapitalistinę šalį negalėjo išvykti – jis galėjo tik pabėgti. Pabėgti galima buvo įvairiai, taip pat ir iš kapitalistinių šalių uostuose esančių laivų. Kad to būtų išvengta ar bent jau maksimaliai sumažinta tokių atvejų, į jūreivystės mokyklas buvo priimami tik patikimi, ištikimi valdžiai žmonės. Aš toks nebuvau.

Baigęs mokyklą paprašiau, kad charakteristika būtų parašyta rusų kalba, ir, kartu su prašymu leisti laikyti stojamuosius egzaminus bei brandos atestatu nusiunčiau į Peterburgo aukštąją Makarovo jūreivystės mokyklą. Maždaug po savaitės gavau visa tai atgal su priedu: „Neleidžiama laikyti stojamųjų egzaminų dėl blogos charakteristikos.“ Tai buvo pirmas mano gyvenime šaltas dušas. Nemaniau, kad mano teoriniai samprotavimai apie socializmo pranašumus ir trūkumus gali turėti tokias praktines pasekmes. Bet, kaip sakoma, tai nebuvo pasaulio pabaiga. Galų gale aš ne tik norėjau stebėti pasaulį, bet ir jį pažinti, ir pažinti ne kokią nors siaurą sritį, o būties struktūrą, esmę, pagrindinius

raidos ir kaitos dėsnius. Labiausiai tam tiko filosofija. Kadangi Lietuvoje tuo metu filosofijos studijų nebuvo, nusiunčiau dokumentus į Maskvos Lomonosovo valstybinio universiteto Filosofijos fakultetą. Po poros savaičių atėjo atsakymas: „Dokumentus grąžiname, nes į fakultetą priimami tik turintys ne mažesnę kaip dvejų metų darbo stažą ar atitarnavę sovietinėje armijoje asmenys.“ Iki dokumentų į aukštąsias mokyklas priėmimo pabaigos buvo likusios kelios dienos. Ką studijuoti? Ką nors susietą su knygomis. Šį kartą dokumentų nesiunčiau – pats juos nuvežiau į Peterburgo Kultūros instituto Bibliotekininkystės fakultetą. Ten iš manęs dokumentus priėmė ir davė nukreipimą į stojantiejiems skirtą bendrąbutį.

Nors iki stojamųjų buvo likę mažai laiko, charakteristiką, kam reikėjo, spėjo perskaityti. Ir ėmėsi priemonių. O gal viskas įvyko savaime. Bet kuriuo atveju, rusų kalbos egzamino raštu išvakarėse prie manęs priėjo kambariokas ir pasakė: „Žinai, mūsų grupė šį egzaminą jau laikė ir aš gavau dvejetą. Bet man leido jį perlaikyti. Aš matau, kad tu protingas vaikinai. Galima, aš atsisėsiu šalia ir, jei kas man bus neaišku, tavęs paklausu?“ „Žinoma“, – atsakiau. Egzamino metu jis stumtelėjo mane alkūne ir tyliai sušnibždėjo: „Žiūrėk, ar teisingai parašiau šį žodį?“ „Nesikalbėt! – grėsmingai riktėlėjo po auditoriją vaikstantis dėstytojas. – Dar viena pastaba – ir jums bus sumažinti pažymiai.“ Praėjus kelioms minutėms kaimynas vėl mane kumštelėjo: „O kaip šitas...“ „Antra pastaba!“ – sušuko egzaminuotojas, ir, greitai priėjęs, ant tituliinių mūsų rašomojo darbo lapų parašė kažkokius ženklus.

Paskelbus egzamino rezultatus paaiškėjo, kad mano darbas įvertintas patenkinamai – trejetu. Vadinasi, jei pažymys nebūtų buvęs sumažintas, būčiau gavęs ketvertą. Kiti du egzaminai buvo žodžiu, ir aš iš abiejų gavau labai gerus pažymius – penketus. Tokiu būdu surinkau trylika balų. Visi kalbėjo, kad, norint įstoti, to

pilnai užtenka. Ir tikrai – pasibaigus egzaminams, skelbimų lentoje buvo parašyta, jog įstojo visi, surinkę ne mažiau kaip trylika balų. Aš greitai nubėgau į paštą ir išsiunčiau mamai telegramą: „Įstojau. Greitai atvažiuosiu pasiimti daiktų.“

Kitą dieną užėjau į institutą išsiaiškinti tolesnių procedūrų ir buvau nemaloniai nustebintas: skaičius 13 skelbimų lentoje buvo užklijuotas skaičiumi 14. Aš greitai nubėgau į priėmimo komisiją. „Deja, taip, – paaiškino maloniai besišypsanti moteris. – Šiomet labai didelis konkursas.“ Beliko atsiimti dokumentus. Po poros valandų sutikau kambarioką. „Kaip reikalai?“ – paklausiau. „Viskas gerai, – nerūpestingai atsakė jis. – Aš įstojau.“ Vėliau, paskaitęs priėmimo į aukštąsias mokyklas taisykles sužinojau, kad perlaikyti stojamuosius egzaminus draudžiama.

Reikėjo grįžti į namus, į Ignaliną, kur tuo metu gyveno motina. Bet ilgai likti tenai aš nesiruošiau. Pirma, nesiryžau, – o gal buvo gėda po tokios optimistiškos telegramos pasakyti, kad neįstojau. Antra, aš ketinau mokytis – studijuoti filosofiją Peterburgo universiteto Filosofijos fakulteto vakariniame skyriuje. Egzaminai į dieninį skyrių jau buvo pasibaigę, bet į vakarinį skyrių turėjo prasidėti po poros savaičių. Todėl, atvykęs į Ignaliną, greitai susirinkau būtiniausius daiktus ir vėl išvykau į Peterburgą.

Pirmiausia nuvykau į universiteto priėmimo skyrių. Ten man pasakė, kad į vakarinį skyrių priimami tik Peterburgo gyventojai. Reikėjo juo tapti. O tam reikėjo susirasti darbą. Nemaniau, kad dėl to bus problemų – ant specialiai tam skirtų stulpų buvo apstu į darbą kviečiančių skelbimų. Bet problemų kilo, nes tie skelbimai pirmiausia buvo skirti Peterburgo gyventojams arba bent jau sovietinėje kariuomenėje atitarnavusiems kitų miestų vyrams. Aš buvau ką tik mokyklą baigęs šaukiamojo amžiaus jaunuolis.

Peterburgo, kaip ir daugumos kitų miestų, statybos ir pramo-

nės įmonėms nuolatos trūko darbininkų, todėl jų gretos buvo papildomos kaimų ir nedidelių miestelių gyventojų sąskaita. Antra vertus, kiekvienai įmonei buvo galima priimti tik tam tikrą tokių darbininkų skaičių. Egzistavo riba ar limitas, kurį peržengti buvo nevalia. Be to, jei priimtas pagal limitą žmogus išeidavo iš darbo, dingdavo ir jam skirta vieta, todėl visos įmonės stengėsi priimti tokius žmones, kurie dirbs šioje įmonėje nuolatos ar bent jau nemažai metų. Mane eilinio šaukimo metu – pavasarį – turėjo paimti į kariuomenę, todėl, kad ir kur kreipdavausi, valdininkai, žvilgtelėję į pasą (o kartais užtekdavo tik žvilgtelėti į mane), sakydavo: „Ne, ačiū, tokių mums nereikia.“ Tai tęsėsi porą savaičių. Pagaliau vienoje įmonėje – gal jiems labai trūko darbininkų, o gal jų limitas buvo didesnis – mane priėmė. Tai buvo Peterburgo miesto kapitalinio remonto valdyba. Kai tik buvau priregistruotas bendrabutyje, nubėgau su dokumentais į universiteto priėmimo komisiją, bet buvo per vėlu. Kol aš ieškojau darbo, pasibaigė dokumentų priėmimo terminas. Taip tapau profesionaliu, jokių ryšių su akademine bendruomene neturinčiu darbininku.

Sovietmečiu egzistavo tradicinis, visiems žinomas, o daugelio ir išbandytas inteligentų gyvenimo kelias. Po mokyklos – institutas ar universitetas, jauno specialisto darbas kokioje nors įstaigoje ar įmonėje, vedybos, keleri metai šeimyniniame bendrabutyje, vėliau – nuosavas butas, žemės gabalėlis kolektyviniame sode, galbūt automobilis, senatvė, pensija. Man nepasisekė jau pirmame šio kelio etape. Dauguma mano klasiokų įstojo į aukštąsias mokyklas, jų laukė auditorijos, bibliotekos, linksmos studentiškos kompanijos. Manęs laukė juodas fizinis darbas. Nepasakyčiau, kad mane tai gąsdino ar slėgė. Silpnus žmones sunkumai palaužia, stiprius užgrūdina. Aš jaučiausi – ar bent jau norėjau jaustis – stipriu žmogumi, todėl iškilusiais mano kelyje sunkumais net šiek tiek didžiavausi.

3.

JUODOS DIENOS, BALTOS NAKTYS

Peterburgas visais laikais garsėjo baltosiomis naktimis, kai vakaro žara nepastebimai pereina į rytmetinę aušrą, ir trumpa naktis faktiškai ištirpsta pilkšvai melsvoje prieblandoje. Mano atveju prieblanda neišsisklaidydavo nė dieną. Gyvenimas Peterburge – vienas juodžiausių periodų mano gyvenime.

Statybiniam trestui priklausančio bendrabučio kambaryje gyvenom keturiese. Be manęs, buvo dar du į aukštąsias mokyklas neįstoję abiturientai – Kolia bei Volodia ir vienas vyresnio amžiaus, jau atitarnavęs Sovietų armijoje vaikiną, vardu, berods, Vania. Kolia neįstojo į Peterburgo universiteto matematikos-mechanikos fakultetą, Volodia – į Muchinos vardo dailės institutą. Vania į Peterburgą atvažiavo iš kažkokio šiaurėje esančio kaimo ieškodamas geresnio gyvenimo. Tas „geresnis“ susidėjo iš trijų dalių. Pirma, didieji miestai buvo geriau aprūpinami prekėmis. Skirtingai nuo provincijos parduotuvių, kurių asortimente dominavo duona ir degtinė, didžiuosiuose miestuose buvo galima nusipirkti daugiau ir įvairesnių prekių, ypač – maisto produktų. Antra – atlyginimai. Skirtingai nuo menkų ir nestabilių kolūkiečių atlyginimų, darbininkai – ir gamyklose, ir statybose – gaudavo stabilius ir palyginti neblogus atlyginimus. Ir, pagaliau, gyvenimo sąlygos. Pradirbus vienoje vietoje 10–20 metų buvo galima tikėtis gauti atskirą butą ar bent jau atskirą kambarį bendrame (komunaliniame) bute.

Visi mes buvome vadinamieji „limitčikai“, ar, sutrumpintai, *limita*. *Limita* sudarė ir didžiąją statybinės brigados, į kurią buvau paskirtas, dalį. Kai kurie brigados nariai jau buvo pradirbę statyboje nemažai metų ir gyveno nuosavuose butuose, kažkas buvo vedęs Peterburgo gyventoją ir gyveno jos bute kartu su tėvais. Dar vienas buvo vedęs tokią pat kaip jis „limitą“ ir gyveno viename iš mūsų bendrabučio kambarių kartu su kita jauna šeima. „Mūsų ir jų lovos nestovi greta, – nesuprantantiems aiškino jis.

– Mes atsitvėrę nuo jų užuolaida...”

Vienas iš Džordžo Orvelo knygos „Gyvulių ūkis“ personažų – uolus, nuolankus arklys – į visus gyvenimo iššūkius atsako vienu sakiniu: „Dirbsiu dar atkakliau.“ Būtent toks buvo mūsų brigadininkas. Už gerą darbą jis buvo apdovanotas aukščiausiu to meto apdovanojimu – Lenino ordinu (buvo dar Socialistinio darbo didvyriai, bet tai jau buvo ne apdovanojimas, o vardas, suteikiamas – bent jau teoriškai – už ypatingus pasiekimus kokioje nors teorinės ar praktinės veiklos srityje). Brigadininkas pats dirbo daug, gerai, norom nenorom į jį buvo priversti lygiuotis ir kiti brigados nariai.

Aprūpintojai ir kombinatoriai

Sovietinių, kaip ir bet kokių kitų darbininkų, gyvenimas susidėjo iš dviejų pagrindinių dalių – darbo ir laisvalaikio. Didelę, neretai didžiąją laisvalaikio dalį užėmė maisto produktų, drabužių, buities apyvokos daiktų paieškos. Visuotinio ir vis stiprėjančio deficito sąlygomis tai nebuvo paprasta užduotis. Be abejo, elementariausių maisto produktų – duonos, pieno, vadinamos „šlapios“, t. y. iš mėsos atliekų pagamintos dešros, buvo galima nusipirkti praktiškai visada, bet norint gauti retesnių produktų – natūralios mėsos, žuvies, miltų, jau nekalbant apie egzotiškesnius, iš užsienio atgabenamus maisto produktus, – tekdavo važinėti į didesnius gastronomus, stumdysis eilėse, ginčytis, bartis su kitais, be eilės bandančiais prasibrauti pirkėjais. Tas pat pasakytina apie drabužius, baldus, namų apyvokos daiktus. Norint ką nors nusipirkti, reikėdavo žinoti, kur ir kada gali pasirodyti ši prekė, o jai pasirodžius, nepražiopsoti, nes prekių kiekis visada būdavo ribotas. Egzistavo net toks terminas – „dobyčik“ – vidurkis tarp ieškotojo ir grobiko. Nerasdamas geresnio termino,

lietuviškai šį žmonių tipą vadinčiau *aprūpintojais*. „Mano vyras – tikras aprūpintojas“ – pasididžiuodamos sakydavo kai kurios žmonos. Ypač aprūpintojo tipas paplitęs tarp daugiau laisvo laiko ir energijos turinčių inteligentų. Darbininkai dažniausiai į tokius žmonės žiūrėjo pašaipiai: laksto po parduotuves, sandėlius, bazes, užuot, kaip tinka tikram vyrui, pasėdėtų prie bokalo alaus, pašnekėtų apie moteris ar sportą...

Tie, kurie norėdavo gyventi dar geriau, o kartais – aplinkybių verčiami ar skatinami, tapdavo *kombinatoriais*. Sukombinuoti reikė įsigyti kokią nors daiktą ar paslaugą nelegaliu ar ne visai legaliu būdu. Visuotinio deficito sąlygomis kombinavimas atliko svarbų, o neretai lemiamą vaidmenį prekiniuose santykiuose. Gerai žinomas pasakojimas apie tūlą užsienietį, kuris, pabuvojęs Sovietų Sąjungoje, taip pasidalino įspūdžiais apie šią šalį: „Mes jų gyvenimo būdo nesuprasime niekada. Parduotuvės – tuščios, šaldytuvai – pilni.“ Be abejo, kažką galima buvo *gauti*, bet būtent kombinuojant prisipildydavo šaldytuvai, moterys galėjo puikuotis užsienietiška kosmetika, o vyrai – mėgautis užsienietišku alumi. Kartais ši veiklos rūšis driekėsi žymiai toliau, kai įsigyti buvo siekiama ne kokių nors konkrečių daiktų, o turto ar bendrai pinigų. Būtent toks buvo nemarių Ilfo ir Petrovo romanų herojaus „didžiojo kombinatoriaus“ Ostapo Benderio gyvenimo tikslas. Kombinatoriaus tipas praktiškai nežinomas kapitalistinėse visuomenėse. Ten yra turtas ir įvairūs jo įsigijimo būdai. Kombinavimas – būdas praturtėti šalyje, kurioje būti turtingam draudžiama.

Gyvendamas Peterburge susidūriau su dviem kombinatorių tipais. Pirmam atstovavo mano kambario draugas dailininkas Volodia. Dailininkų sąjungai nepriklausančio ir nuolatinio darbo neturinčio dailininko – koks ir buvo Volodia – gyvenimas gimtajame Čeliabinske buvo nuolatinės pastangos kaip nors prasima-

nyti, kitaip sakant, sukombinuoti pinigų. Vienas iš paprasčiausių ir populiariausių būdų buvo toks. Jis pats ar jo draugas apsilanko kokioje nors mokykloje ir, apsimesdamas vieno iš ten besimokančių vaikų tėvu ar broliu, apžiūri ant sienų iškabinėtą vaizdinę agitaciją: sienlaikraščius, plakatus, šūkius. Po keleto dienų jis skambina tos mokyklos direktoriui: „Alio, čia mokykla numeris..? Jums skambina iš rajono komjaunimo komiteto. Mūsų žiniomis, pas jus labai skurdi, o kartais tiesiog nekokybiška vaizdinė agitacija. Tai štai – mes atsiųsime didelę patirtį šioje srityje turintį dailininką... Pasistenkit, kad jam būtų sudarytos geros darbo sąlygos, ir finansiškai, be abejo, nenuskriauskite...“ Dar po poros dienų jis jau pasirodo pas mokyklos direktorių: „Aš dėl vaizdinės agitacijos. Jums skambino iš komjaunimo komiteto?“ – „Taip, be abejo...“ Sudaroma sutartis solidžiai sumai. Pora savačių įtempto darbo – pora mėnesių lengvo gyvenimo...

Kombinavimas buvo neatsiejama mūsų brigados gyvenimo dalis. Istorinę Peterburgo miesto dalį sudarė devyniolikame ar net aštuoniolikame amžiuje statyti namai, kurie dvidešimto amžiaus viduryje buvo gerokai susidėvėję ir fiziškai, ir morališkai. Dauguma jų neturėjo vandens, kanalizacijos, buvo apšildomi krosnimis. Iš tokių namų buvo iškelti gyventojai ir atliekamas kapitalinis remontas. Mūsų brigada įrenginėjo santechniką. Mano, kaip mokinio, darbas buvo pritvirtinti ir pajungti šildymo radiatorius. Po trijų mėnesių, tapęs antros kategorijos šaltkalviu-santechniku, atlikinėčiau ir sudėtingesnius darbus.

Santechnika buvo įrenginėjama pagal su aukštesnėmis instancijomis suderintus ir patvirtintus projektus, nuo kurių buvo galima šiek tiek nukrypti. Laikinais iškelti namo gyventojai dažnai lankydavosi jiems priklausančiuose remontuojamuose butuose ir prašydavo ką nors padaryti kitaip nei projekte: pastatyti di-

desnį šildymo radiatorių, įrengti geresnę, o gal net jų pačių kažkur gautą kriauklę, ir panašiai. Visi šie papildomi darbai turėjo savo kainą. Pavyzdžiui, papildoma radiatoriaus sekcija – vienas rublis. „Sukombinavus“ tam tikrą pinigų sumą, vykdavo išgertuvės. Iš pradžių aš atsisakydavau jose dalyvauti – neturiu laiko, negeriu, – bet, nuolatos įkalbinėjamas („gali negerti, bet pasėdėk su mumis, pašnekėsim“), sudalyvaudavau. Kažkas nubėgdavo į parduotuvę, atnešdavo degtinės, užkandos, ant improvizuotų staliukų būdavo patiesiamas laikraštis ir prasidėdavo gėrimas, užkandžiavimas, pokalbiai.

Pokalbių temos priklausė nuo išgertos degtinės kiekio. Pirmiausia, „apšilimui“, būdavo pakeiksnojama tresto vadovybė: „Aš sūnui dviračio negaliu nupirkti, o viršininko pavaduotojas – padlaižys – nauja „Volga“ važinėja... Mano draugas Petia – mes iš vieno kaimo – jau dvyliktus metus bendrabutyje su šeima gyvena, o Kolia iš ketvirtos brigados jau po penkių metų naują butą gavo...“ Po to – o kartais, jei neseniai buvo pasibaigusios ar artėjo kokios nors svarbios rungtynės, – nuo pat pradžių buvo kalbama apie sportą. Pagrindinis pagyrų (jei laimėdavo) ir pasityčiojimų (jei pralaimėdavo) objektas buvo Peterburgo futbolo klubas „Zenitas“. Kartais perdėtas patriotizmas susilaukdavo pašaipios kritikos: „Vasia, ko tu taip uoliai sergi už „Zenitą“? Juk tu tik prieš keletą metų atvažiavai iš Pskovo, ir sirgti tau reikėtų ne už Peterburgo „Zenitą“, o už Pskovo „Užpečkininkus...“ Ir, trečia, niekada nesibaigianti ir neišsenkanti, o, didėjant išgertos degtinės kiekiui, vis aktualėjanti tema buvo seksas: kas, su kuo, kur, kada, kiek kartų: „Girdėjot – Miša iš trečios brigados – su ta žvairaake betonuotoja Dusia – rūsyje, ant šiukšlių krūvos... O tu, Jegoryčia, kai nestovi, turbūt pirštu įgrūdi...“ Ir praktiškai kiekvieno akyse kartas nuo karto šmėkstelėjantis baimės šešėlis: o kas bus, kai ir man nestovės..?

Didėjant išgertos degtinės kiekiui, kito ne tik pokalbių temos, bet ir psichologinė būsena, vis dažniau į paviršių išsiverždavo pasąmonės gelmėse glūdintys klausimai, rūpesčiai, dvejonės.

Žmogus kaip biologinė būtybė jaučiasi komfortiškai, jei patenkinami visi jo instinktai ir instinktyvios linkmės. Kuo labiau žmogus tolsta nuo savo biologinio prado, tuo daugiau jam reikia, kad jaustųsi komfortiškai. Turinčiam pasaulėžiūrą žmogui būtina komfortiškumo sąlyga – kad jo gyvenimo būdas atitiktų jo pasaulėžiūrą. Kuo menkesnė pasaulėžiūra, tuo lengviau ją patenkinti ir jaustis komfortiškai. Rusų sovietmečio darbininkų pasaulėžiūra nepasižymėjo rafinuotumu: darbas, šeima, sportas, švenčių akimirkos. Daugumos gyvenimo būdas atitiko jų pasaulėžiūrą. Ir vis tik, matant aplink kitokius žmones, pirmiausia tuos, kuriems, jų manymu, pasisekė labiau, jų sielose kartais kildavo abejonių, ar tikrai jų gyvenimo būdas, jų elgsena, pagaliau jų vieta visuomenėje verta jei ne susižavėjimo, tai bent pagarbos. Buvo vienas būdas šias abejones išsklaidyti: paklausti apie tai aplinkinių. Normalioje būsenoje toks klausimas skambėtų gana keistai, bet gerokai išgėrus kažkur pasąmonėje slypinti abejonė išsiverždavo į paviršių, ir sugėrovai – dažniausiai įsikibę vieni kitiems į atlapus, bet ne agresyviai, o todėl, kad kitaip jau negalėjo pastovėti ant kojų, – užduodavo sakralų klausimą: „Ar tu mane gerbi?“ Egzistavo net toks populiarus posakis: „Prisigėrė iki „ar tu mane gerbi?“.

Kiek galiu spėti, mane brigados nariai gerbė. Pirma, fiziškai buvau gana stiprus ir galėjau dirbti sunkiausius, tokius, kurių kiti privengdavo, darbus, pavyzdžiui, nešioti po įvairius to paties aukšto kambarius arba iš vieno aukšto į kitą maždaug 50 kg sveriančius šildymo radiatorius. Antra, nebuvau tinginys, tai yra gerai dirbau ar bent jau stengiausi gerai dirbti visus kitus darbus. Ir, pagaliau, buvau kitoks – negėriau, neblevyzgojau, bet tai buvo

kitoniškumas, kurio jie linkėjo jei ne sau, tai bent savo vaikams.

Mano dienotvarkė buvo paprasta, bet įtempta. Du kartus į savaitę lankiau anglų kalbos kursus, du kartus – sambo treniruotes: norėjau būti stiprus ne tik dvasiškai, bet ir fiziškai. Visą likusį laiką – taip pat ir išeigines – leidau rajono bibliotekos skaitykloje. Knygų asortimentas nebuvo ypač gausus, bet, palyginti su kaimo ar internato bibliotekomis, – beribis. Skačiau populiarią filosofinę literatūrą, lengvo turinio mokslines knygas. Greitai bibliotekininkės su manimi susidraugavo ir sutikdavo kaip gerą pažįstamą, palikdamos ar siūlydamos vertingas, jų manymu, knygas. Nepaisant to, komfortiškai nesijaučiau, ir ne tik todėl, kad mano gyvenimo būdas neatitiko mano lūkesčių, bet ir todėl, kad pasaulėžiūra nuolatos kito. Kodėl bibliotekose nėra kapitalistinių šalių mąstytojų knygų? Jei, kaip teigiama, jų idėjos klaidingos, kiekvienas turi teisę su jomis susipažinti ir jas sukritikuoti. Paskaičiau keletą ypač liaupsinamų filosofijai skirtų marksizmo-leninizmo klasikų knygų – Vladimiro Lenino „Materializmą ir empiriokriticizmą“, Friedricho Engelso „Antidiuringą“ – ir jos mane nuvylė. Pagaliau radau atsakymą ir į vaikystėje mane kankinusį klausimą, kodėl nesukyla kapitalistinių šalių darbininkai: nes jie gyvena geriau negu mūsų; kas iš to, kad panaikiname eksploataciją, jei jie eksploatuojami gyvena geriau nei mes be eksploatacijos? Apibendrinant, galima pasakyti, kad aš atsisakiau bet kokių iliuzijų ir tapau užkietėjusiu antimarksistu.

Gyvenimas Peterburge – vienas sudėtingiausių mano gyvenimo etapų. Tai susiję ir su dvasiniais ieškojimais, ir su materialiniu gerbūviu. Pirmus tris mėnesius buvau santechniko mokiniu ir gaudavau nedidelę stipendiją, kurios vos užtekdavo, kaip sakoma, sudurti galą su galu. Be to, jau pirmą darbo savaitę dėl pernelyg didelio uolumo (stengiausi sulaikyti griūvančią „špižinių“ ra-

diatorių krūvą) gavau traumą ir keletą savaičių dirbti negalėjau. Kadangi dar nebuvo spėjęs įstoti į profesinę sąjungą, už šį laiko tarpą gavau grynai simbolinį atlyginimą. Be to, pradėjau lankyti mokamus anglų kalbos kursus, už kuriuos teko iš karto pakloti nemenką tais laikais sumą. Maitinausi neįmantriai: pusryčiams – arbata ir duonos riekė su sviesto pakaitalu – margarinu, pietums – butelis pieno ir bandelė, vakarienei – arbata ir duonos riekė, bet šį kartą be margarino. Visą žiemą pravaikščiojau apsirengęs lietpalčiu – tuo pačiu, kurį pasiklodavau ir kuriuo užsiklodavau keliaudamas pakeleivingomis mašinomis po europinę Sovietų Sąjungos dalį. Nepaisant tokios griežtos ekonomijos, pinigų nuolat trūko (dar reikėjo mokėti ir už bendrabutį), todėl keletą kartų buvau priverstas jų skolintis iš kambario draugų. Galutinai su skolomis atsiskaičiau tik pavasarį, bet ilgai mėgautis sotesniu gyvenimu neteko. Gegužės mėnesį buvau pašauktas į sovietų armiją.

4.

TUŠČIA VIETA SOVIETINĖJE ARMIJOJE

Kas yra armija? Paklusni ginkluotų žmonių gauja. Pagrindinis šios gaujos skirtumas nuo visų kitų – tai, kad jos nariams leidžiama, o neretai ir įsakoma, žudyti. Žudoma karo metu. Taikos metas išnaudojamas tam, kad išmoktum žudyti. Kiekviena kariuomenės rūšis šio meno mokosi savaip.

Aš tarnavau artilerijos žvalgyboje. Kadangi turėjau vidurinę išsilavinimą, buvau pasiūstas į žemiausios grandies vadų mokyklą, ir į dalinį atvykau jau turėdamas seržanto laipsnį. Tai gerokai palengvino mano tarnybą. Daugiausiai patyčių kareiviai patiria iš savo tiesioginio viršininko – seržanto, aš gi jau buvau pavaldus tik karininkams, o karininkai, be ypatingo reikalo į kareivių vidaus gyvenimą nesikišo.

Kareiviški pasivaikščiojimai

Svarbus kareiviškos bendruomenės skirtumas nuo kitų bendruomenių – griežtas gyvenimo reglamentavimas ir nepakantumas nukrypimams nuo reglamento. Kareivio dienotvarkėje laisvo laiko labai mažai, dažniausiai apie pusvalandį, ir net iš pirmo žvilgsnio gerus dalykus sugebama paversti negerais. Prisimenu, tik atvykus į kareivines ir perskaičius darbotvarkę, daugeliui į akis krito prieš miegą numatytas „vakarinis pasivaikščiojimas“. „Na, maniau, bent čia galėsim atsikvėpti, – guodėsi vėliau vienas tarnybos draugas. – Pasivaikščiosim, paplepėsime, gal pavyks kur nors gitarą gauti – aš mėgstu dainuoti akomponuodamas sau gitarą...“ Kai atėjo pasivaikščiojimo laikas, visi buvome surikiuoti į kolonas ir karišku žingsniu pusvalandį gainiojami po pratyboms skirtą aikštę. „Nieko sau pasivaikščiojome“, – komentavo vėliau tas pats draugas.

Kaip kareivis aš turėjau du pranašumus ir du trūkumus. Pirmas pranašumas – geras fizinis pasirengimas. Kadangi sporta-

vau nuo vaikystės, įvykdyti sportinius normatyvus man sekėsi lengvai. Fizinė jėga – tai, kas gerbiama praktiškai visose pasaulio armijose. Kitas pranašumas – palyginti geri matematiniai gebėjimai. Žvalgybininko darbas susidėjo iš dviejų pagrindinių dalių. Pirmiausia reikėjo aptikti – dažniausiai naudojant prietaisus – priešų taikinius. Antra, pateikti savo artilerijai duomenis, kuriais remdamasi ji galėtų tuos taikinius sunaikinti. Egzistavo formulės, kurios kilometrus ir kampus paversdavo į pabūklų rankenėlių apsisukimus, ir normatyvai, per kiek laiko tai reikia padaryti. Aš tuos normatyvus gerokai viršydavau, todėl jau po pirmų rimtų pratybų man buvo suteiktas vyresniojo seržanto laipsnis.

Trūkumai taip pat buvo du. Pirmas, aš tarnybos nemėgau, ir jei manęs iš kariuomenės neišmetė, tai tik todėl, kad iš jos apskritai niekada nieko neišmeta, bet baudžiamas buvau dažnai ir su pasimėgavimu. Ir net tada, kai nenusižengdavau, iš mano elgesio, replikų, mimikos buvo matyti, kad man karinė tarnyba ne prie širdies ir kad aš niekada nepersismelksiu kareiviško gyvenimo rūpesčiais ir džiaugsmams. „Kai šaudo pabūklai, jūs turite persti iš malonumo“, – mėgdavo sakyti mūsų diviziono štabo viršininkas. Man šios rūšies malonumai buvo svetimi.

Daugiausia dėmesio skyriau knygoms. Šalia vokiečių, kurių mokiausi mokykloje, ir anglų, kurios pagrindus gavau Peterburge lankytuose kursuose, pradėjau mokytis prancūzų. Kiekvienai kalbai nutariau skirti ne mažiau kaip valandą per dieną. Kadangi laisvalaikio iš viso – ir toli gražu ne kiekvieną dieną – susidarydavo gal valanda per dieną, mokydavausi pratybų, sargybos, ūkio darbų metu. Kareiviai tai matė, ir gandas, kad žvalgybos skyriuje atsirado „poliglotas“, greitai pasklido po dalinį. Dauguma karininkų tai vertino neigiamai, bet ne visi.

Kai pradėjau tarnauti, dalinio vadas buvo išvykęs į tobulinimosi kursus, ir jį pavadavo majoras Rozenfeldas. Jo, kaip ir

daugumos žydų, požiūris į išsilavinimą, o kartu ir į mane, buvo santūriai teigiamas. Prisimenu, kartą pas mane atbėgo štabo pasiuntinys: „Greičiau, greičiau į štabą! Vadas tave kviečia. Šnipą pagavom!“

Pasirodo, kažkoks suomis, grįždamas su mašina iš Peterburgo į namus, pasiklydo Karelijos miškuose ir per arti privažiavo prie dalinio teritorijos. Jis tuoj pat buvo suimtas ir nugabentas pas vadą. Išgirdęs žodį „užsienietis“, vadas tuoj pat liepė pakviesti potencialų vertėją – mane. Man jau atvykus, paaiškėjo, kad suomis neblogai kalba rusiškai, ir mano paslaugų neprireikė. Tačiau tai, kad vadas ne įsakė, o pakvietė mane atvykti, rodo, kad jis mane veikiau gerbė nei smerkė.

Kitas mano trūkumas buvo nepaklusnumas. Paklusnumas – pagrindinis bet kokios pasaulio armijos bruožas. Kažkas įsakinėja, kažkas paklūsta. „Įsakymai ne aptarinėjami, įsakymai vykdomi“ – viena iš dažniausiai kartojamų kareiviško gyvenimo tiesų. Karo metu už įsakymo nevykdymą gali būti taikoma mirties bausmė, kartais net be teismo. Aš tarnavau ne karo sąlygomis ir įsakymus traktavau gana laisvai. Pailiustruosiu tai pavyzdžiu.

Bėgimas į laisvę

Pradėjau tarnybą Peterburgo karinės apygardos šiaurėje, Karelijoje, o baigiau Mongolijoje. 1969 metais įvyko ginkluotas konfliktas su Kinija, ir Sovietų Sąjungos vadovybė, siekdama sutvirtinti sienas su šia anksčiau labai draugiška valstybe, kai kuriuos dalinius, taip pat ir mūsų, perkėlė iš sąlyginai ramių rajonų į pavojingesnius. Atvykę į plyną stepę įsikūrėme palapinėse ir pradėjome statyti medines kareivines.

Vieną dieną aš, kaip buvau įpratęs, išsiunčiau savo skyriaus kareivius į statybos darbus, o pats likau palapinėje ir skaičiau

knygą. Ten mane ir aptiko naujasis, ar tikrasis, dalinio vadas. Jis tylėdamas priėjo, paėmė knygą, įsitikino, kad tai – ne „Sovietinės armijos statutas“, ir išėjo. Nuo to karto jis kiekvieną rytą patikrindavo, ar aš kartu su savo skyriaus kareiviais dalyvauju tą dieną numatytuose darbuose.

Vieną rytą mano skyriui buvo įsakyta sukalti dėžę prietaisams. Patvoryje mėtėsi keletas kreivų lentgalių, kuriuos ir reikėjo panaudoti tam reikalui. Buvo akivaizdu – iš tokios medžiagos sukalta dėžė nieko, išskyrus vyresnybės pasityčiojimų, nesulauks. O už tvoros – raketininkų dalinyje – gulėjo krūva puikių lygių lentų. Aš pagalvojau: viena armija, vienas reikalas. Nebus nieko blogo, jei aš pasiskolinsiu iš jų vieną gražią lentą – bent dangčiui. Juo labiau, kad už kelių dešimčių metrų tvoroje žiojėjo skylė, pro kurią, šiek tiek pasiraivęs, galėjo pralįsti žmogus. Aš nenorėjau savo pavaldinių velti į tokį rizikingą reikalą, veikti nutariau pats. Pralindau pro skylę, paėmiau vieną lentą ir patraukiau link savo dalinio. Nieks į mane nekreipė dėmesio, juo labiau, kad mūsų ir raketininkų skiriamieji ženklai buvo tokie pat. Bet – likimo ironija – netoliese ėjo jų dalinio vadas. Gal aš jam pasirodžiau įtartinas, o gal jis visus savo pavaldinius pažinojo asmeniškai, bet tuoj pat mane sustabdė. „Kas toks?“ – paklausė. Prisistačiau. „Kur neši lentą?“ Pasakiau. „Nešk padėk į vietą“ – įsakė. Nunešiau, padėjau ir patraukiau link skylės. „Prieik, būsi nubaustas.“ Tai į mano planus tikrai neįėjo. Būti nubaustam, ir dar svetimam dalinyje – tai visiškai sužlugdytų mano ir taip silpną autoritetą vadovybės akyse. Aš, vis greitindamas žingsnį, patraukiau link išganingos skylės tvoroje. „Stok! Pas mane!“ – suriaumojo jis. Aš padariau ranka raminantį gestą: „Ramiau, ramiau, dėdule“ – ir jau bėgte pasileidau prie skylės. „Pagaut! Sulaikyt! Atvesti pas mane!“ – nuaidėjo komanda. Netoliese buvę kareiviai sukluso ir, supratę, ko iš jų norima, pasileido paskui mane. Aš greitai pralindau pro

skylę, bet persekiotojai pasekė paskui mane. Tada ir pasileidau bėgti nuo jų tolyn. Kaip vėliau pasakojo visa tai matę mano pavaldiniai, tai buvo įspūdingas reginys. Priekyje – kaip elnias – plačiu sportiniu žingsniu skuodžiu aš, o iš paskos – kaip skalikų gauja – vis didėjanti persekiotojų minia. Praktiškai nieks jau nežinojo, kas aš toks ir kuo nusikaltau, – kai kas, matyt, galvojo, kad aš – diversantas. Gandai apie galimas kinų provokacijas sklandė ore. Daugumą turbūt paprasčiausiai pagavo persekiotojų azartas. Lygioje vietoje aš nuo persekiotojų gal ir būčiau atsiplėšęs, bet bėgti į aplink stovyklą plytinčią stepę buvo beprasmiška – matomumas apie dvidešimt kilometrų, ir mane būtų pasivijusi pirma persekiotojams po ranka pasitaikiusi mašina. Teko laviruoti tarp palapinių. Persekiotojų vis daugėjo, žiedas aplink mane siaurėjo, kažkas pakišo koją, aš nugriuvau, buvau pačiuptas ir atvestas pas raketininkų vadą. Nuskambėjo griežti, kapoti komandos žodžiai: „Iškviesti ginkluotą sargybą! Nusikaltėlį nuvesti į stepę – kilometrą nuo stovyklos. Liepti pačiam iškasti duobę – du metrai pločio, du ilgio ir du gylio. Už įžulų įsakymo nevykdymą, įstatymų ir statuto man suteiktais įgaliojimais... – čia jis pasitempė, veidas įgavo iškilingos rimties, – nusikaltėliui skiriu dešimt parų duobės! Maistą nuleisti kibire!“ – pridūrė po nedidelės pauzės.

Dešimt parų daboklės – tai aukščiausia bausmė, kurią gali skirti dalinio vadas. Griežtesnės bausmės skiria jau tik teismas. Kadangi daboklė dar nebuvo pastatyta – visi gyvenome palapinėse – man buvo paskirta duobė.

Po kelių minučių atvyko du ginkluoti automatais sargybiniai ir juos lydintis karininkas. Vienas kareivis šalia automato nešėsi dar ir kastuvą. Karininkas atskaičiavo apie tūkstantį žingsnių nuo stovyklos ribos, įbedė kastuvą į žemę ir veikiau pasiūlė, nei įsakė: „Kask.“ Aš atsisakiau. „Kodėl?“ – paklausė jis. „Nes prieš sodinant į daboklę, o juo labiau į duobę, nubaustąjį turi apžiū-

rėti gydytojas.“ Aš, kaip ir dauguma kareivių, pakęsti negalėjau kareivių gyvenimus reglamentuojančių statutų, bet juose išdėstytas savo teises žinojau gerai. „O tu ką, ligonis?“ – paklausė karininkas. Matėsi, kad vykdyti pasikarščiavusio vado įsakymą jam buvo ne prie širdies. „Be abejo“, – atsakiau. „Griūdamas užsigavau, o gal net išsinarinau ranką.“ „Gerai“, – pasakė jis, šiek tiek pagalvojęs. „Jūs čia pabūkit, o aš nueisiu į dalinį, pasiaiškinsiu situaciją.“ Ir dingo iki vakaro.

Sargybiniai elgėsi su manimi labiau pagarbiai nei draugiškai. Pirma, aš buvau vyresnysis seržantas, o jie – eiliniai. Antra – ir tai buvo nepalyginti svarbiau – mano tarnyba ėjo į pabaigą, tai yra buvau „senis“, o jie – pradedantieji, tai yra „salagos“. Pagal nerašytus, bet sovietų (manau, ir ne tik) kariuomenėje egzistavusius įstatymus, „senis“ yra antras asmuo po Dievo, kurį privaloma gerbti, mylėti ir puoselėti labiau nei savo tiesioginius viršininkus.

Po poros valandų atėjo pietų metas, ir mano sargybiniai susijaudino. Jei kokioje nors pasaulio armijoje yra kas nors švento – tai, be abejo, maistas. Kareivis gali pražiopsoti karą, bet pietus – niekada. Sargybiniai trumpai pasitarė ir vienas iš jų nuskubėjo į stovyklą. Po valandos jis grįžo nešinas trimis kareiviškais katiukais maisto. Vienas iš jų buvo skirtas man.

– Mačiau tavo vaikus, – raportavo. – Jie pranešė jūsų dalinio vadui, dabar jis tariasi su mūsų vadu, ką su tavimi daryti.

Aš taip pat žinojau, jog kareivis, kad ir kur nusikalstų, bausmę turi atlikti savo dalinyje. Raketininkų vadas čia irgi persistengė.

Vakarop atėjo karininkas.

– Eik pas savo dalinio vadą, jis paskirs bausmę, – pasakė.

Vadą radau besikalbantį su kitais karininkais prie štabo palapinės.

– Vyresnysis seržantas Juknevičius, atvykau bausmės, – žva-

liai raportavau.

Vadas nususuko – ne tik veidu, bet visa povyza reikšdamas aukščiausią pasidygėjimo manimi laipsnį. Aš truputį pastovėjau ir nuėjau. Maždaug po savaitės rytinės rikiuotės metu buvo perskaitytas įsakymas, kuriuo iš vyresniojo seržanto pareigų buvau pažemintas iki seržanto. Bet didžiausia – dalinio vado manymu – bausmė manęs laukė ateityje.

Po poros mėnesių mes, baigę tarnybą kareiviai, sėdėjome sunkvežimyje ir laukėme išvykimo į geležinkelio stotį. Į kėbulą įlipo vadas ir pradėjo kiekvienam spausti ranką, sakydamas: „Dėkoju už tarnybą!“ Kai priėjo mano eilė, jis ne tik nepadavė rankos, bet apėjo mane, lyg būčiau tuščia vieta. Nepasakyčiau, kad dėl to labai nusiminiau. Būti tuščia vieta sovietinėje armijoje – bausmė tai ar pripažinimas?..

Demobilizuotas buvau birželio mėnesį, o rugpjūtį išlaikiau stojamuosius egzaminus į Maskvos valstybinio universiteto Filosofijos fakultetą ir išvykau studijuoti.

5.

STUDENTIŠKA MASKVA

Mano, kaip ir daugumos studentų, gyvenimas vyko trijose pagrindinėse erdvėse: auditorijose, skaitykloje ir bendrabutyje. Visus penkerius studijų metus gyvenau bendrabutyje – pirmame kurse penkiese, antrame – keturiose, nuo trečio – trise kambaryje. Pirmame kurse į kambarį buvome sumesti atsitiktinai, o nuo antro, kai jau geriau vieni kitus pažinome, galėjome rinktis, su kuo gyventi. Pirmus du kursus gyvenome penkiaaukščiuose bendrabučio tipo pastatuose, vadinamajame *Studentų namų filiale*, nuo trečio – pačiame *Studentų name*, gigantiškame tuometiniuose Lenino (dabar Vorobjovo) kalneliuose stūksančiame pastate, stalinistinės architektūros šedevre. Centrinėje trisdešimt dviejų aukštų šio pastato dalyje su ją vainikuojančia žvaigžde buvo administracinės patalpos, geologijos muziejus ir dviejų fakultetų – matematikos bei geologijos – auditorijos, o nuo jo į visas keturias puses besidriekiančiose žemesnėse dalyse gyveno studentai, aspirantai, dėstytojai. Be to, pastate buvo skaitykla, biblioteka, koncertų salė, sporto centras su baseinu, įvairios paskirties parduotuvės, valgyklos ir restoranai. Aplinkui buvo išsidėstę kitų fakultetų – Fizikos, Chemijos, Biologijos – pastatai. Šiek tiek atokiau stovėjo naujas stiklu ir aliuminiu spindintis Humanitarinių mokslų pastatas. Dešimtame bei vienuoliktame šio pastato aukštuose ir buvo įsikūręs Filosofijos fakultetas.

Lietuvių – kaip ir kitų Baltijos šalių atstovų – universitete buvo palyginti nedaug. Mes buvome vadinamieji „nacionaliniai kadrai“. Gerokai daugiau buvo kitų „socialistinio lagerio“ – Lenkijos, Vengrijos, tuometinės Čekoslovakijos, Bulgarijos šalių atstovų. Pasitaikydavo studentų iš kapitalistinių šalių – mūsų kurse mokėsi japonas ir meksikietis. Didžiąją studentų dalį sudarė rusai. Rusų bendruomenė taip pat buvo labai nevienalytė – studentai skyrėsi kilme, socialine padėtimi, intelektualinėmis ir moralinėmis savybėmis.

Džudas pastebėtasis

Norinčiųjų mokytis universitetuose visada daugiau nei besimokančiųjų. Neretai į universitetus neįstoja tikrai gabūs, žinių siekiantys jaunuoliai, ir tai tampa jei ne jų gyvenimo tragedija, tai bent kasdienybės rūpesčius ir džiaugsmus temdančiu šešėliu. Vieno iš tokių jaunuolių gyvenimas aprašytas klasikiniame anglų rašytojo Tomo Hardžio kūrinyje „Džudas nepastebimasis“. Tačiau pasitaiko ir atvirkštinis reiškinys – į universitetus įstoja tie, kurie ten mokytis neturėtų, kuriems paprasčiausiai neužtenka gabumų. Tikslųjų ar Gamtos mokslų fakultetuose tokie atkrinta jau po pirmos sesijos. Humanitariniuose fakultetuose pasitaiko išimčių.

Mūsų kurse buvo keletas iš bendro srauto išsiskiriančių studentų, vienas iš jų – pavarde, berods, Liulinas – mokėsi mūsų grupėje. Tai buvo paprastas doras vaikinys. Prieš įstodamas į universitetą jis tarnavo sovietinėje armijoje, paskui kelerius metus dirbo gamykloje prie staklių. Mokytis jam sekėsi labai sunkiai, daugelį dalykų perlaikė po kelis kartus, bet sugebėjo kažkaip irtis iš kurso į kursą ir netgi baigė universitetą. Vieno iš retų mūsų pašnekesių metu jis pasiskundė studentiško gyvenimo sunkumais ir pasiguodė, kad, laimė, baigus universitetą, baigsis ir sunkumai.

– Taip, šitie baigsis, bet prasidės kiti, – pasakiau.

– Kokie? – nustebo jis.

– Dirbdamas dėstytoju tu turėsi nuolatos rašyti ir skelbti straipsnius, kitaip tavęs paprasčiausiai neatestuos. Be to, jei nenorėsi amžinai eiti žemiausias asistento pareigas, turėsi baigti aspirantūrą ir apginti disertaciją, o tai ne taip paprasta. Jeigu disertaciją vis tik apginsi, rašyti reikės jau ne tik straipsnius, bet ir knygas, monografijas...

– Nieko sau... – pusiau nustebo, pusiau sutriko jis. – O kada gi prasidės tikras gyvenimas?!

– Niekada, – ramiai atsakiau aš.

Po kelerių metų, sugrįžęs į doktorantūrą, iš bendro pažįstamo sužinojau, kad Liulinas, keletą metų padirbėjęs vienoje iš Maskvos aukštųjų mokyklų, netikėtai visiems jį pažinojusiems, mirė.

Liulino gyvenimas – vienas iš pastebėtuojų tapusio Džudo gyvenimo variantų. Jis nenorėjo priklausyti pilkai, niūriai į fabrikus ir statybas važiuojančiai darbininkų miniai. Jis norėjo būti inteligentas – rengtis kostiumu, nešioti portfeli, dirbti vadina-mąjį „švarų“ darbą, ir ne po aštuonias, o po keletą valandų per dieną. Be to, baigęs prestižinį universitetą ir įgijęs daugeliui paslaptinę filosofo specialybę, jis galbūt tikėjosi pelnyti aplinkinių pagarbą ir giminaičių meilę. Kai paaiškėjo, kad visa tai – ne taip, kad dėstytojo darbas – ne tik keletą valandų per dieną pastovėti prieš auditoriją, bet būtinybė nuolat kažką rašyti, kažkur publikuoti, kad gyvenimas – nuolatinis nerimas, įtampa, bemiegės naktys ir vis labiau šlyjantys nervai, – įsivaizduotas jo pasaulis žlugo. Gyventi nebuvo dėl ko, ir jis mirė.

Ponai karininkai

Jei kažkam mokymasis elitiniame universitete – dažniausiai neišsipildanti svajonė, tai kitam – jo tėvų padėties visuomenėje nulemtas savaime suprantamas dalykas. Tokie žmonės stengiasi nesusiliesti su bendra mase, į kitus žiūri iš aukšto ir bendrauja tik su į save panašiais. Mūsų kurse tai buvo grupelė maskviečių, žinomų menininkų ir mokslininkų vaikų. Jie vilkėjo kariško sukirpimo drabužiais, avėjo iš puikios odos pasiūtais auliniiais batais, kreipdamiesi vieni į kitus sumušdavo kulnėmis ir tardavo: „Ponai karininkai!“ Šiai grupei priklausė penki (iš šimto penkias-

dešimties kurse besimokiusių) studentų. Vyresniuose kursuose jų išskirtinumas palaipsniui išblėso, o jei pasireiškė, tai daugiau intelektualinėje srityje. Mokėsi jie tik gerai ir labai gerai, o kai kurie – pavyzdžiui, Igoris Kobzevas, – tapo tarptautiniu mastu pripažintu kinų filosofijos tyrinėtoju.

Reformatoriai

Grynų marksistų tarp studentų buvo nedaug, ir jie, jei taip galima sakyti, savo pažiūrų neafišavo. Pagrindinė priežastis – intelektualinio nevisavertiškumo kompleksas. Jei koks nors užsimiršęs naivuolis imdavo viešai žavėtis filosofine Markso–Engelso–Lenino išmintimi, kažkas iš labiau išprususių – tarkim, „ponas karininkas“ – pažiūrėdavo į jį su tokia neslepiaama panieka ar pasišlykštėjimu, kad tas, sutrikęs ir susigėdęs, bematant užsičiaupdavo. Grynų disidentų taip pat buvo vienetai. Didžiąją studentų dalį sudarė vadinamieji „reformatoriai“ – žmonės, manantys egzistuojančios socialinės politinės sistemos trūkumus, bet manantys, kad jų galima išvengti. Du studentai, su kuriais aš gyvenau viename kambaryje visus penkerius metus – Saša ir Valera – taip pat buvo reformatoriai. Jie nenorėjo esamos santvarkos pakeisti – jie norėjo ją patobulinti, atsisakyti šlykščiausių, labiausiai į akis krintančių jos bruožų. Reformatoriai – sveiko proto atstovai nesveikoje visuomenėje.

Pagrindinis reformatorių kritikos objektas – viešumo stoka. „Jei visi atvirai ir drąsiai kalbėtų apie mūsų visuomenės trūkumus – ir tos kalbos būtų neužgniaužiamos, o į jas būtų įsiklausoma – mūsų šalis kaipmat pasikeistų“ – girdėdavau juos ne kartą sakant. Daugiau kaip po dešimties metų viešumas tapo vienu iš pagrindinių vadinamosios *pertvarkos* tikslų, bet mano buvusiems kambariokams tai jau neturėjo didelės reikšmės. Baigęs

universitetą Valera įsidarbino vienos iš mokslinių leidyklų redaktoriumi, Saša tapo šventiku.

Disidentai

Vieną dieną įprastai pertraukos metu šurmuliuojantis fakulteto koridorius staiga nuščiuvo, ir per jį nuvilnijo pagarbiai baimingas šnabždesys: „Zinovjevas eina... žiūrėkit, tai – Zinovjevas...“

Koridoriu ėjo vidutinio ūgio, inteligentiškų veido bruožų vyras padėvėtu lietpalčiu, su nedideliu portfeliu rankose, atsainiai linktelėdamas vienam kitam pažįstamam dėstytojui. Po daugelio metų pamačiau jo nuotrauką ant vienos Vakaruose išleistos knygos viršelio ir net krūptelėjau: tas pats veidas, tos pačios skvarbios akys, tas pats padėvėtas lietpaltis...

Aleksandras Zinovjevas pelnė dvejopą šlovę. Pirma, jis neabejotinai buvo žymiausias fakulteto mokslininkas, aibių logikos tyrinėtojas, kurio straipsnius noriai spausdino moksliniai Vakarų žurnalai. Antra – jis buvo disidentas, nereklamuojantis, bet ir neslepiantis savo antitarybinių pažiūrų. Fakulteto, o kartu ir universiteto administracija taikstėsi su juo taip pat dėl dviejų priežasčių. Pirma – nepriekaištinga, netgi herojiška jo biografija. Zinovjevas buvo kilęs iš Uralo darbininkų šeimos, tai yra klasiniu požiūriu „savas“, priklausė Komunistų partijai, karo metu tarnavo aviacijoje, buvo apdovanotas koviniais ordinais ir medaliais. Dažniausiai karą pratūnojusiems užnugaryje uoliems ideologijos sargams tai norom nenorom kėlė pagarbą. Antra – intelektualiniu požiūriu jis tiek pranoko savo galimus oponentus, kad kiekvienas su juo besiginčijantis rizikavo būti viešai išjuoktas. Zinovjevo disertacija buvo skirta Karlo Markso „Kapitalo“ loginės struktūros analizei. Čia būtina prisiminti, jog Marksas Sovie-

tų Sąjungoje buvo ikona tikrąja to žodžio prasme, o fundamentaliausias jo veikalas – „Kapitalas“ – savotiška marksistų Biblija, filosofinės-mokslinės minties viršūnė, suvokiama ir suprantama tik nedidelei labiausiai išprususių intelektualų daliai. Ir čia atsiranda žmogus, ne tik perpratęs šį kūrinį, jei taip galima pasakyti, skersai išilgai, bet net pasiryžęs atskleisti jo logiką, parodyti stipriąsias ir – gink Dieve – silpnąsias vietas. Be abejo, disertacijos gynimas vyko labai sunkiai, bet įvyko. Po to dalis „Kapitalą“ gaubusios pagarbios baimės persikėlė ir ant disertacijos autoriaus. Pabandyk pasiginčyti su žmogumi, kuris į kiekvieną tavo argumentą gali atsakyti dviem trimis Markso citatomis, pademonstruoti tavo mąstymo skurdumą ir vienapusiškumą.

Tačiau ilgai tai tęstis negalėjo. Konfliktas su valdžia stiprėjo ir įgavo kraštutines formas po Prancūzijoje išleistos aršiai Sovietų Sąjungą kritikuojančios knygos „Žiojėjančios viršūnės“. 1978 metais Zinovjevas – kartu su šeima – buvo išsiųstas iš šalies. Kelerius metus dėstė logiką Miuncheno universitete, rašė socialinius politinius pamfletus, knygas. Užsienio kritikų neretai buvo lyginamas su Džonatanu Sviftu, kitais garsiais Vakarų satyrikais. 1999 metais grįžo į Rusiją, buvo priimtas dirbti į tą patį fakultetą, nemažai rašė aktualiomis socialinėmis ir politinėmis temomis. Mirė 2006 metais.

Mano studijų metais Zinovjevas buvo vis dar toleruojamas laisvamanis. Jo požiūris į aplinkinius – su panieka persipynęs atsainumas. Su studentais jis buvo draugiškas, bet į rimtas diskusijas – nei mokslinėmis, nei juo labiau socialinėmis-politinėmis temomis nesileido. Vienas iš mano draugų lankė logikos specializacijos studentams skirtus Zinovjevo seminarus. Štai vienas iš labiausiai man įsiminusių jo pasakojimų:

– Seminare diskutavom tema „Tikra ir menama tiesa“. Zinovjevas mūsų praktiškai nesiklausė, stovėjo ir žiūrėjo pro langą.

Staiga atsisuko ir prabilo: „Atskirti tikrą tiesą nuo menamos – sunku, o kartais neįmanoma. Štai prisimenu – tada kariavome Rytų Prūsijoje. Rūkas, skraidyti neįmanoma, ir mes jau antrą parą tvatinome degtinę karininkų valgykloje. Staiga rūkas išsisklaidė, ir tuoj pat sukaukė pavojaus sirena – netoliese pastebėti priešų lėktuvai. Mes sušokome į mašinas ir pakilome į orą. Trumpas mūšis, nuvijome vokiečius šalin. Reikia grįžti, ir čia aš visiškai išskydau. Kol kilau, koviausi – nervai įtempti, maksimali koncentracija – viską dariau, kaip reikia. Įtampa dingo – ir vaizdai pradėjo plaukti. Vairalazdę galiu laikyti, bet viskas aplinkui dvejinasi trejinasi. Šiaip taip suradau aerodromą. Pradedu leistis – priešais mane trys nusileidimo takai. O juk puikiai žinau, kad tikrovėje vienas. Vadinasi, vienas nusileidimo takas tikras, o du kiti – menami. Kurį pasirinkti? Bandysiu tą, kuris dešinėje. Traukiu vairalazdę į save, lėktuvas vis žemyn, žemyn – ir staiga priešais mane medžių viršūnės. Nepataikiau. Vairalazdę nuo savęs, kylu, apsuku ratą, pradedu leistis – ir vėl trys nusileidimo takai. Bandau leistis viduriniu – ir vėl pro šalį. Nusileidau iš trečio karto. Tuoj pat pribėgo mechanikas, kiti aerodromo darbuotojai, padėjo išlipti iš kabinos, palydėjo į poilsio kambarį. Štai taip tikra tiesa neretai tampa menama...” Ir vėl nususuko į langą.

Kaip paaiškėjo jau po Sovietų Sąjungos griūties, valstybės saugumas (KGB – *komitet gosudarstvennoj bezopasnosti*) svarstė galimybę paskelbti Zinovjevą psichiniu ligoniu ir priverstinai gydyti, tačiau, kadangi buvo pernelyg žinoma Vakaruose asmenybė, šio varianto atsisakė. Dar vienam mano pažįstamam disidentui – Michailui (Mišai) Teodorovičiui – taip nepasisėkė.

Mišos tėvai buvo socializmo idėjoms prijaunantys techninės inteligentijos atstovai, gyveno erdviame bute viename iš pres-

tižinių Maskvos rajonų. Pats jis gerai mokėsi mokykloje ir nesunkiai įstojo į MVU Filosofijos fakultetą. Beje, kol tarnavau sovietinėje armijoje, buvo pakeistos stojimo į Filosofijos fakultetą taisyklės – į jį pradėta priimti ir darbo stažo neturinčius asmenis. Tapęs studentu, Miša elgėsi panašiai kaip aš internate: dėtė antitarybines pažiūras į kairę ir į dešinę, pirmam ir paskutiniam sutiktajam. Pasekmės neužtruko. Kažkas, matyt, parašė skundą, ir jis, kaip tada mėgdavo sakyti, su trenksmu buvo pašalintas iš fakulteto. Kadangi nenurimo, bandė ieškoti tiesos ir teisingumo, greitai jo bute pasirodė du kariškos laikysenos baltais chalatais apsirengę sanitarai ir išvežė jį į vieną iš Maskvos psichiatrijos ligoninių. Maždaug po pusės metų į laisvę išėjo gerokai ramesnis ir apdairesnis. Politinėmis temomis kalbėdavo tik su bendraminčiais (kurių to meto Maskvoje tikrai netrūko), bandė verstis literatūriniu darbu: rašė eiles, vertė iš prancūzų kalbos šiuolaikinių autorių kūrinius. Pragyventi iš to buvo neįmanoma, todėl ilgiau ar trumpiau padirbėdavo sargu, kiemsargiu, kroviku, kūriku, laiškaniešiu. Retkarčiais praleisdavo mėnesį kitą psichiatrijos ligoninėje.

– Kaip gyvenimas beprotnamyje? Labai sunku? – pasiteiravau eilinio susitikimo metu.

– Įvairiai, – atsakė Miša. – Pirmas kartas sunkiausias. Tave įdėmiai seka, žiūri, kad būtinai gertum vaistus, neleidžia bendrauti su laisvėje esančiais pažįstamais ar draugais. Kai ten patenki antrą, o juo labiau trečią kartą – tu jau „savas“, visi tave pažįsta, ir tu pažįsti gydytojus, sanitarus, daugumą pacientų. Be abejo, tarp personalo yra KGB darbuotojų, kurie viską seka ir apie viską praneša, kur reikia, bet dauguma į tave žiūri ramiai, netgi draugiškai. Vaistus išrašo, bet vartoti neverčia. Maitina reguliariai, neskaniai, bet sočiai, švari patalynė, valdiški drabužiai, marios laisvo laiko, ir jokių įsipareigojimų. Prisimeni, kaip vienoj Vladi-

miro Vysockio dainoj: *Gera gyvena psichai – kiekvienas taip norėtų: gali dainas dainuoti, gali ramiai gulėti...* Kartais gyvenimo nuvarginti ir degtinės nualinti mano draugai patys pasiprašo į beprotnamį, nes gyvenimo sąlygos tenai pakenčiamos, galima net eiles ar romanus rašyti...

– Negali būti! – pasibaisėjau aš. – Negi kas nors eina į beprotnamį savo noru?!

– Be abejo. Ir aš taip dariau ne kartą. Paskutinį kartą – gal prieš metus – eilinį kartą pasijutau beviltiškoje padėtyje: pinigai baigėsi, valgyti nėra ką, į darbą niekur nepriima. Na, manau, laikas į savo tikruosius namus. Porą mėnesių pailsėsiu, atgausiu jėgas, o ten bus matyti. Nuėjau pas rajono gydytoją – paūmėjimas, sakau, ir ta, žvilgtelėjusi į mano ligos istoriją, kaipmat išrašė nukreipimą į psichiatrijos ligoninę. Paskambinau draugams – išvykstu, sakau, reikia atsšvęsti. Susibėgome pas vieną iš jų, išgėrėm. Mažai, o pinigų nėra. Laimė, pas vieną iš mūsų buvo keletas valiutinių čekių. „Važiuojam į užsieniečių barą, – sako. – Ten svarbu pradėti, o norinčiųjų prisidėti ir užmokėti visada atsiras...“ Taip ir padarėm. Durininkas įtartinai į mus dėbtelejo, bet – kadangi tarp savęs kalbėjome prancūziškai, – praleido. Kažką kukliai užsakėm, bet, kaip ir tikėjomės, prie mūsų tuoj pat prisijungė keletas užsienio žurnalistų, po to – jų pažįstami ir draugai – kalbos ir degtinė liejosi laisvai. Maskvoje akredituotiems užsienio žurnalistams gyvai su vietos gyventojais pabendrauti pasiseka retai, ir jie naudojosi proga. Po poros valandų užsieniečiai išsiskirstė, jau ruošiausi pakilti ir aš – ir pajutau ant peties kažkieno sunkią ranką. Atsigrėžiau – juodas tarnybinis kostiumas, akmeninis veidas. Viskas aišku. „Einam“, – įsakė. Nusekiau paskui jį. Perėjom tarnybines patalpas, ir mano palydovas atidarė koridoriaus gale esančio kambario duris. Tenai už stalo sėdėjo dar niūresnis tipas. „Kas toks, – pakėlė jis į mane sunkų žvilgsnį, – ir ką vei-

ki užsieniečių bare?“ „O aš, – sakau, – durnelis.“ Tipas įdėmiai mane nužvelgė: „Pažymą turi?“ „Taip, – sakau. – Štai siuntimas į beprotnamį. Rytoj turiu nuvykti iki dešimtos valandos ryto“, – ir ištiesiau jam gydytojos išrašytą pažymą. Tipas neskubėdamas ją perskaitė, kažką užsirašė sau į bloknotą. „Ką gi, gali eiti, – pasakė, grąžindamas pažymą. – Pirmą kartą dovanojame, bet jei dar kartą mums pakliūsi, nepažiūrėsime, jog durnelis – taip įkrėsime, kad visiems laikams užmirši kelią į užsieniečiams skirtą barą...“

Vėliau bendraudamas su panašaus likimo žmonėmis, įsitikinau, kad gyvenimas beprotnamyje labiausiai priklausė nuo to, kaip tu elgeisi laisvėje. Jei buvai nuoseklus, nesutaikomas kovotojas prieš režimą ir kiekvieną kartą į ligoninę buvai gabenamas per prievartą – gydydavo, kol palauždavo, arba į laisvę paleisdavo visiškai suluošintus. Tie, kurie atsisakydavo viešos veiklos ir atvirai savo pažiūrų nedėstė ar dėstė tik siaurame bendraminčių rate – ir gyvenime, ir beprotnamyje galėjo jaustis palyginti saugiai. Juo labiau, kad didelio skirtumo tarp buvimo laisvėje ar ligoninėje nebuvo – visa šalis buvo vienas didelis beprotnamis. Vienas iš Mišos pažįstamų sukūrė populiarių tarp to meto Maskvos inteligentų ketureilį:

*Mes gyvenam visi
Šiuos bepročių namuose;
Greitai gydyt ateis
Daktarai antpečiuoti...*

Baigus studijas, mano ryšiai su Miša nutrūko. Tikėtina, kad jis emigravo į užsienį.

Bendraudamas su Maskvos disidentais aš padariau sau dar

vieną svarbią išvadą: su skirtingo rango žmonėmis valdžia elgiasi labai skirtingai. Niekam nežinomą studenčioką ar darbininką gali nualinti psichiatrinėje ar numarinti kalėjime; ko nors savo profesinėje veikloje pasiekusiems žmonėms gali skirti namų areštą kaip akademikui Andrejui Sacharovui arba išsiųsti iš šalies kaip Aleksandrą Solženyciną ar Aleksandrą Zinovjevą. Skirtinga ir visuomenės reakcija į jų kalbas. Jei aš, dirbdamas Peterburge statybininku, būčiau pradėjęs skleisti antitarybinę propagandą – aplinkiniai į mane būtų žiūrėję kaip į kvanktelėjusį keistuoį. Žymių mokslininkų ar menininkų kalbos norom nenorom kėlė pagarbą ir susidomėjimą. Tai reiškė, kad kuo aukštesnę padėtį aš užimsiu, tuo sunkiau bus su manimi susidoroti, ir tuo veiksmingesni bus mano žodžiai ir darbai. Prieš atverdamas burną, turi kuo nors tapti. O kad kuo nors taptum, turi įsigyti bent jau aukštąjį išsilavinimą.

„Lietuviais esame mes gimę...“

Vieną dieną fakulteto koridoriuje mane, dar neapsipūkavusį pirmakursį, sustabdė iš matymo jau pažįstamas trečio kurso studentas Antanas. Andrijauskas.

– Kaip sekasi? – pasiteiravo.

– Žinojau, kad nusivilsiu, bet nemaniau, kad taip greitai.

– Greičiau – geriau, – filosofiskai pastebėjo šis. Tada įdėmiai ir, kaip man pasirodė, netgi šiek tiek priekabiai nužvelgė mano drabužius. Truputį pagalvojęs paklausė, kokiam kambaryje gyvenu, ir pažadėjo po paskaitų užėiti.

Likau stovėti šiek tiek sutrikęs. Negi jam nepatiko mano apranga?

Žvelgiant iš dabarties pozicijų, mano galimybės rinktis drabužius buvo, švelniai sakant, ribotos. Vaikystėje drabužių ir ava-

lynės problema sprendėsi labai paprastai. Kai batai visiškai suplyšdavo, mama sakydavo: „Lipk ant aukšto, paieškok kuperke“ (kuperku buvo vadinama didelė medinė dėžė). Aš pasirausdavau ten esančioje batų krūvoje ir dažniausiai surasdavau sau ką nors tinkamo.

– Žiūrėk, žiūrėk, – džiaugsmingai klykdamas bėgdavau pas mamą. – Kokius gerus batus radau! Nė vienos skylės!

Mama pritariamai linkčiojo galvą, bet ypatingo džiaugsmo dėl to, jog keturių vyresnių mano brolių nešiotos avalynės krūvoje man pavykdavo rasti ne visai suplyšusius batus, nerodė. Internate, kaip ir kariuomenėje, mes nesirengėme – mes buvome rengiami, todėl svarstyti, gražus ar negražus, tinka ar netinka tau vienas ar kitas drabužis, nebuvo nei galimybių, nei noro. Atsižvelgiant į tai, mano to meto mados koncepciją galima buvo suformuluoti taip: „Kuo pigesnis, tuo geresnis.“ Būtent šiuo principu vadovaudamasis ir pirkau drabužius būsimoms studijoms Maskvoje. Mano manymu, su sportinėms kelnėmis ir neaiškaus sukirpimo švarkeliu atrodžiau jei ne elegantiškai, tai bent jau normaliai, todėl kai po paskaitų užėjęs Antanas ištiesė man naują keisto nematyto ornamento megztinį – labiau nustebau nei apsidžiaugiau:

– Kam? – sutrikęs paklausiau. – Ir mano drabužiai visai neblogi. Be to, neturiu pinigų, o jis, be abejo, labai brangus...

– O tu pasimatuok, – pasiūlė jis. – Pinigų nereikia. Teta atsiuntė iš Kanados, bet man per didelis, o tau, atrodo, tiks.

Aš pasimatavau – megztinis man tikrai tiko. Anksčiau aš tokius buvau matęs dėvint tik sovietines ar užsienio kino žvaigždes. Mano mados koncepcija subyrėjo į šipulius. Antanas tuo metu priėjo prie vieno iš kambario draugų atsivežto grotuvo ir kritiškai peržvelgė šalia jo gulinčias muzikines plokšteles – daugiausia sovietinės estrados kūrinius.

- Klausaisi muzikos? – paklausė.
- Taip. Kartais... – atsakiau neryžtingai.

Po keleto dienų Antanas vėl užėjo ir atnešė užsienyje išleistą Elos Fictžerald albumą.

- Kai nusibos, pakeisim, – pasakė. Ir savo pažadą ištesėjo.

Manau, kad Antano rūpinimasis manimi – kaip, beje, ir kitais iš Lietuvos atvykusiais studentais, – nebuvo asmeninių simpatijų ar antipatijų pasekmė. Mes jam nerūpėjom kaip individai – mes jam rūpėjom kaip etninė grupė. Nebuvome tiesiog MVU Filosofijos fakulteto studentai, buvome MVU studentai lietuviai, todėl turėjome atitinkamai atrodyti, kalbėti, elgtis.

Jei vaikinams išsiskirti iš bendros pilkos masės sekėsi ne visada (ar reikia geresnio pavyzdžio už mane?) tai merginoms pavykdavo savaime. Jos natūraliai buvo elegantiškesnės, skoningiau rengėsi, vengė tuščių plepalų, o susitikusios oriai gerdavo kavą. Jau prasimokius universitete kelerius metus, vieną su kava susijusį epizodą papasakojo psichologė Aušra. Norint jį geriau suprasti, reikia prisiminti, kas sovietmečiu buvo vadinama kava, ir žinoti, kokį vaidmenį universiteto gyvenime vaidino vadinamasis „operatyvinis būrys“.

Sovietmečiu, visuotinio deficito sąlygomis, nusipirkti kavos pupelių buvo labai sunku, didžiojoje šalies dalyje praktiškai neįmanoma. Parduotuvėse buvo pardavinėjama „Miežių kava su cikorija“, rečiau – iškilmingai „Kavos gėrimu“ vadinamas įvairių ingredientų mišinys. Pakelis šio mišinio buvo išmaišomas kibire verdančio vandens ir pardavinėjamas valgyklose bei kitose žmonių susibūrimo vietose. Ypač populiarius šis gėrimas buvo stotyse, kur žiemą sušalę, o šiltais metų laikais tiesiog iš neturėjimo ką veikti žmonės norėdavo išgerti ko nors karšto. Tie, kurie turėjo galimybę išgerti normalios kavos, šį gėrimą niekinamai vadino „stoties kava“. Maskvoje mano studijų laikais kavos pupe-

lių buvo galima nusipirkti visada, bet daugumai maskviečių, jau nekalbant apie atvykėlius iš provincijos, tai buvo neaktualu. Juos visiškai tenkino įprastas „kavos gėrimas“.

„Operatyvinis būrys“ – grupė įvairių fakultetų ir kursų studentų, savanoriškai vykdžiusių milicijos ir valstybės saugumo funkcijas universiteto teritorijoje. Jo nariai bet koku paros metu galėjo įsiveržti į bet koki kambarį ir pareikalauti iš jo gyventojų dokumentų, neva siekdami išsiaiškinti, ar negyvena jame pašaliniai, su universitetu nesusiję asmenys, arba daryti kratas ieškodami antitarybinės literatūros. Kažin ar reikia minėti, kad dažniausiai šio būrio nariais tapdavo siauro akiračio, nepasižymintys aukštomis moralinėmis ar dvasinėmis savybėmis žmonės. Gera žinoma: kuo menkesnis žmogus, tuo reikšmingesnis jis nori atrodyti kitiems.

– Kartą vakare, – pasakojo Aušra, – sėdim su draugėmis, geriam kavą, šnekučiuojamės. Staiga agresyvus beldimas į duris ir, mums dar nespėjus kaip nors sureaguoti, jos atsidaro, ir į kambarį įvirsta pulkelis antropoidų.

– Operatyvinis būrys, – burbteli vedlys. – Patikrinimas. – Ir pradėjo žvilgsniu klaidžioti po knygų spintą, lovas, palovius. – Kaip sekasi? – pabandė užmegzti pokalbį. – Matau, jūs nelabai linkusios bendrauti, – pridūrė po kurio laiko.

– O jūs ką – gal tikėjotės, kad mes jus kava pavaišinsim? – neišlaikė Aušra ir staiga pamatė, kaip sustingo jo veidas ir prigeso žvilgsnis. Nepaslankiose jo smegenyse palaipsniui gimstantis mintis turbūt galima buvo suformuluoti taip: pasirodo, yra žmonių, kurie nepasitenkina tradicine stoties kava, o gamina ją kažkokiu paslaptingu, turbūt tik jiems vieniems žinomu būdu. Negana to, egzistuoja pasaulis, kuriame tie žmonės ne tik patys gamina kavą, bet ir vaišina ja kitus...

Lietuvių bendruomenė Maskvos universitete nebuvo gausi,

bet draugiška ir veiksmi. Įvairaus masto ir paskirties renginiai vykdavo bent keletą kartų per metus, kartais – su kitų Baltijos šalių atstovais. Vieną šventę – Vasario 16-ąją – visada švęsdavome nedideliame, bet darniame tautiečių būrelyje.

Socializmo statybose

Nenorėdamas kartoti finansiškai gaudžių Peterburgo metų, praktiškai visus studijų metus dirbau: pirmus metus – kiemsargiu, kitus keturis – sargu. Saugojau vieno iš Studentų namų sparno devynioliktame aukšte esančias tiksliųjų mokslų laboratorijas. Hole stovėjo teniso stalas, ir pietų pertraukos metu palei jį telkdavosi negausus šios sporto šakos gerbėjų būrelis. Po darbo holas būdavo tuščias, ir aš nutariau tuo pasinaudoti. Kadangi kituose aštuoniolikoje to pastato aukštų buvo bendrabučiai, partnerių neturėjo trūkti. Vieno budėjimo metu ant pirmame aukšte esančios liftų aikštelės sienos pakabinau raštelį: „Kas nori pažaisiti stalo tenisą, pakilkit į devynioliktą aukštą.“ Po dešimties minučių hole grūdosi nedidelė minia. Kitais kartais jau ateidavo tik tie, su kuriais būdavau susitaręs iš anksto. Daugiausia tai buvo žemesniuose aukštuose gyvenantys Mechanikos-matematikos fakulteto studentai. Su kai kuriais iš jų susidraugavau. Baigiantis antriems mokslo metams, jie pasiūlė vasarą prisijungti prie jų statybinio būrio. Truputį padvejojęs, sutikau: vaikinai geri, gal su jais bus įdomiau, nei Ignalinoje rinkti grybus ar žvejoti.

Numatytu laiku atvykome į vieną Smolensko srityje esančių kolūkių. Mūsų užduotis buvo išlieti pamatus ir sumūryti sienas aštuoniems vienbučiams gyvenamiesiems namams. Būryje buvo trisdešimt žmonių, terminas – šešios savaitės. Dirbome po keturiolika valandų kasdien, išskyrus sekmadienius. Už laiku ir gerai atliktą darbą kiekvienas tikėjomės gauti nuo 500 iki 1000 rublių

(mėnesinis inžinieriaus atlyginimas buvo apie 110 rublių). Darbų kokybe rūpinosi kolūkio paskirtas meistras.

Iš pradžių visi kasėm griovius pamatams, tada liejome pačius pamatus. Gaminome smėlio, žvyro, cemento ir vandens mišinį ir pylėm jį į ką tik iškastus griovius. Keletas žmonių dirbo prie elektrinės betono maišyklės, likusieji, pasitelkę kibirus ir kastuvus, gamino mišinį loviuose ar tiesiog ant žemės patiestų skardos lakštų.

Čia būtina pažymėti dar vieną socialistinės ekonomikos bruožą – atsainų (vartojant švelniausią iš čia tinkamų žodžių) požiūrį į darbą. Jis pasireiškė tuo, kad tais atvejais, kai broko rezultatus buvo galima nuslėpti, brokas ir buvo gaminamas, negalvojant apie tai, kokias pasekmes tai gali turėti ateityje. Plačiai buvo žinomas atvejis, kai branduolinių reaktorių gamykloje vienas suvirintojas, užuot suvirinęs didelę tarp dalių žiojinčią ertmę, supylė į ją saują elektrodų ir suvirino tik viršutinį sluoksnį. Laimė, brokas laiku buvo pastebėtas.

Mes buvome ištikimi socialistinės ekonomikos gerbėjai ir uoliai gaminome broką. Tai pasireiškė tuo, kad, užuot užpildę visus pamatams skirtus griovius betono mišiniu, mes, kur tik galėdami, mėtėme į juos statybines atliekas: lentgalius, rąstus, šiukšles. Pagrindinis tokių veiksmų tikslas – laiko ir jėgų taupymas. Įmesti į griovį rąstą gerokai lengviau, nei pagaminti tokio pat tūrio mišinio kiekį. Mokėjo mums už galutinį rezultatą: nulietus pamatus, nesvarbu, kas jų viduje.

Kolūkio meistras apie mūsų „išdaigas“ žinojo, retkarčiais lazda nukrapštydavo viršutinį betono sluoksnį ir, aptikęs lentgalį, veikiau su širdgėla nei su priekaištu sakydavo:

– Na ką jūs darote... Medis supus ir bus ertmė. Pamatai gali smuktelėti. Tada suskils, o gali ir visai sugriūti namo siena...

Mes, be abejo, išsigandome – bet ne dėl to, kad blogai padarė-

me, o dėl to, kad mus pagavo.

Kai pirmi pamatai buvo išlieti, prasidėjo būsimo pastato sienų mūrijimas. Mūrininkų brigadininkas pasiūlė man tapti jo brigados nariu. Mūrininkai – savotiškas statybinio būrio elitai. Kloti plytas – garbingiau, nei kasti griovius ar maišyti skiedinį. Aš nedvejodamas sutikau.

Mūrininkų brigadoje dirbo keturi žmonės. Du iš jų (įskaitant brigadininką) jau buvo dirbę šį darbą anksčiau. Reikėjo dviejų naujų. Vienu iš jų tapau aš.

Kitą rytą brigadininkas privedė mane prie jau pradėto mūryti pastato ir pasakė:

– Pradėsime nuo paprastų dalių. Štai čia bus nedidelė vidinė sienelė. Sumūryk ją.

Aš sumūrijau.

– Taaip, – mįslingai nutęsė vėl priėjęs brigadininkas. Apsižvalgė, surado rąsto gabalą ir, daužydamas juo į sienelę, išlygino kreiviausias vietas. Tada – man visai netikėtai – paėmė kirvį ir nukapojo išsikišusias, bet jau sustingti spėjusias plytas.

– Užsitinkuos – ir bus gerai, – optimistiškai konstatavo. Ir vėl atsigręžė į mane. – Tai štai. Pirmas plytas dedam naudodami gulsčiuką...

Po poros dienų aš jau mūrijau pakenčiamai, o dar po savaitės man buvo patikėtas ir išorinių, visiems matomų sienų mūrijimas.

Studijos

Studijos – bent jau aukštesniuose kursuose – nevaidino mano gyvenime bent kiek ryškesnio vaidmens. Pirmuose kursuose daugiausiai laiko leidau bibliotekose – bet skaitydamas ne studijoms privalomą ar rekomenduojamą literatūrą, o (kartais originalo kalba) šiuolaikinių (tiksliau, tuometinių) Vakarų mąstytojų

knygas. Didžioji šios literatūros dalis buvo vadinamajame „specialiajame fonde“ ir išduodama tik leidimus turintiems asmenims, bet gauti dekanate tokį leidimą nebuvo sudėtinga – prašyme te-reikėdavę nurodyti, jog viena ar kita knyga bus naudojama moks-liniams tikslams, rašant kursinį (diplominį) darbą. Vyresniuose kursuose daug laiko leisdavau vaikštinėdamas po universiteto ansamblį supantį parką, mąstydamas, kaip ir tinka filosofui, apie pasaulio, šalies, savo likimą. Nemažai laiko skyriau kalbų moky-muisi. Į auditorijas užsukdavau retai, dažniausiai tik pažiūrėti, pas kokį dėstytoją reikės laikyti eilinę įskaitą ar egzaminą. Mano antipatija marksizmui su metais tik stiprėjo. Vis dėlto kažkaip yriausi iš kurso į kursą. Dvi aplinkybės čia suvaidino lemiamą vaidmenį.

Pirma, žemesniuose kursuose buvo nemažai bendrojo lavi-nimo dalykų. Pirmos sesijos metu reikėjo laikyti matematikos (aukštosios matematikos pagrindų), logikos, psichologijos ir So-vietų Sąjungos komunistų partijos istorijos egzaminus. Pirmus tris dalykus be ypatingų pastangų išlaikiau labai gerai, partijos istoriją, sukandęs dantis, taip pat. Antros sesijos metu vietoj par-tijos istorijos reikėjo laikyti visuotinės (Senovės pasaulio) isto-rijos egzaminą, o tai buvo nepalyginti įdomiau. Tokiu būdu pir-mas dvi sesijas aš – beje, vienintelis grupėje, – išlaikiau tik labai gerais pažymiais ir įgijau tam tikrą autoritetą tarp dėstytojų ir studentų.

Antra, nemaža dalis dėstytojų buvo ideologiškai indiferen-tiški. Pirmiausia tai pasakytina apie logikos, filosofijos istorijos, estetikos, etikos katedras. Tais atvejais, kai tekdavo susidurti su tikrais marksistais, sekėsi sunkiau.

Rimčiausias konfliktas kilo jau antrame kurse per dialektinio materializmo egzaminą. Šio dalyko paskaitas lankiau retai, se-minaruose neslėpiau savo pasidygėjimo dėstomu dalyku, todėl

egzaminatorius – savo dėstomą dalyką ir save įsimylėjęs dėstytojas – triumfuodamas parašė dvejetą. Man jau išėjus iš auditorijos, jis garsiai pareiškė, kad tokiems studentams kaip aš ne vieta universitete, ir draugai pradėjo žiūrėti į mane su neslepiaama užuojauta.

Po savaitės vyko perlaikymas. Jei nebūčiau išlaikęs ir šį kartą, pašalinimas būtų tapęs realiu. Šį kartą egzaminavo du dėstytojai. Aš kažką atsakinėjau iš bendro išprusimo, bet kai mano dėstytojas pradėjo vardinti dialektinio materializmo pranašumus ir pasiekimus, neišlaikiau: „Jūs čia giriatės savo pasiekimais, o rimti Vakarų žurnalai perspausdina jūsų straipsnius humoro skyriuje, be komentarų.“ Aš turėjau galvoje plačiai žinomą faktą, kad vienas mokslinis biologijai skirtas Vakarų žurnalas perspausdino sovietų spaudoje paskelbtą garsaus filosofo straipsnį „Genetika“, kuriame ši mokslinė disciplina buvo pavadinta „parsiduodančia imperializmo merga“, be komentarų. Mano dėstytojas tik išraudo, o jo kolega – įsižeidęs ir šiek tiek pasimetęs – suburbėjo: „Na ir kas... Tai buvo seniai, dabar jau taip nieks nerašo... Be to, ir mes galim daug ką iš jų perspausdinti... Štai pas Heideggerį yra tokių dalykų...“ Paskui jie pasakė, kad turi pasitarti, ir paprašė manęs palaukti koridoriuje. Po kokių dešimties minučių pasikvietė ir pareiškė, kad rašo man žemiausią, bet teigiamą pažymį, tikėdamiesi, kad aš pakeisiu savo požiūrį į marksistinę filosofiją. Taip ir įvyko, bet tik praėjus po aprašomų įvykių daugiau kaip trims dešimtmečiams, kai aš, vis labiau jausdamas amžinybės alsavimą, tapau gerokai atlaidesnis svetimoms nuomonėms, klaidoms ir kiekviename reiškinyje ar mokyme stengiausi įžvelgti gerąsias puses.

Netikėtas pasiūlymas

Mano diplominis darbas buvo skirtas Vydūno filosofijai. Parašiau aš jį atmetinai – pirma, jei būčiau rašęs, ką galvoju, nebūčiau apgynęs, antra – nesiruošiau gilintis į filosofiją. Nežinojau, kuo užsiimsiu baigęs universitetą, bet būti marksistinės filosofijos dėstytoju tikrai neketinau. Tačiau likimas mano atžvilgiu turėjo kitokių planų.

Kartą – jau penktame kurse – koridoriuje besišnekučiuojant su žemesnio kurso lietuviu, prie mūsų priėjo pagyvenęs (bent jau mūsų tuometinėmis akimis žiūrint) vyriškis:

– O, čia esama lietuvių... Studijuojat?

– Taip.

– Kelintam kurse?

Pasakėm.

– Aš Irmija Zaksas, profesorius. Esu čia kvalifikacijos kėlimo kursuose, o Lietuvoje vadovauju Kauno medicinos instituto Filosofijos ir mokslinio komunizmo katedrai. Kuo galvojat užsiimti po baigimo? – kreipėsi į mane.

– Nežinau. Tikriausiai eisiu griovių kasti.

Zaksas mano juokelį nuleido negirdomis:

– Žinote, mums kaip tik reikia estetikos dėstytojo. Šį dalyką dėstė puikus žmogus, dailininkas, bet jis pereina į kitą darbą. Manau, jūs mums tiktumėt. Pagalvokit, o aš parašysiu paraišką į ministerijos kadrų skyrių, kad, jei sumanytumėt pas mus ateiti, nekiltų jokių kliūčių...

Dėstyti estetiką būsimiems gydytojams? Kodėl gi nepabandžius? Galų gale, eiti kasti griovius visada spėsiu...

6.

KAUNO STOTELĖ

Kitaip nei tikėjausi, dėstytojo darbas manęs nenuvylė. Studentai buvo žingeidūs, nuovokūs, domėjosi estetikos bei meno istorijos klausimais. Tikiuosi, bent kai kurių nenuvyliau ir aš.

Katedros kolektyvas buvo nevienalytis, bet draugiškas. Joje dirbo keletas užkietėjusių marksistų, mėgusių ir net besididžiavusių savo darbu. Jie dėstė marksizmą, kaip išmanė. Dirbo katedroje ir „Džudas pastebėtasis“ – taip ir neapgynęs disertacijos, uoliai prisilaikantis programos ir kantriai laukiantis pensijos individas. Ir, pagaliau, buvo keletas „šaunių vyrų“ – dėstytojų, kuriems į marksizmą – kaip ir į bet kokią kitą ideologiją – buvo visiškai nusispjaut, dėstytojo darbas paprasčiausiai garantavo jiems ramų, sotų, o neretai ir ištaigingą gyvenimą. Kartais jie bandydavo prisilaikyti programos ir pagvildinti joje nurodytas temas, tačiau dažniausiai paskaitų metu aptarinėjo instituto bei miesto aktualijas, dalinosi įspūdžiais apie perskaitytas knygas ar matytus filmus, pasakojo anekdotus. Tokius studentai mėgo labiausiai.

„Šaunių vyrų“ dėka man atsivėrė dar vienas viešojo gyvenimo puslapis – tam tikromis progomis vykstantys bendri su įvairaus rango valdžios atstovais baliai. Balių dalyviams niekas nekainuodavo – viską apmokėdavo juos organizuojančios įstaigos. Kartą, lėbaujant vienos iš gamyklų pirtyje, neišlaikęs paklausiau netoliese sėdinčio rajono partijos komiteto sekretoriaus: „Kaip, jūsų manymu, eiliniai darbininkai vertina šiuos valdžios pasilėbavimus?“ Aplinkiniai nuščiuvo. Sekretorius dvejojo neilgai: „Oką darbininkai? Pirtis priklauso visiems, ja gali naudotis ir darbininkai... Mes išimčių niekam nedarom...“ Daugiau manęs į panašaus pobūdžio renginius nekvietė.

Jei santykiai su partine nomenklatūra buvo atsainūs, tai su

jaunais medikais dėstytojais – puikūs. Po paskaitų sutikęs koridoriuje pažįstamą dažnai išgirsdavau: „Einam išgerti kavos?“ Faktiškai tai reiškė: einam maktelsim po šimtą gramų, o ten bus matyti... Jei sutikdavau, dažniausiai sekdavo: „Truputį palauk, dar paimsim Alvydą (Arūną, Aloyzą) – mačiau, šlaistosi kažkur be nuotaikos ir darbo...“ Tada patraukdavome į artimiausią kavinę. Kartais būdavo apsiribojama šimtu gramų degtinės, kartais sekdavo rimtas gėrimas. Būtent Kaune sužinojau, ką reiskia nusigerti, todėl kai po dvejų metų grįžau į Maskvos universitetą mokytis aspirantūroje, mano bendramoksliai rusai buvo maloniai nustebinti manyje įvykusia permaina.

Tarnauti ar vadovauti?

Atvykęs į Kauną buvau apgyvendintas Medicinos instituto bendrabutyje Žaliakalnyje. Be manęs, kambaryje gyveno dar du žmonės. Vienas – ūkio dalyje dirbęs inžinierius – praslydo mano gyvenimo pakraščiu, su kitu – chirurginės stomatologijos katedros asistentu Juozu Mazurkevičiumi – susidraugavome.

Juozo asmenyje aš susipažinau su dar viena žmonių rūšimi – „geruoliais“. Manau, juos reikėtų skirti nuo labiau paplitusių „geriečių“. Geriečiai – socialinė kategorija; tai socialiai teigiamos asmenybės. Geruoliai – moralinė kategorija; tai žmonės, skleidžiantys aplink save gėrį. Kai kurie žmonės – pavyzdžiui, sausros nusiaubtuose ar karo niokojamuose regionuose dirbantys savanoriai, – nuo ryto iki vakaro rūpinasi kitais žmonėmis, ir tai jiems taip natūralu, kaip valgyti ar kvėpuoti. Kiti savanoriais netampa, bet poreikis daryti gera yra svarbus, o neretai – pagrindinis poreikis jų gyvenime. Būtent toks buvo Juozas. Gerai prisimenu jo besišypsantį veidą ir klausiančias akis: „Gal ko reikia? Gal kuo galiu padėti?“

Vieną vakarą Juozas negrįžo nakvoti – pasirodė tik apie kitos dienos pietus. „Važiavau į Veisiejų ligoninę, – paaiškino. – Ten guli vyras iš mano gimtojo kaimo, buvęs kaimynas. Vakar paskambino jo palatos gydytojas – ligonis neprisileidžia seselių, neduoda suleisti vaistų – reikalauja, kad aš atvažiuočiau... Nuvažiauvau. „Kodėl, dėde, klausiu, toks piktas, seselių neprisileidi. Gal adatos bijai?“ „Juozuli, sako, nieko nebijau. Tu – durk nors su šakėmis... O tom curvom neleisiu...“ (Dzūkai č neretai sako vietoj k...)

Dar su vienu panašiu žmogumi susipažinau kelionės į kalnus metu. Kiekvieną pavasarį grupė Kauno ir Vilniaus entuziastų vykdavo į Karpatų kalnus ir leisdavosi plaustais žemyn srauniomis ir tuo metu patvinusiomis upėmis. Po tam tikrų dvejonų, bet vieno pažįstamo padrąsintas, prie grupės prisijungiau ir aš. Vadovavo žygiui patyręs keliautojas grėsminga pravarde Bočius. Atvykęs į susitikimo vietą tikėjausi išvysti augalotą, barzdotą, tarsi iš Vinco Mickevičiaus-Krėvės padavimų nužengusį vyrą, o pamačiau inteligentiško veido smulkaus sudėjimo vaikina. Stebino ir jo vadovavimo stilius. Pirma, jis niekada neįsakinėjo, o tik patarinėjo („aš, tavim dėtas, daryčiau taip...“; „mano manymu, čia geriau...“). Antra, jis ne tik buvo sunkiausių, daug įgūdžių reikalaujančių darbų organizatorius ir dalyvis, bet noriai darė smulkius, vadui, atrodytų, ne visai tinkamus darbus: rinko malkas, kūrė laužus, gamino maistą... Nepaisant to, jam visada ir viskam užteko laiko, ir kelionė – kiek tai įmanoma atšiauriomis, nuolatinės fizinės ir dvasinės įtampos reikalaujančiomis sąlygomis, – vyko sklandžiai.

Po keleto metų perskaičiau tada dar tik rusų kalba pasirodžiusią Hermano Hesės knygą „Kelionė į Rytų šalį“. Būtent šios knygos herojų – kuklų, iš pirmo žvilgsnio nepastebimą, bet visada ir visiems pasiruošusi padėti žmogų – man ir priminė Bočius. Gerokai vėliau supratau, kad tarp noro vadovauti ir tarnauti

ir eina svarbi, o gal net pagrindinė žmonės ir gyvulius skirianti riba. Gyvuliai siekia tik vadovauti, žmonės – ir tarnauti. Patinai nuolat grumiasi dėl vado vietos, dėl aukštesnės padėties bandos hierarchijoje. Kažkas panašaus neretai vyksta ir visuomenėje, tačiau, žmonėms tobulėjant, atsiranda individų, kurie ne tik nedalyvauja kovoje dėl vietos po saule, bet tarnystę kitiems suvokia kaip svarbų, o neretai pagrindinį savo veiklos motyvą. Tai gali būti – kaip mano aprašytais atvejais – pasauliečiai, tačiau ypač jų gausu tarp religijai pasišventusių žmonių. Kaip mokė Jėzus, „jei kas trokšta būti pirmas, tebūnie paskutinis ir visų tarnas!“ (Mk 9, 35).

Stovinčiame autobuse

Vienas iš populiarių to meto anekdotų buvo toks. Klausimas: su kuo galima palyginti gyvenimą Sovietų Sąjungoje jai vadovaujant skirtingiems vadovams? Atsakymas: vadovaujant Leninui, gyvenimas priminė važiavimą tuneliu: aplink – tamsa, priešakyje – šviesa; vadovaujant Stalinui – kaip važiavimas tramvajumi: vieni stovi, kiti sėdi (kalėjimuose), bet visi dreba; prie Chruščiovo – kaip važiavimas taksi: kuo toliau, tuo brangiau; prie tuo metu šaliai vadovavusio Brežnevo gyvenimas priminė važiavimą stovinčiu autobusu: autobusas stovi, bet keleiviai uoliai linguoja, vaizduodami, kad jie kažkur važiuoja. Tai štai. Kauniečiai net nevaizdavo, kad jie kažkur juda, važiuoja link komunizmo ar siekia kokių nors kitų valdžios deklaruojamų, bet jiems visiškai svetimų tikslų. Kauniečiai ramiai, oriai kūrė kapitalizmą. Vietoj marksizmo klasikų išaukštintos planinės ekonomikos ten dominavo rinkos santykiai.

Savaitgaliais kambariškai išsivažinėdavo po namus, ir pas mane likdavo nakvoti būsimą žmona Jūratė. Jau tada ji rūkė ir,

pasibaigus cigaretėms, prašydavo manęs nupirkti jų pirmame bendrabučio aukšte buvusiame bufete. Aš ateidavau ir, išnagrinėjęs neįmantrų asortimentą, nupirkdavau, mano manymu, geriausių. Faktiškai geriausios buvo „Kastytis“, bet lentynose jų niekada nebuvo. Po antro mano žygio Jūratės kantrybė trūko: „Ir iš kur tu toks nenuovokus... Paprasčiausiai padėk ant prekystalio 30 kapeikų ir sakyk: cigarečių.“ Pabandžiau – pavyko. Faktiškai „Kastyčio“ kaina buvo, jei neklystu, 22 kapeikos. Vadinasi, iš kiekvieno pakelio bufetininkė užsidirbdavo po aštuonias kapeikas. Kažkas panašaus vyko daugelyje, jei ne daugumoje, viešojo ir privataus gyvenimo sričių. Štai vieno iš „šaunių vyrų“ pasakojimas.

– Važiuoju naktį gerokai išgėręs – stabdo kelių milicija. Pirmas klausimas: kur ir kuo dirbi? Pasakiau. Truputį pagalvojo. „Pažįsti ką nors iš milicijos?“ Pažinojau vieną smulkų valdininką. „Važiuojam pas jį.“ Atvažiavom – gili naktis, visi miega. „Skambink į duris“ – sako. Porą minučių skambinau. Pagaliau atidarė – užsimiegojęs, piktas. „Pažįsti?“ – klausia mano palydovai, rodydami į mane. Tas tik linktelėjo galvą ir uždarė duris. Mane tuoj pat paleido...

– Kokia viso to prasmė? – paklausiau. – Kodėl jie taip elgėsi?

– Negi nesupranti? Jei būčiau gydytojas – būtų paleidę iš karto. Kiekvienam norisi turėti pažįstamą medicinos instituto dėstytoją-gydytoją. Maža kas gyvenime gali atsitikti. Bet aš gi „visuomenininkas“. Prireikė papildomų argumentų. Dabar mano pažįstamas jiems skolingas, o aš, savo ruožtu, skolingas jam. Ateis laikas – skolas reikės grąžinti. „Tu man, aš tau“ – pagrindinis socializmo principas. Amžinai tave reikia mokyti...

Prisiklausęs tokių pasakojimų, o ir pats pabuvojęs ne vienoje panašioje situacijoje, nusprendžiau, kad Kaunas – miestas, nuo kurio prasidės socializmo žlugimas Sovietų Sąjungoje...

Vieno iš katedros posėdžių metu Zaksas pareiškė: „Ministerija prašė pateikti darbuotojų kvalifikacijos kėlimo planą... Aš užrašiau, kad Juknevičius po dvejų metų važiuos mokytis į aspirantūrą į Maskvą, į savo gimtąjį universitetą.“ Visi pritariamai palinkčiojo galvomis: „Be abejo, reikia ginti disertaciją, kopti karjeros laiptais... Kitaip liks tūnoti akademinio gyvenimo užkaboriuose kaip kai kurie iš mūsų...“ Aš gūžtelėjau pečiais: laikas parodys...

Laikas parodė: važiuok...

Ideologijos paraštėse

Aspirantūra – sovietmečiu egzistavęs dabartinės doktorantūros atitikmuo, tik jei doktorantūros studijos trunka penkerius metus, aspirantūroje jos truko trejus. Baigusiems aspirantūrą ir apgynusiems disertaciją buvo suteikiamas mokslų kandidato laipsnis. Atkūrus Nepriklausomybę, tie kandidatai, kurių diplomai buvo nostrifikuoti, tapo mokslų daktarais.

Aš išlaikiau stojamuosius egzaminus ir pradėjau galvoti apie disertacijos temą ir mokslinį vadovą. Pagrindinis mano reikavimas disertacijos temai buvo toks: kuo toliau nuo ideologijos. Jei nepavyko išvengti marksistinės filosofijos, tai bent jau pabandyčiau likti jos paraštėse. O kokia mokslinė disciplina toliausiai nuo ideologijos? Matematika.

Kreipiausi į savo buvusį estetikos dėstytoją profesorių Jevgenijų Jakovlevą:

– Jūs mane dar prisimenat?

– Kaipgi, kaipgi puikiai prisimenu. Jūs – Antano Andrijausko draugas?..

– Taip. Norėčiau, kad jūs vadovautumėt mano disertaciniam

darbui.

– O kokią temą pasirinkote?

– Matematiniai metodai estetikoje.

– Bet juk aš čia nieko nenusimanau! – nuoširdžiai nustebę profesorius.

– Bet juk rašysit ne jūs, o aš, – atsakiau.

– Gerai, pabandykite, – nusijuokė šis.

Po tam tikrų dvejonų ir abejonių patvirtinome disertacijos temą: „Abraomo Molio informacinės estetikos kritinė analizė“.

Intelektualinis Maskvos gyvenimas per praėjusį laiką šiek tiek transformavosi – liberalizmo link. Griūti socializmas dar nesi-ruošė, bet aižėjo vis labiau. Šia prasme simptomatiškai du įvykiai.

Kaip katedros dėstytojai, taip ir aspirantai retkarčiais skaity-davo paskaitas visuomenei. Manęs paprašė pakalbėti Ryšių mi-nisterijos kolektyvui. Dėsčiau elementariausias, mano manymu, tiesas – apie kritikos ir savikritikos stoką, neatitikimą tarp mark-sistinės teorijos ir praktikos. Auditorija klausėsi susidomėjusi, bet, kaip man pasirodė, ir šiek tiek sutrikusi. Po paskaitos prie manęs priėjo vyriškis ir, prisistatęs kaip partinės organizacijos sekretorius, pareiškė, kad mano paskaitos turinys buvo ne tik netarybinis, bet aiškiai antitarybinis, ir kad jis informuos apie tai mano darbovietę.

Po poros savaičių mane pasikvietė mokslinis vadovas:

– Gavome laišką iš Ryšių ministerijos. Pasakokit, kaip ten buvo. Katedra turi kažkaip reaguoti...

Aš papasakojau.

– Na jūs kaip vaikas – nežinot, kam ir ką galima kalbėti, – grei-čiau pasišaipė, nei pasmerkė jis. – Gerai, eikit, ką nors sugalvo-sim...

Nežinau, ką jis katedros vardu atsakė skundikui. Galbūt – kad

mane svarstė, pasmerkė, galbūt – kad aš net atgailauju. Svarbu, kad šis atvejis parodo tuo metu jei ne fakultete, tai bent katedroje vyravusias nuotaikas. Daugumos dėstytojų požiūris į marksistinę ideologiją buvo santūrus, jei nepasakius – neigiamas. Daugeliui būti marksistu paprasčiausiai buvo gėda. Ir tokių žmonių skaičius nuolat augo.

Žlugus Sovietų Sąjungai, pradėta daug kalbėti ir rašyti apie šį žlugimą lėmusias priežastis. Dažniausiai buvo minimas ekonomikos nuosmukis, valdymo sustabarėjimas, nacionalizmo stiprėjimas. Be abejo, negalima neigti nė vienos iš šių priežasčių, tačiau svarbų, o gal net pagrindinį vaidmenį žlungant imperijai suvaidino mentalitetų kaita. Prieš keturiasdešimt metų iki aprašyto įvykio mane būtų sušaudę ar bent jau pasodinę į kalėjimą, prieš dvidešimt – pašalinę iš universiteto. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje man buvo švelniai papriekaištauta. Sovietų Sąjunga žlugo, nes jos žlugimo laukė, troško, tikėjosi dauguma jos gyventojų. Šiuo požiūriu minėtinas dar vienas įvykis.

Antrais mokymosi metais į aspirantūrą įstojo estas – buvęs Estijos komjaunimo centro komiteto darbuotojas, ar tik ne vienas iš sekretorių. Bendrabučio kaimynai pakvietė jį – o kartu ir mane, kaip to paties regiono atstovą, – artimiau susipažinti. Iš pradžių viskas vyko mandagiai ir korektiškai, bet kuo daugiau degtinės buvo geriama, tuo niūresnis darėsi estas ir jžūlesnės jo kalbos. Kažkuriuo momentu įvyko sprogimas:

– Jūs, rusiškos kiaulės... Visur lendat savo purvinais batais... Viską trypiat, naikinat, gniuždot...

Kitą rytą pas mane atskubėjo vakarykščiai sugėrovai – rusai.

– Klausyk, kas ten vakar įvyko? Ko tas estas mus taip užsipuolė? Gal mes, patys to nežinodami, jį kaip nors įžeidėm, užgavom?

Aš pasakiau, kad jie esto tikrai neįžeidė, o į girto žmogaus kalbas neverta kreipti dėmesio. Negalėjau gi aš jiems pasakyti, kad

jie čia niekuo dėti, ir užsipuolė estas ne asmeniškai juos, o jų atstovaujamą šalį...

Šis įvykis privertė pakoreguoti mano nuomonę apie socializmo žlugimo pradžią ir vietą. „Jei Estijoje taip mąsto ir elgiasi aukščiausi komjaunimo pareigūnai – greičiausiai nuo jos ir prasidės socializmo žlugimas Sovietų Sąjungoje“, – pamaniau. Faktiškai taip ir įvyko.

Jei Lietuvoje apginti disertaciją humanitarinių mokslų srityje buvo įvykis, tai Maskvoje – rutina. Ten neužteko parašyti disertaciją, – reikėjo metus, o kartais ir ilgiau, laukti savo eilės ją apsiginti. Tai žinodamas, disertaciją parašiau per dvejus metus, o trečius metus laukiau gynimo. Be to, paskelbiau keletą straipsnių mokslinėje spaudoje (vieną iš jų – prestižiniame universiteto leidinyje „Vestnik MGU. Filosofija“). Į Lietuvą grįžau jau būdamas filosofijos mokslų kandidatu. Tai gerokai palengvino darbo paieškas. Grįžti į Kauną nenorėjau, žvalgiausi po aukštąsias Vilniaus mokyklas.

7.

TARP VILNIAUS FILOSOFŲ

Aš buvau priimtas į Vilniaus universiteto tuometinę Mokslinio ateizmo ir filosofijos istorijos katedrą. Didžiąją mano pedagoginio krūvio dalį ir sudarė vadinamojo mokslinio ateizmo paskaitos. Nežinau, ko iš manęs tikėjosi katedros vedėjas, bet mano sprendimą lėmė dvi priežastys. Pirmą, nieks nieko geresnio man tuo metu nepasiūlė. Antra, ateizmo – mokslinio ar ne – dėstyti nesiruošiau ir faktiškai nedėščiau – daugiausia dėmesio paskaitose skyriau pasaulio religijų – krikščionybės, islamo, budizmo – istorijai, o šios srities žinios, mano manymu, studentams pakenkti negalėjo; be to, anksčiau ar vėliau tikėjausi gauti dėstyti padoresnes disciplinas, pavyzdžiui, filosofijos istoriją.

Nežinantiems galima priminti, kad marksizmo studijos buvo privalomos visų aukštųjų mokyklų visų specialybių studentams. Pirmame kurse, kaip taisyklė, buvo dėstoma Sovietų Sąjungos komunistų partijos istorija, antrame – dialektinis materializmas, trečiame – istorinis materializmas, etika, estetika, mokslinis ateizmas, ketvirtame – politinė ekonomija ir, pirmiausia humanitarinių specialybių studentams, filosofijos istorija, penktame – mokslinis komunizmas. Be to, visi studentai privalėjo laikyti du baigiamuosius valstybinius egzaminus: specialybės ir mokslinio komunizmo. Buvo žinomi atvejai, kai studentai, puikiai išlaikę specialybės egzaminą, gaudavo dvejetą iš mokslinio komunizmo ir vietoj diplomo turėjo pasitenkinti pažyma, jog nuo tokių iki tokių metų studijavo aukštojoje mokykloje.

Nepaisant tokios griežtos ir, atrodytų, nuoseklios auklėjimo sistemos, dauguma aukštąsias mokyklas baigusių asmenų buvo abejingi marksizmui, o dalis – ir nusiteikę priešiška.

Pagrindinį vaidmenį čia, be abejo, suvaidino neatitikimas tarp teorijos ir praktikos. Vienas iš populiarių to meto anekdotų buvo toks. Į gydytoją kreipiasi pacientas, prašydamas patikrinti jo re-

gėjimą ir klausą. Gydytojas patikrina – viskas gerai. „Kodėl jūs manot, kad jums kažkas sutrikę?“ „Kaip gali būti nesutrikę, – atsako pacientas, – jei klausydamas radiją aš girdžiu vieną, o apsižvalges aplink matau visai ką kita...“

Kitas svarbus studentų pasaulėžiūrą formavęs veiksnys – tėvų ir senelių pasakojimai apie prieškarį Lietuvą, apie trėmimus, gyvenimą ir mirtį Sibiro platybėse, vietinių socializmo sargų žiaurumus. Viešai apie tai nebuvo kalbama, bet alternatyvi Lietuvos istorija stūksojo kaip nebylus priekaištas paskaitų ir seminarų metu aptarinėjamų problemų fone.

Ir, pagaliau, kai kurie – ypač jaunesnieji – dėstytojai neslėpė arba sunkiai slėpė savo antipatiją marksizmui, ir studentai tai puikiai matė. Pastariesiems, bent jau mano paties manymu, priklausia ir aš.

Ortodoksai ir progresyvieji marksistai

Aš buvau priimtas vietoj į Mokslų akademijos filosofijos katedrą išėjusio dirbti Antano Nesavo. Pirmo mūsų susitikimo metu aš jo pasiteiravau, kokios katedros laisvės ribos, kitaip sakant, kiek laisvai paskaitų metu galima reikšti savo nuomonę.

– Kol katedrai vadovauja šitas kvailys – nieko gero nesitikėk, – atsakė jis. – Galėsi kažkiek išsisukinėti, laviruoti, bet bus labai sunku. Aš, kaip matai, neišlaikiau.

Iš pokalbio su Nesavu man įsiminė du dalykai. Pirma, kad jis su manimi, žmogumi, kurį matė pirmą kartą, kalbėjo kaip su bendraminčiu, tuo, kuriuo galima pasitikėti. Disidentai kažkaip – iš replikos, žvilgsnio, šypsenos – sugebėdavo atpažinti vieni kitus ir toliau bendravo su jais kaip su „savais“. Nesavo požiūris į mane – vienas pavyzdžių.

Kitas reikšmingas dalykas – tai, kad ortodoksų marksistą –

katedros vedėją – jis pavadino kvailiu. Valdžios šalininkai ir atstovai, uolūs marksizmo sekėjai ir pasekėjai mūsų atžvilgiu naudojo įvairius epitetus: „disidentai“, „parsidavėliai“, „atskalūnai“. Mes dažniausiai apibūdindavome juos vienu žodžiu: kvailiai. Būti ortodoksaliu marksistu reiškė nesuvokti gyvenimo sudėtingumo ir įvairovės, nesiorientuoti šiuolaikinės Vakarų filosofijos labirintuose, galų gale – nenorėti ar nesugebėti savarankiškai mąstyti.

Universitete buvo dvi filosofines disciplinas dėstančios katedros – mūsų, kurioje buvo dėstomas mokslinis ateizmas, filosofijos istorija, etika, estetika, ir Filosofijos, kurioje daugiausia buvo dėstomas dialektinis ir istorinis materializmas. Filosofijos katedros vedėjas profesorius Eugenijus Meškauskas, nors ir marksistas, pasižymėjo aštriu protu, giliomis įžvalgomis, jį vertino ir gerbė daugelis, jei ne dauguma cecho brolių ir nė vieno iš jų nesu girdėjęs vadinant profesorių „kvailiu“. Buvo kalbama, kad jis net įnešė tam tikrą indėlį į marksizmo teoriją, kažką joje išvystė ir patobulino, bet mums, disidentuojančiam jaunimui, tai mažai rūpėjo.

Meškauskas – vienas iš negausaus, bet reikšmingo „progresyvių marksistų“ būrelio atstovų. Keletas jo katedros dėstytojų bandė sekti lyderio pėdomis, bet nesėkmingai – jiems trūko profesoriaus užmojo ir drąsos. Pasižvalgius po platesnės erdves, tokio tipo mąstytojų buvo kur kas daugiau. Dar studijuojant Maskvoje buvo minimos prancūzo Roger Garaudy, vengro Georg Lukacs, rusų Aleksandro Archangelskio ir Evaldo Iljenkovo pavardės. Nepaisant pažiūrų, temperamentų skirtumo, visų šių mąstytojų laukė tas pats likimas: Sovietų Sąjungai žlugus, visi jų kūriniai, visos jų idėjos prarado reikšmę ir, vartojant grubų, bet šiuo atveju tinkamą posakį, atsidūrė istorijos šiukšlyne. Kaip su

karčia ironija pastebėjo vienas ryškiausių sovietmečio mąstytojų-disidentų Sergejus Averincevas, „mes statėme tiltus, bet upės pakeitė vagas“.

Mes – grupelė jaunų humanitarinių mokslų dėstytojų – jautėmės pranašesni už progresyvius, jau nekalbant apie ortodoksalius, marksistus, tyčiojomės iš vadovėlinių tiesų, aršiai, neretai su pagieža kritikavome Lietuvos ir visos Sovietų Sąjungos vadovus bei jų priimamus sprendimus. Tad kodėl dėstėme marksistines disciplinas, tai yra faktiškai buvome ideologiniais režimo ramsčiais? Paminėsiu tris, mano manymu, svarbias priežastis.

Pirma, dėstydami ne vadovėlines, o gyvenimiškas tiesas, mes jautėmės atnešantys studentams tam tikros naudos: plėtėme jų akiratį, žadinome kritinį mąstymą, gebėjimą suvokti ir vertinti kitokias pažiūras, alternatyvius pasaulius ir alternatyvias tiesas. Jeigu mes paliktume savo postus, į mūsų vietas greičiausiai ateitų ortodoksalūs marksistai, ir tada, bent jau mūsų nuomone, intelektualinis universitetų, o gal net ir visos Lietuvos gyvenimas taptų nykesnis.

Kita priežastis – mes tikrai nesiruošėm visą gyvenimą dėstytojauti ir išeiti į pensiją tegul ir kritiškai mąstančiais, bet oriais filosofijos profesoriais. Mes tikėjome, jautėme, žinojome, kad anksčiau ar vėliau Lietuvoje kils masinis pasipriešinimas, masiniai protestai, kaip 1956 metais Vengrijoje, 1967 – tuometinėje Čekoslovakijoje, 1979 – Lenkijoje, ruošėmės jiems ir ruošėme juos. Nemaža dalis mano draugų ar bent jau bendradarbių tapo aktyviais Sąjūdžio veikėjais. Beje, ir patį terminą „Sąjūdis“ pasiūlė tuometinis mūsų katedros dėstytojas Romualdas Ozolas.

Ir, pagaliau, tarp mūsų buvo filosofų iš pašaukimo. Filosofija – neatsiejama intelektualinio kultūrinio visuomenės gyvenimo dalis. Žmonių, norinčių pažinti pasaulio, būties esmę, struktūrą, raiškos ypatybes, buvo visais laikais ir visose tautose. Lietuva –

ne išimtis, ir ne mūsų kaltė, kad gyvenome laikais, kai vienintelė teisinga filosofija buvo paskelbtas marksizmas. Tai, be abejo, mus vertė gudrauti, apsimetinėti, daryti didesnius ar mažesnius kompromisus, bet, bent kai kuriems iš mūsų neužmušė bundančios filosofijos dvasios. Bene geriausias įrodymas – Arvydas Šliogeris.

Filosofas iš pašaukimo

Arvydas baigė tuometinį Kauno politechnikos institutą ir įgijo chemiko-technologo specialybę, kelerius metus dirbo vienoje iš Panevėžio įmonių. Perversmą jo gyvenime padarė tada lietuvių kalba tik pasirodžiusi Romano Plečkaičio išversta Imanuelio Kanto „Grynojo proto kritika“. Kaip žinoma, Kantas šį fundamentalų veikalą rašė septyniolika metų. Kai kurių mano kolegų manymu, maždaug tiek pat laiko reikia jį ir skaityti. Šliogeris, anot jo paties prisiminimų, eilinių vasaros atostogų metu užsisklendė kaime esančio tėvų namo palėpėje ir perskaitė šią knygą per dvi savaites. Perskaitė ir viską suprato. Negana to, jis suprato, kad nuo šiol jo gyvenimas glaudžiai susietas su filosofija. Tų pačių metų rudenį išlaikė stojamuosius egzaminus ir tapo Vilniaus universiteto Filosofijos katedros aspirantu, o vėliau ir dėstytoju.

Šliogerio disertacija buvo skirta filosofinių vieno ryškiausių rusų XIX amžiaus religinio mąstytojo ir poeto Vladimiro Solovjovo pažiūrų analizei. Disertantų santykiai su disertacijos objektu klostosi įvairiai. Neretai disertacijos objektas tampa daugiau ar mažiau atviro susižavėjimo, kone garbinimo objektu, jei ne lemiančiu, tai bent svarbiu tyrinėtojo pasaulėžiūrą formuojančiu veiksmu. Galimas ir priešingas atvejis. Pirma, humanitarinių mokslų disertacijos rašymas ir gynimas buvo susietas su nuolatiniais, neretai alinančiais kompromisais, biurokratizmu, smul-

kmenišku, kartais priešišku įvairių komisijų narių ir instancijų priekabiavimu, ir tai daug kam suformuodavo priešišumą, netgi neapykantą disertacijai ir jos objektui. Be to, nuodugniau patyrinęs kokio nors mąstytojo veikalus, neretai atsiverdavo silpnosios, neretai ir tamsiosios jo kūrybos pusės. Gal dėl šių, o gal dėl kitų priežasčių Šliogeris netapo Solovjovo gerbėju, juo labiau pasekėju. Priešingai – jaunojo Šliogerio pasaulėžiūrą galima apibūdinti kaip įžūlią, savimi besimėgaujančią bedievybę.

Vieno pokalbio metu, paklaustas, ką jis galvoja apie neseniai pasirodžiusią kolegos knygą, Šliogeris atsakė: „Mes antrinės literatūros neskaitome – mes ją rašome.“ Dažniausiai taip ir būdavo – mes skaitydavome klasikus: Platoną, Kantą, Nyčę, o savo kolegų kūrinius geriausiai atveju tik peržvelgdavome. Tačiau kai pasirodė Šliogerio knyga „Transcendencijos tyla“ – aš ją prabėgomis, bet perskaičiau. Po poros dienų sutikau vieną iš siauro bičiulių rato atstovų Edvardą Kriščiūną.

– Na kaip? – paklausė jis. – Skaitei Šliogerio knygą?

– Skaičiau.

– Ir kaip?

– Matai, – atsakiau, – egzistuoja dvi tylos priežastys: arba nėra garsų, arba klausantysis kurčias. Transcendencija niekada netylėjo ir netyli. Ji byloja pranašų, šventųjų, visų švelniai ir su atsidavimu Dievui tarnaujančių žmonių lūpomis. Jei Šliogeris to negirdi – gal reikėtų pasitikrinti klausą?

– Puiku, – apsidžiaugė Edvardas. Jis, be kita ko, buvo praktikuojantis katalikas. Savo pažiūrų neafišavo, bet nuo draugų ir neslėpė. – Parašyk apie tai recenziją, nes visi tik giria, giria...

Recenzijos aš neparašiau – paprasčiausiai todėl, kad per visą gyvenimą nesu parašęs nė vienos neigiamos recenzijos. Vienas dalykas pasakyti savo nuomonę draugui, ir visai kitas – paskelbti ją viešai, kvailių pasitenkinimui ir priešų džiaugsmui.

Žmogus, norėjęs, kad ji visi mylėtų

Su poetu-filosofu Kęstučiu Rasteniu susipažinau dar studentaudamas, vasaros atostogų metu, buvusių internato draugų kompanijoje. Pakalbėjome bendromis temomis, daugiausiai apie filosofijos studijų specifika skirtingose aukštosiose mokyklose. Vilniaus universitete jau buvo susikūręs filosofijos būrelis, kurio nariu buvo ir Kęstutis. Po susitikimo suradau periodinėje spaudoje keletą jo skelbtų eilėraščių. Nepasakyčiau, kad jie mane nuvylė, bet tuo metu taip pat dar jauno poeto Sigito Gedos eilės man patiko labiau.

Man jau dirbant Kaune, bendra pažįstama pasidalino paskutinėmis Vilniaus naujienomis:

– Kęstutis baigė istorijos studijas, įstojo į filosofijos aspirantūrą, bet susirgo ir šiuo metu gydomsi ligoninėje...

Išėjęs iš ligoninės, Kęstutis kurį laiką dar rašė disertaciją, pas-kui dirbo „Minties“ leidyklos redaktoriumi, Knygų rūmuose, Kul-tūros ir meno institute. Išvertė į lietuvių kalbą keletą filosofijos klasikų veikalų, pats rašė filosofinius straipsnius, bet daugiausia dėmesio skyrė poezijai: publikavosi periodinėje spaudoje, išlei-do šešis poezijos rinkinius. Tarnyba įvairiose institucijose rei-kalavo su kūrybiniu polėkiu nesuderinamos intelektualinės (ir ne tik) drausmės, todėl poetas-filosofas didžiąją laiko dalį buvo arba be darbo, arba vertėsi atsitiktiniais uždarbiais. Sunki mate-rialinė padėtis – bene švelniausios jo egzistencijos apibūdinimui tinkamos sąvokos, o tai negalėjo neatsiliepti sveikatai.

Gyvendamas Vilniuje Kęstutį sutikdavau gana dažnai, ir kiekvieną kartą mane stebino ir trikdė jo klausiamai laukiančios akys. Bendriausia prasme šį klausimą buvo galima suformuluoti taip: kaip tu vertini mane, mano poeziją, mano gyvenimą? Šis klausimas, savo ruožtu, kėlė aibę iš jo išplaukiančių ir su juo su-

siėtų: kodėl, jei mano poezija tau patinka, tu man toks abejingas? Kodėl nepadrąsini, nepaguodi manęs, nepasakai šiltų žodžių? Ir pagaliau – kodėl pasaulyje tiek daug neapykantos ir tiek mažai meilės?

Vienas iš Fiodoro Dostojevskio romano „Idiotas“ herojų – sunkia tuberkuliozės forma sergantis jaunuolis – nutaria nusižudyti ir perskaito ta proga sukviestiems pažįstamiems bei draugams priešmirtinį laišką. Susirinkusieji į tai reaguoja įvairiai: kas – pasipiktinę, kas – santūriai, kas – su pašaipa. Ir tik romano herojus – kunigaikštis Myškinas – manosi įspėjęs tikruosius jaunuolio kėslus:

– Tikriausiai jam norėjosi, kad visi jį apsuptų ir sakytų jam, kad visi jį labai myli ir gerbia, ir įkalbinėtų nesižudyti...

Dvi žmonių grupės labiausiai trokšta meilės: vaikai ir ligoniai. Tai silpni, labiausiai pažeidžiami žmonės, kuriuos lengva nuskriausti, įžeisti ar paprasčiausiai nekreipti į juos dėmesio. Vaikai užauga, sustiprėja ir surambėja, tampa nuožmiais ar, priešingai, kilniais kovos už būvį dalyviais. Kita dalis, likimui nerūpestingai pamaišius kortas, tampa daugiau ar mažiau priklausomais nuo kitų ligoniais. Jie nedalyvauja konkurencinėje kovoje; pagrindinė, o faktiškai ir vienintelė santykio su jais forma – meilė. Stiprių galima neapkęsti, silpnus – tik mylėti. Gal todėl supratimo, užuojautos, meilės poreikis Kęstučiui ir panašaus likimo žmonėms buvo ir yra toks stiprus.

Kuo toliau, tuo labiau man patinka Kęstučio poezija. Jo eilės driekiasi it tyro, gaivaus vandens srovelė drumzlinuose mūsų laikmečio vandenyse. Negaliu nepacituoti bent keleto vieno iš jo eilėraščių posmelių – galbūt tai paskatins ką nors paieškoti bibliotekose ar knygynuose užsilikusių jo poezijos rinkinių, ar bent primins šį anksti mus palikusį tragiško likimo poetą:

*Yra tylą, kurios tu nesuprasi,
Nes ją supranta žmonės ne visi, –
Yra daina, kurios tu nedainuosi,
Nes ją dainuoja vien tik ilgesy.*

*Yra garsai, kurių tu nekartosi,
Nes neskambės jie, garsiai tariami,
Yra mintis, kurios tu nemąstysi,
Nes ji negimsta gatvės šurmuly...*

„Laisvieji menininkai“

Dar vieną mano pažįstamų grupę sudarė vadinamieji „laisvieji menininkai“. „Laisvieji“ reiškė, kad jie neturi nuolatinio darbo ir verčiasi atsitiktiniais uždarbiais. „Menininkai“ reiškė, kad didelę, o neretai didesnę, laiko dalį jie leidžia kavinėse. Kažkada jie mokėsi aspirantūroje, bet dėl vieno ar kitų priežasčių disertacijų neapgynė ir plaukioja akademinio gyvenimo paribiuose. Vieno iš jų – pavadinkime jį Vyčiu Livinu – pagrindinis pragyvenimo šaltinis buvo kambarių iš tėvų paveldėtame name nuoma. Atmintyje išliko toks su šia jo veiklos sritimi susijęs pasakojimas.

Tą kartą Livinas sėdėjo kavinėje visai be nuotaikos, liūdnas ir susimąstęs. Paklaustas apie liūdesio priežastį, tik numojo ranka:

– Et, ką čia kalbėti. Vėl sėdžiu be kapeikos...

– Bet juk gali išnuomoti kambarį tėvų name.

– Ir kas iš to? Manot, taip paprastą surasti padorų nuomininką? Man tai praktiškai niekada nepavyksta. Štai paskutinis atvejis – garbės žodis, nieko neišgalvoju, viskas taip ir buvo...

Kaip sunku surasti padorius nuomininkus: neišgalvota Vyčio Livino istorija

Kai jau visai buvau ant ledo, daviau skelbimą – po poros dienų pasirodė dvi mergiškės, studentės medikės. Apžiūrėjo kambarį, sutarėm dėl kainos, ir kitą dieną jos įsikėlė. Paėmiau avansą – ir į parduotuvę: šaldytuvą jau antrą savaitę tuščias. Ta proga nupirkau ir porą butelių degtinės – patys žinot, reikalingas namuose dalykas.

Vakarop paskambino Audrius – žurnalistas, jūs jį pažįstate. „Kas naujo?“ – klausia. „Nieko, – atsakau. – Išskyrus tai, kad turiu naujas nuomininkes – dvi žalias studentes medikes.“ „Puiku, – sako Audrius, – tuoj atvažiuosiu susipažinti.“

Iš pradžių aš buvau griežtai prieš susipažinimą. „Apsiramink, – sakau. – Jaunos, gražios, nekaltos merginos. Kam mes joms reikalingi?“ Tačiau įpusėjęs antrą butelį mano nuomonė pradėjo keistis. Jaunos? Taip. Gražios? Taip. Bet ar tikrai tokios jau nekaltos? Gal jos klausosi iš mūsų kambario sklindančių garsų ir galvoja: „Ko tie stuobriai taip ilgai nepasibeldžia? Gal jie kokie invalidai ar, kaip dabar madinga sakyti, neįgalūs?“ Nepatikrinęs nesužinosi.

„Gera, – sakau, – pabandom. Bet neisi gi pas jas su pradėtu buteliu degtinės. Reikia šampano!“ „Točkė“ (taip sovietmečiu buvo vadinamos vietos, kuriose bet kuriuo paros metu, gerokai permokėjęs, buvo galima nusipirkti alkoholinių gėrimų) buvo visai netoliese – neužtrukome. Beldžiamės. Tyla. Beldžiamės garsiau. „Kas ten?“ – „Jūsų geriausi draugai, – sakau, – atėjome susipažinti.“ „Nereikia mums jokių draugų. Rytoj sunki diena, anatomijos kolokviumas, reikės anksti keltis...“ „Mergaitės, – sakau, – nereikia visko suvulgarinti. Kuo čia dėta anatomija? Kalbėsime apie dvasinius dalykus.“ Nesupranta. Dar šiek tiek pasikalbėjome, po to grįžome į mano kambarį. Baigėm gerti, ir Audrius išvažiavo. Aš atsiguliau, bet miegas neėmė, ir mano pasąmonėje

palaipsniui pradėjo bręsti bloga nuojauta. Ar mes su Audriumi tikrai buvome teisūs, ar elgėmės nepriekaištingai? Palaipsniui nuojauta peraugo į įsitikinimą: ne, mes elgėmės kiauliškai. Reikia atsiprašyti.

Atsikėliau, apsirengiau kostiumą – buvo dar tik ketvirta valanda ryto – ir vėl pasibeldžiau į duris. Vėl tylą. Po to – baimingas balsas: „Ko norit?“ – „Mergaitės, – sakau, – nėra ko bijoti. Atėjau atsiprašyti.“ Jos dar kažką sakė, aš kažką atsakinėjau, bet matau – ne ta publika, mandagių gestų nesupranta. Grįžau į savo kambarį, atsiguliau ir užmigau.

Ryte – o buvo jau beveik pietų metas – girdžiu, beldžiasi į duris. Stovi abi su lagaminais. „Išsikraustom, – sako, – gražinkit avansą.“ „Mergaitės, – sakau, – ko taip skubėti? Pasėdėkim, pašnekėkim...“ Nesutiko. „Gražinkit pinigų, – sako, – arba kviesim policiją.“ Atidaviau viską, ką turėjau. Dar pasiūliau paimti tuščius butelius, bet jos neėmė. Išvažiavo. Likau vėl be kapeikos.

Dabar matot, kaip sunku, praktiškai neįmanoma, rasti padorius nuomininkus...

Svetimi tarp savų

Pagal populiary to meto posakį, pagrindinė inteligentijos pasipriešinimo forma buvo rodymas špygų kišenėse. Valdžia į šią pasipriešinimo formą žiūrėjo gana atlaidžiai: „Rodykit, rodykit tas savo špygas. Mes suprantam, kad jūs, inteligentai, liaudis maištinga, ir turit savo nepasitenkinimą kažkaip išreikšti. Tik – šiukštu – rankų iš kišenių neištraukite...“

Mano pažįstami ir draugai rodė špygas ne tik kišenėse. Per pokalbius kavinėse – ir ne tik – drąsiai kritikavom konkrečius asmenis ir valdžios politiką bendrai, svarstėm Lietuvos nepriklausomybės atgavimo galimybes ir būdus. Ar nebijojome, kad

tarp mūsų yra slaptų KGB agentų, kurie apie viską praneša atitinkamoms institucijoms? Ne, mes to nebijojome. Mes tuo neabejojome.

Pradirbęs porą mėnesių universitete pastebėjau, kad vienas pažįstamas (pavadinkime jį Povilu) atkakliai peršasi man į draugus. Kurį laiką negalėjau suprasti tokio jo elgesio priežasčių, paskui toptelėjo įtarimas. Nutariau pasidalinti juo su Edvardu, kuriuo stichiškai pasitikėjau nuo pirmų pažinties dienų.

– Klausyk, – kreipiausi į jį eilinio susitikimo metu, – ar Povilas kartais ne saugumo agentas?

Edvardas nustebo:

– O tu ką, nežinojai?

– Iš kur aš galėjau žinoti, – atsakiau. – O Rytis? – paklausiau, truputį pagalvojęs.

– Ir jis.

– Iš kur žinai?

– Taigi visi žino...

Po truputį mes perkratėme mintyse bendrus pažįstamus bei draugus ir atradome dar keletą įtartinų asmenybių. Vėliau ne kartą grįždavome prie šio klausimo, nuolatos koreguodami galimų KGB agentų sąrašą.

Iš kur „visi žinojo“, kad vienas ar kitas asmuo dirba valstybės saugume? Jei reiktų į šį klausimą atsakyti vienu žodžiu, tas žodis būtų „nenatūralumas“. Tas nenatūralumas reikėsi elgsena, padėtimi akademinėje bendruomenėje, padėtimi visuomenėje.

Lengviausiai slaptus KGB agentus buvo galima atpažinti pagal jų elgseną. Yra skirtumas, ar žmogus tikrai disidentas, ar jį tik vaidina, ir tas skirtumas anksčiau ar vėliau išryškėdavo.

Nenatūrali padėtis akademinėje bendruomenėje reikėsi tuo, jog koks nors žmogus užimdavo jo intelektualinių gebėjimų neatitinkančias pareigas. Pavyzdžiui, kokioje nors grupėje moko-

si studentas – nei šioks, nei toks, vidutiniokas. Po penkto kurso prasideda absolventų skirstymas į būsimas darbovietes – ir šis vidutiniokas nukreipiamas į aspirantūrą arba paliekamas dirbti universitete dėstytoju. Visiems aišku, kad jį stumia kažkokios galingos, niekam nepavaldžios jėgos. Šių jėgų poveikis jautėsi visose akademinio gyvenimo grandyse, pradedant stojimu į aukštąsias mokyklas, baigiant rinkimais į Mokslų akademiją.

Be to, KGB agentai naudojosi eiliniams mirtingiesiems neprieinamomis socialinėmis privilegijomis: be eilės gaudavo mašinas, butus, kelialapius į prestižines gydymo įstaigas. Prisimeinu, vieno pasibuvimo metu buvo kalbama apie tai, jog kažkas, tepradirbęs universitete penkerius metus, gavo valdišką butą.

– Matyt, dirba saugume, – filosofiskai pastebėjo kažkuris iš mūsų.

– Na ir kas, – šoko kita pašnekovė, – ir mes... – *dirbame saugume*, matyt, norėjo pasakyti, bet laiku susivokė, užsikirto, ir pratęsė jau ramesniu balsu: – ...norime gauti butus, bet neiname kitų galvomis...

Su tikrais ar tariamais saugumo agentais mes elgėmės ramiai, draugiškai, stengdamiesi neišsiduoti, jog žinome jų tikrąjį veidą („geriau šitie, prisijaukinti nei nauji, nepažįstami“), ir tik kartais, kai jie imdavo ypač uoliai keikti sovietų valdžią ar girti kapitalistinį gyvenimo būdą, persimesdavome reikšmingais žvilgsniais. Būtina atsižvelgti ir tai, jog mes niekada nebūdavome visiškai tikri dėl to, dirba ar ne koks nors žmogus saugume. Visa tai buvo tik daugiau ar mažiau pagrįstos spėlionės. Nemažą vaidmenį vaidino ir tai, jog saugumas, nesugebėjęs užverbuoti vieno ar kito žmogaus, pradėdavo per savo agentus skleisti gandus, kad būtent tas žmogus ir yra saugumo agentas. Taip ir sovietmečiu, ir daugeliui metų praėjus po jo, bent keli žmonės man sakė, kad Edvardas – saugumietis. Neabejoju, kad panašūs gandai buvo

skleidžiami ir apie mane.

Kelionė į niekur

Kadangi nemaža katedros darbuotojų dalis pabuvojo užsienyje, kai kurie – ne vieną kartą, nutariau laimę išbandyti ir aš. Aukštojo ir specialiojo mokslo ministerijos Užsienio skyriuje mane pasitiko, jei taip galima pasakyti, išskėstomis rankomis: „Į Prancūziją? Stažuotis? Žinoma! Jaunas specialistas, neseniai apsigynėt disertaciją... Iš pradžių reikia užpildyti dokumentus. Štai anketa – dvylika egzempliorių...“

Užpildžiau ir pradėjau laukti. Prancūziją pasirinkau todėl, kad ten gyveno ir dirbo mano disertacijos objektas – Abraomas Molis, taip kad formalus pretekstas išvykti buvo. O iš tiesų aš, kaip ir dauguma sovietmečio gyventojų, svajojau bent akies krašteliu pamatyti laisvąjį pasaulį, įkvėpti laisvės oro, pabendrauti su ideologinių šampų nesubjaurotais ir ideologinių varžtų nesužalotais žmonėmis. Didelių iliuzijų neturėjau, bet pabandyti norėjosi.

Visi puikiai žinojo, kad ministerija klausimo dėl vieno ar kito asmens išvykimo į užsienį nesprenčia. Ji turėjo, jei taip galima pasakyti, patariamąjį balso teisę. Lemiamas žodis priklausė KGB. Visi taip pat žinojo, kad sugrįžus iš užsienio reikia tai organizacijai rašyti ataskaitą. Nutariau pasiaiškinti tą klausimą su ten jau pabuvojusiais.

– Taip, taip, – konstatavo pirmas mano užkalbintas pašnekovas. – Reikia parašyti ataskaitą...

– Bet gal galima įdėti mokslinį tekstą, nerašyti apie asmenybes, žmones, su kuriais teko bendrauti? – pasiteiravau.

Pašnekovas į mane keistai pažiūrėjo.

– Viskas galima, – filosofiskai pareiškė.

Neseniai iš Vakarų Vokietijos grįžęs Nikodemas Juršėnas buvo

kur kas kategoriškesnis ir atviresnis. Gal todėl, kad buvome žemiečiai, kilę iš to paties Ignalinos-Švenčionių regiono, visą buvimo katedroje laikotarpį jis jautė pareigą mane globoti, įspėti apie galimus pavojus ar pinkles. Paklaustas apie kelionės į užsienį pranašumus ir trūkumus, atsakė maždaug taip:

– Labai šlykštus dalykas; geriausia – nebandyti; jeigu jau ryšiesi – žinok, būsi išvoliotas šūde iki ausų...

Nepaisant šio išmintingo patarimo, nutariau bandyti – bent jau kad sužinočiau, iki kur galima nueiti.

Po poros savaitių man paskambino „Viliumi“ pasivadinęs žmogus, pasakė, kad jis iš Valstybės saugumo komiteto ir norėtų su manimi susitikti. Susitikome, pasikalbėjome apie gyvenimą, apie mokslą. Jis pasiteiravo, kaip klostosi buitiniai reikalai, akademinė karjera, gal man ko nors trūksta. „Tik proto“ – atsakiau. Pašnekovas mano humorą įvertino, išsiskyrėme draugiškai.

Koks nors šių dienų teisuolis galėtų pasipiktinęs paklausti, kodėl, paskambinus saugumiečiui, aš nenumėčiau telefono ragelio, o susitikęs nespjoviau šios odiozinės organizacijos atstovui į veidą? Dėl dviejų priežasčių. Pirmiausia, išvykti be jos leidimo buvo neįmanoma. Kas nors – šiuo atveju „Vilius“ – turėjo pasirašyti, jog aš „patikimas“, tai yra nepaprašysiu užsienyje politinio prieglobsčio ir tuo nepakenksiu Sovietų Sąjungos prestižui. Aš stengiausi sudaryti įspūdį, kad pasilikti Prancūzijoje ir tuo pakenkti jo karjerai bei šalies prestižui – tai buvo gryna tiesa – neketinu. Kažkiek suprantamas man buvo ir reikalavimas rašyti ataskaitas. Jei valstybė finansuoja kelionę, ji turi teisę gauti iš jos kuo daugiau naudos, netgi – jei to išvengti neįmanoma – ir į slapųjų tarnybų aruodus. Jei kas su tuo nesutinka, gali nevažiuoti. Norinčiųjų užteks. Pats aš, kaip jau minėjau, tikėjaisi atsipirkti moksliniu tekstu, pasakęs: „Nieko nemačiau, nieko nežinau, nieko negirdėjau, visą laiką leidau tik bibliotekose ir savo kambary-

je.“

Tuo tarpu pasirengimas kelionei vyko toliau. Buvo užpildyti dar kažkokie dokumentai, išlaikytas užsienio kalbos egzaminas, paskutinis susitikimas su „Viliumi“, kurio metu galutinai išsiaiškinom pozicijas. Aš pasakiau, kad ataskaitą parašysiu, bet apie glaudesnę bendradarbiavimą negali būti nė kalbos. Jis supratinškai palinkėjo galva. Ir staiga, kelionės terminui visai priartėjus – telefono skambutis iš ministerijos užsienio skyriaus. Mano stažuotė atšaukiama. „Na, šunys, vis tik neišleido“, – pagalvojau. Ir išvažiavau pas motiną į Ignaliną.

Tik praėjus daugeliui metų aš supratau, kad nesėkmės – didžiausia mano gyvenimo sėkmė. Man nepasisekė įstoti į aukštąją jūreivystės mokyklą. Kas būtų, jei būčiau į ją įstojęs? Kiek būčiau ištvėręs tarp patriotiškai nusiteikusių ir ortodoksiškai mąstančių jūreivių? Ir ar ilgai jie būtų pakentę mane? Anksčiau ar vėliau profesiją būtų tekę keisti. Panašiai su stažuote Prancūzijoje. Kas būtų, jei būčiau išvykęs ir paskui parašęs ataskaitą? Ar tuo viskas būtų užsibaigę? Manau, kad ne. Būtų prasidėjęs amžinas priekabiavimas: *O kaip ten buvo iš tikrųjų? O ką jūs manot apie šitą žmogų? Na, ko jūs toks nusiminęs... Galima pamanyti, kad mes norime iš jūsų kažko blogo... O juk tai mes leidome jums vykti į Prancūziją... O paskelbus Nepriklausomybę? Puikiai mačiau, kaip kankinasi gūdžiais sovietizmo metais užsienyje pabuvoję kai kurie mano pažįstami ir draugai.*

Mokslo pasaulyje

Visi dėstytojai privalėjo rašyti mokslinius darbus, bet mokslo sampratos labai skyrėsi. Mano samprata nepasižymėjo originalumu ir rėmėsi dviem šaltiniais. Tik pradėjus mokytis Maskvos universiteto aspirantūroje, mus – naujokus – sukviėtė atsakin-

gas už aspirantus dėstytojas ir perskaitė trumpą paskaitą apie mokslinio darbo ypatumus.

– Pirmiausia jūs turite žinoti, – kalbėjo jis, – kas tai yra mokslas. Tai štai. Mokslas – tai idėjos, o mokslo raida, visų pirma, yra idėjų raida. Aš nemanau, nesitikiu, kad jūsų disertacijos knibždės originaliomis idėjomis, bet jūs turite tai bent žinoti...

Antrą mintį išgirdau jau dirbdamas Vilniaus universitete. Eiliniame katedros posėdyje Nikodemas dalinosi įspūdžiais apie stažuotę ir, be kita ko, buvo paklaustas, ar jam teko dalyvauti mokslinėse konferencijose, ir, jei taip, kuo jų konferencijos skiriasi nuo mūsų.

– Pagrindinis skirtumas – požiūris į mokslą, – atsakė Nikodemas. – Kaip vyksta mūsų konferencijos, visi puikiai žinote. Pas juos pagrindinis mokslo, taip pat ir filosofijos, požymis – teorijos egzistavimas. Jų konferencijose egzistuoja toks nerašytas įstatymas: neturi teorijos – neik į tribūną.

Ir taip, idėjos ir teorijos – pagrindiniai mokslo požymiai. Būtent jų aš ir stengiausi prisilaikyti rašydamas pirmą savo knygą „Eksperimentinė estetika: teorinės estetiško skonio tyrimo prielaidos“. Be to, visą laiką puikiai prisiminiau Kanto žodžius, jog kiekviename moksle yra tiek mokslo, kiek jame matematikos. Praėjus keleriems metams po knygos pasirodymo, Agnieška Juzefovič vadovėlyje „Estetika“ rašė, jog „estetika čia derinama su tiksliaisiais mokslais, todėl, siekiant šią studiją suprasti, būtina turėti ir matematikos žinių“.

Sudie, universitete

Jei mokslinėje plotmėje išvengti ideologijos man pavyko, dėstyti darėsi vis sunkiau. Porą metų padirbėjus katedroje, vienoje iš paskaitų apsilankė katedros vedėjas. Sėdėjo auditorijoje kartu

su studentais, buvo ramus, tik retkarčiais veidu prabėgdavo lyg nuostabos, lyg susierzinimo šešėlis. Po paskaitos pasidalino savo įspūdžiais. Nors, pasak Nesavo, jis ir buvo kvailys, bet taktiškas ir netgi savotiškas inteligentas. Paskaita, jo manymu, buvusi įdomi, informatyvi, bet kai kurių dalykų asmeniškai jis paprasčiausiai nesakytų. Pavyzdžiui? „Pavyzdžiui, jūs pacitavot Jungtinių Tautų generalinio sekretoriaus Kurto Valdheimio žodžius, kad tik tikėjimas Dievu padėjo jam išgyventi nepakeliamomis sąlygomis koncentracijos stovykloje. Kažin ar tai tinkamiausia citata mokslinio ateizmo paskaitoje...“

Dar po poros mėnesių paskaitoje apsilankė niūraus veido ir dar niuresnės sielos žmogus – kitoje aukštojoje mokykloje dirbantis ateizmo dėstytojas. Nežinau, ką jis sakė katedros vedėjui, bet šis, šiek tiek sutrikęs ir tarsi apgailestaudamas pareiškė, kad aš turiu iš esmės pakeisti savo paskaitų turinį, kitaip dėstyti universitete man bus labai sunku, o gal net ir neįmanoma.

Kol svarsčiau, ką daryti, paskambino Muzikos ir teatro akademijos (tada ji vadinosi Lietuvos valstybinė konservatorija) Marksizmo-leninizmo katedros vedėja ir pasiūlė pereiti dirbti į jos vadovaujamą katedrą. Iš pradžių turėsiąs skaityti filosofijos (istorinio materializmo) paskaitas, bet po metų kitų – kai išeis į pensiją dabartinė estetikos dėstytoja – visiškai perimsiu jos kursą. Ir taip, vėl estetika, tik šį kartą būsimiems muzikantams, aktoriams, režisieriams...

8.

„MUZIKOJE YRA VISKAS“

Kas penkmetį humanitarinių specialybių dėstytojai turėdavo pusei metų vykti į kvalifikacijos kėlimo kursus, ir tada į jų vietą laikinai būdavo priimami kitų aukštųjų mokyklų dėstytojai. Tokiu būdu man teko ilgiau ar trumpiau padirbėti visose tuometinėse Vilniaus aukštosiose mokyklose. Labiausiai man patiko Dailės akademijos studentai. Paskaitas jie lankydavo vangiai, vadovėlius atsiversdavo tik atsitiktinai, bet tai buvo asmenybės, iš kiekvienos kurių dvelkė panieka nusistovėjusioms taisyklėms ir būsimų darbų pažadai. Be abejo, buvo – daugiausiai tarp teorinių disciplinų studentų – ir stropiai vykdančių visus dėstytojo nurodymus darbštuolių, bet ne jie formavo intelektualinį dvasinį kolektyvo klimatą.

Jei darbštumas – pageidautinas, bet neprivalomas būsimo dailininko bruožas, tai būsimasis muzikantas neįsivaizduojamas be kasdienio kruopštaus, neretai alinančio darbo. Tuo metu, kai mes kasėm bunkerius, landžiojom po svetimus sodus ar bent jau skaitėm knygas, kažkas imdavo į rankas instrumentą ir pradėdavo ilgai trunkančias pratybas. Ir taip diena po dienos, valanda po valandos – nuo 5-6 metų iki muzikanto karjeros pabaigos. Tokių žmonių negalima negerbti. Ir aš į savo naujus studentus žiūrėjau su švelnia pagarba.

Svarbus mokymosi Muzikos ir teatro akademijoje bruožas – individualus darbas su studentais. Kiekvienas studentas turi specialybės dėstytoją, kuris neretai tampa ne tik profesiniu, bet ir dvasiniu vadovu. Tai neįmanoma be abipusės pagarbos ir pasitikėjimo. Kolektyve tvyrojusi geranoriško draugiškumo atmosfera šiek tiek palietė ir mane.

Dažniausiai mano santykiai su studentais buvo geranoriški, kartais – draugiški. Bene labiausiai įsiminė profesorius Raimundo Katiliaus smuiko klasės studentės Audinga ir Sigita. Mes neretai kartu eidavome išgerti kavos, ir praktiškai kiekvieno su-

sitikimo metu jos pasidalindavo įspūdžiais apie mokymosi eigą. Štai vienas iš Audingos pasakojimų:

– Šiandien profesorius pasiklausė manęs ir sako: „Įsivaizduok švelniai banguojantį ežero paviršių. Dabar įsivaizduok, kad ant to paviršiaus paklotas laikraštis, ir tu grieži, stovėdama ant to laikraščio. O tu šiandien grieži kaip karvė ant ledo...“

Kartą po paskaitos su Sigitaėjome Gedimino prospektu.

– Žinot, – prabilo ji, – vakar vakare aš ilgai galvojau: kodėl aš tokia protinga? Štai jūs protingas, nes skaitėt daug knygų. Aš gi beveik nieko neskaiciau, bet nesijaučiu kvaila. Juk mes bendraujam kaip lygūs, ar ne?

– Taip, – atsakiau, – mes bendraujam kaip lygūs.

– Ir staiga aš supratau, – tęsė ji. – Viskas iš muzikos. Muzikoje yra viskas, ir jei tu supranti muziką – tu supranti viską...

– Teisingai, – patvirtinau aš, – jei supranti muziką, supranti viską...

Santykiai su dėstytojais buvo įvairūs. Su kai kuriais tik pasisveikindavau, su kitais – paplepėdavau, daugumai aš plaukiojau kažkur jų dvasinių profesinių interesų periferijoje. Be abejo, buvo ir tokių, kurie manęs nemėgo – kartais kaip odiozinės katedros atstovo, kartais dėl kokių nors asmeninių mano savybių. Dar su kai kuriais, aplinkybių skatinamas ar verčiamas, pabendraudavau gana artimai.

Keletą kartų per metus įvairiuose šalies miestuose vykdavo Mokslo ir meno dienos, kurių metu koncertuodavo žinomi menininkai – Muzikos ir teatro akademijos dėstytojai. Painiodavomės su švietėjiškomis paskaitomis ten ir mes – teorinių katedrų atstovai. Po oficialios dalies paprastai būdavo vietos valdžios organizuoti baliiai, kurių metu gausiai liejosi kalbos ir gėrimai. Baliui pasibaigus, dauguma dalyvių išsiskirstydavo: kas – į namus, kas – į mums skirtus kambarius viešbutyje. Tačiau skirstėsi ne visi.

Ištvermingiausi rinkosi kokiame nors kambaryje ir prasidėdavo rimtas, dažnai iki paryčių trunkantis gėrimas. Degtine bei kitais tam reikalingais atributais būdavo pasirūpinama iš anksto. Matyt, aš atitikau šios rūšies veiklai keliamus kvalifikacinius reikalavimus, nes buvau priimtas į siaurą naktinių pasibuvėlių ratelį iš karto ir visam darbo Muzikos ir teatro akademijoje laikui.

Kartą po tokio rimto pasisėdėjimo mūsų katedros vedėja nutarė švelniai papriekaištauti vienam garsiam muzikantui:

– Jurgi, jūs – genialus muzikantas, o tiek daug geriate... Negi nebijot pražudyti savo talentą?

– Žinot, profesore, – atsakė šis, – su gėrimu yra taip. Po koncerto dažniausiai jautiesi sudirgęs, ir vidinis balsas sako: „Išgerk šimtą gramų, bus geriau...“ Išgeri – ir tikrai pasidaro geriau. Tarsi tampi kitu žmogumi. Ir tas kitas žmogus sako: „Matai, buvau teišsus. Išgerk dar šimtą, bus dar geriau...“ Išgeri – ir tikrai pasidaro dar geriau. Tampi tarsi trečiu žmogumi. O tas trečias jau nieko neklauso – geria, kiek nori...

Paklydęs paukštis

Man pradėjus dirbti Muzikos ir teatro akademijoje rektoriumi, buvo kompozitorius Jurgis Karnavičius. Jis buvo vadinamasis *senosios kartos inteligentas*, menininkas, atsainiai, o neretai ir su pasidygėjimu žiūrintis į kasdienę rutiną ir administracinius spektaklius. Pasakojama, kad po eilinio finansinės akademijos būklės patikrinimo tikrintojas padėjo ant rektoriaus stalo šūsnį popierių ir pradėjo vardinti išsiaiškintus finansinius trūkumus bei pažeidimus.

– Ką jūs čia man aiškinate, – pasipiktinęs atstūmė popierius rektorius, – aš kompozitorius, o ne buhalteris!

Jį pakeitęs Vytautas Laurušas buvo gabus administratorius,

užėmė vadovaujančius postus Kompozitorių sąjungoje, mano darbo akademijoje metais buvo ir Lietuvos Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotoju. Sovietmečiu tai buvo bene aukščiausios neprofesionaliems politikams prieinamos pareigos. Nežinau, kiek, būdamas šiose pareigose, jis prisidėjo prie socialistinės Lietuvos suklestėjimo, bet Laurušo indėlis į asmeniškai mano gyvenimo sąlygų gerinimą tikrai svarus.

Tik pradėjęs gyventi Vilniuje, nuomavausi kambarį Šeškinėje, vėliau mama iškeitė dviejų kambarių butą su visais patogumais Ignalinoje į du kambarius be jokių patogumų palėpėje Vilniuje. Ten ir gyvenau su mama, savo antra žmona Vita ir dviem vaikais, pradėjęs dirbti Muzikos ir teatro akademijoje. Prisiminęs santechniko įgūdžius, atsivedžiau į butą vandenį, bet gyvenimo sąlygos vis tiek buvo sunkios, tai ir konstatavo apsilankiusi bute profsąjungos (ši organizacija sovietmečiu rūpinosi buitinais darbuotojų reikalais) komisija. Mane įrašė į eilę kooperatiniam (tai yra už savo pinigus pastatytam) butui įsigyti. Eilė buvo nedidelė, bet judėjo vangiai: akademija gaudavo vieną du butus į metus, o norinčiųjų buvo nemažai.

Tapęs rektoriumi, Laurušas mane pasikvietė pasikalbėti, ir, be kita ko, pasiteiravo apie buities sąlygas. Sužinojęs, kad artimiausioje ateityje pakitimų nenusimato, jis, truputį pagalvojęs, pasakė:

– Užeikit po poros dienų pas sekretorę – paruošime raštą miesto vykdomojo komiteto komunaliniam skyriui.

Būtent ši įstaiga skyrė organizacijoms butus naujai statomuose namuose.

Ir tikrai – po poros dienų mandagiai grėsmingas raštas buvo paruoštas, ir eilinio priėmimo metu aš jį įteikiau komunaliniame skyriuje dirbančiam valdininkui. Tas raštą perskaitė, supratingai palinksėjo galvą („taip, taip, kai tik bus galimybės“) – ir įkišo jį į

panašių ant stalo gulinčių raštų krūvą.

Po poros mėnesių, pamatęs mane koridoriuje, Laurušas vėl pasiteiravo, kaip klostosi mano buities reikalai. Išgirdęs atsakymą, pasipiktino:

– Matyt, jie ten neįdėmiai skaito raštus ir nežino, kokiomis sąlygomis gyvena dėstytojai. Kada ten pas juos svarstomi šitie klausimai? Kitą kartą eisime kartu...

Aš net šiek tiek sutrikau. Be abejo, Muzikos ir teatro akademija – ne universitetas, santykiai ir tarp dėstytojų, ir tarp dėstytojų ir studentų čia visai kitokie, bet kad rektorius siūlytųsi eiti kartu su neseniai priimtu dėstytoju pas kažkokį miesto komunalinio skyriaus klerką – tai net ir tokioje liberalioje mokslo ir studijų įstaigoje neįprasta. Aš padėkojau ir pasakiau, kad dar bandysiu šį klausimą spręsti savo jėgomis, o jei nepasiseks – veiksime išvien...

Po poros savaitių nuėjau pas tą patį valdininką ir pareiškiau, kad jei mano klausimas nebus išspręstas teigiamai, mūsų rektorius – Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas – pats ateis pas jį aiškintis, kas čia vyksta. Matyt, tai padarė įspūdį. Truputį pasimuistęs ir pavartęs popierius valdininkas pasakė, kad užeičiau po poros mėnesių – galbūt atsiras galimybė išskirti butą ką tik pradėtame statyti name viename iš naujų Vilniaus mikrorajonų. Maždaug po metų įsikėlėme į naują butą.

Būtų klaidinga manyti, kad Laurušas elgėsi su manim išskirtinai. Kiek teko bendrauti su kitais akademijos dėstytojais ar muzikos pasaulio atstovais – visų pasakojimai buvo panašūs į mano. Kodėl jis taip elgėsi? Be abejo, niekada nieks nepažvelgs į kito žmogaus sielą, bet aš galiu spėti du vienas kitą papildančius tokio elgesio motyvus. Pirmiausiai tai galėjo būti „geruolio“ tipas – panašiai kaip Kauno draugas Juozas Mazurkevičius – ir daryti gera kitiems jam buvo taip pat natūralu, kaip valgyti, gerti ar kvėpuoti. Kita priežastis – jis galėjo jaustis šiek tiek neramiai,

būdamas vienu iš egzistuojančio režimo ramsčių ir bent jau savo elgesiu stengėsi šį nerimą užslopinti. Jeigu jau oficialių pareigų nepavyko išvengti, tai bent jau, būdamas jose, daryk žmonėms kuo daugiau gero – toks galėjo būti šio tipo žmonių kredo.

Sovietmečio menininkus galima suskirstyti į tris grupes. Pirmai priklausė bekompromisiniai socializmo šalininkai – tokie kaip Juozas Baltušis ar Antanas Venclova. Jiems nereikėjo taikstyti su valdžia – jie jai sąžiningai, kiekvienas pagal savo išgales, tarnavo. Kitos grupės atstovai – tokie kaip Kazys Saja ar Vytautas Mikelinskas – žiūrėjo į valdžią su panieka, neretai pasišlykštėjimu ir jei ėjo su ja į kompromisus, tai tik todėl, kad be to ne tik kad skelbti savo kūrinis, bet paprasčiausiai likti laisvėje buvo neįmanoma. Ir dar buvo tolimi nuo marksistinės ideologijos, bet formaliai jai tarnavę žmonės. Geri santykiai su valdžia netrukdė jiems kurti gerus kūrinius. Paskelbus Nepriklausomybę, daugelio jų likimai susiklostė tragiškai. „Nereikalingas žmogus“ – taip pavadino savo neviltimi, pasipiktinimu ir širdgėla persunktą biografinę esė vienas iš labiausiai sovietmečiu garbintų poetų Eduardas Mieželaitis. Mano manymu, šio tipo žmonių apibūdinimui labiau tinka Laurušą išgarsinusios operos „Paklydę paukščiai“ pavadinimas. Būtent tokiu – valdžios koridoriuose paklydusiu, bet žmogiškumo ir kūrybinio polėkio nepraradusiu paukščiu ir buvo pats Vytautas Laurušas.

Kiek kainuoja garbė

Santykiai tarp katedros dėstytojų buvo santūriai draugiški. Kartu dalyvaudavome bendruose akademijos renginiuose, retkarčiais lankydavomės vieni pas kitus namuose, bent kartą per metus vykdavome į kieno nors kolektyviniame sode esantį na-

muką. Sunkiai susirgus politinės ekonomijos dėstytojui, pasiūliau pakviesti dėstyti šią discipliną Alvydą Jozaitį – puikiai jį pažinojau dar nuo darbo Mokslinio ateizmo ir filosofijos istorijos katedroje laikų. Kandidatūrai buvo džiaugsmingai pritarta, ir katedroje atsirado dar vienas užsislėpęs, bet nuožmiai savo valandos laukiantis disidentas.

Pagal nusistovėjusią tradiciją periodiškai lankėmės vieni kitų paskaitose. Aptariant mano (tada jau estetikos) paskaitą, buvo pareikšta keletas neesminių pastabų, bet bendras įvertinimas buvo teigiamas. Dar po kiek laiko katedros vedėjos pakviesta, paskaitoje apsilankė Komunistų partijos centro komitete dirbusi meno reikalų žinovė. Jos manymu, paskaitai trūko aiškos marksistinės orientacijos. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie grožį, nepaminėjau Vladimiro Lenino aukštai vertinto rusų revoliucionieriaus demokrato Nikolajaus Černyševskio pažiūrų. Aš kažką atsikirtau. Alvydas mane palaikė. Įsiliepsnojo ginkas, kurį ir nutraukė, ir apibendrino katedros vedėja:

– Nepamirškime, kad mes dirbame marksizmo katedroje, ir marksistinių pažiūrų dėstymui paskaitose turi būti skiriamas reikiamas dėmesys. Jei kam tai nepatinka – galit išeiti.

Po posėdžio su Alvydu sustojome gatvėje pasikalbėti.

– Na ką, – pasakiau. – Reikia išeiti?

– Taip, – pritarė Alvydas. – Po tokio pareiškimo likti katedroje būtų negarbinga.

Mes grįžome į akademiją ir įteikėme rektoriaus sekretorei prašymus atleisti iš darbo.

– Kuo dabar užsiimsi? – paklausiau Alvydo.

– Gal būsiu troleibuso vairuotoju, – atsakė šis. – Man dar vaikystėje ši profesija patiko. Tu tarsi su žmonėmis – ir kartu nuo jų atskirtas. Važiuoji sau ir žiūri, kas aplinkui darosi. O tu?

– Ieškosiu sargo darbo. Turiu šioje srityje nemenką patyrimą...

Mūsų svajonėms nebuvo lemta išsipildyti: Alvydą pakvietė į tuometinį Filosofijos ir sociologijos institutą, mane – į besikuriantį Kultūrologijos ir menotyros skyrių prie Lietuvos istorijos instituto.

Dabar, jau praėjus po pasakojamų įvykių daugeliui metų, galiu savęs paklausti: koks aš buvau dėstytojas? Atsakau visiškai nuoširdžiai: joks. Aš nebuvo dėstytojas – aš buvau istorijų pasakotojas. Pirmą kartą apie tai sužinojau dar mokydamasis Maskvos universitete, kai ketvirto kurso kuratorius mus, grupelę studentų, nusivedė į vieną iš Maskvos bendrojo lavinimo mokyklų pakalbėti filosofinėmis temomis. Netikėtai man pačiam ir mus lydėjusiam dėstytojui, mano pasakojimas apie filosofines Levo Tolstojaus pažiūras susilaukė didžiausio klausytojų susidomėjimo. Būtent mano kaip pasakotojo sėkmė labiausiai lėmė, kad po penkto kurso aš, užuot pasiieškojęs tolimo nuo bet kokios ideologijos darbo, sutikau dėstyti estetiką tuometiniame Kauno medicinos institute. Pagrindinis mano kaip dėstytojo tikslas buvo ne išmokyti studentus ko nors, ne suteikti jiems konkrečių žinių, o parodyti būsimiems gydytojams, matematikams ar muzikantams, koks didelis, įdomus, o neretai ir kerinčiai paslaptingas gali būti pasaulis. Kartais man tai pavykdavo.

Beje, perėjus dirbti į mokslinių tyrimų institutą, mano kaip dėstytojo karjera nesibaigė. Kadangi buvo semestro vidurys, vedėja paprašė baigti skaityti estetikos kursą. Aš sutikau. Po to ji pasiūlė likti katedroje puse, dar po keleto metų – ketvirčiu etato. Tokiu būdu didesnę ar mažesnę pedagoginio darbo krūvį turėjau iki pat pensijos, tačiau kuo toliau, tuo menkesnį vaidmenį dėstymas vaidino mano gyvenime.

9.

PERMAINŲ METAS

Istorijos institute pradėjau dirbti 1987 metais, o jau po metų, nė nespėjęs apsiprasti su savo nauja padėtimi, atsidūriau Australijoje. Išties nežinomi Viešpaties keliai, o žemiškieji driekiasi painiais ir paslaptینگais valstybinių įstaigų koridoriais.

Kaip ir daugelis humanitarinių mokslų atstovų, retkarčiais skaitydavau „Žinijos“ draugijos organizuojamas viešas paskaitas. Viena paskaita vadinosi „Ar įveiksime biurokratizmą?“ 1988 metų gegužės pabaigoje paskambino Mokslininkų rūmų direktorius ir paklausė, ar negalėčiau pakalbėti šia tema Mokslininkų rūmų salėje. Sutikau. Po keleto dienų jis paskambino vėl ir paklausė, ar sutikčiau, jei vietoj paskaitos surengtume diskusiją? Atsakiau teigiamai. Ką tada, mano manymu, vertėtų dar pakviesti? Paminėjau keletą žinomų žmonių pavardžių. „Puiku, – nudžiugo direktorius, – gal ir dar ką nors pakviesime...“

Birželio 2 dieną Mokslininkų rūmų salė buvo sausakimša. Visuomenė buvo įelektrinta vis didesnį pagreitį įgaunančių permainų, ir bet kokie susirinkimai, susibūrimai buvo gausiai lankomi. Į prezidiumą buvo pakviesti Kazimieras Antanavičius, Jokūbas Minkevičius, Romualdas Ozolas, Kazimiera Prunskienė ir aš. Po keleto metų sūnus parodė Alfredo Ėricho Senno knygoje „Laisvėjanti Lietuva“ išspausdintą nuotrauką, kurioje mes visi ir pavaizduoti. Apie biurokratizmą buvo kalbama nedaug – daugiausia apie būtinumą įkurti iniciatyvinę Sąjūdžio grupę. Palaipsniui už mažai tarpusavyje susijusių oratorių kalbų ir spontaniškų pasisakymų iš salės pradėjo ryškėti švelni, bet tvirta režisieriaus ranka.

Koks KGB vaidmuo pertvarkos laikais Lietuvoje vykusiuose procesuose ir konkrečiai Sąjūdžio veikloje? Pirmiausia reikia turėti galvoje, kad KGB pasiskirstymas įvairiuose visuomenės sluoksniuose buvo labai nevienodas. Darbininkai ir kolūkiečiai

domino KGB mažiausiai, inteligentija – ypač kūrybinė ir humanitarinė – labiausiai. Tokiu būdu, kuo daugiau kūrybinės ir humanitarinės inteligentijos atstovų sudaro kokią nors grupę, tuo didesnė tikimybė, kad tarp jų yra ir KGB agentų. Antra vertus, negalėjai nepastebėti, kad tuometinio Sovietų Sąjungos vadovo Michailo Gorbačiovo paskelbtas ir visokeriopai skatinamas viešumas galiojo tik nedidelei išrinktųjų grupei. Nei Antanui Terleckui, nei Vytautui Bogušiiui, nei kitiems visą gyvenimą už Lietuvos nepriklausomybę kovojusiems ir dėl to nukentėjusiems žmonėms tribūna nebuvo suteikta. Laikraščių puslapiuose mirgėjo vis tų pačių žmonių pavardės, o televizijos ekranuose – jų veidai. Kai kuriuos iš jų mačiau šalia savęs prezidiume ir priešais save salėje.

Kai atėjo mano eilė kalbėti, aš, be kita ko, pareiškiau, kad tokie svarbūs sprendimai kaip iniciatyvinės Sąjūdžio grupės įkūrimas neturėtų būti priimami spontaniškai, kad reikėtų palaukti ir viską labai gerai apgalvoti. Tai sukėlė kai kurių šalia manęs sėdinčių žmonių nepasitenkinimą ir nedidelį sąmyšį salėje.

Renginiui pasibaigus, kieme manęs laukė du pažįstami filosofai, abu Arūnai.

– Ko tu kišiesi į reikalus, kuriuose nieko nenusimanai? – tuoj pat užsipuolė mane vienas iš jų. – Tu ką, prieš iniciatyvinės grupės sukūrimą?

– Aš ne prieš iniciatyvinę grupę, bet manau, kad kuriama ji turi būti visai kitaip, – atsakiau. – Negi tu nematai, kad dabar ji kuriama KGB iniciatyva, ir, taip sukurta, visada bus nuo jo priklausoma? Kūrimas turi prasidėti nuo apačios, nuo kolektyvų, kur žmonės vieni kitus pažįsta ir jei ne žino, tai bent nujaučia, kas iš jų gali dirbti valstybės saugume. Šie žmonės turi išrinkti savo atstovus į rajonų, rajonai – į centrinę iniciatyvinę grupę. Tik tokiu būdu suformuota iniciatyvinė grupė turės žmonių pasiti-

kėjimą ir bus nepriklausoma nuo valstybės saugumo.

Dar gana ilgai trukusio pokalbio pabaigoje mano oponentas turėjo pripažinti, kad aš galbūt ir teisus...

Kitą dieną Mokslų akademijos salėje įvykusio susirinkimo metu buvo įkurta Sąjūdžio iniciatyvinė grupė.

Nežinau, ar aš tikrai tada buvau teisus, bet bent jau ne vie-nišas. Panašiai mąstė daugelis – užtenka paminėti kovų už Lie-tuvos nepriklausomybę patriarchą Antaną Terlecką, kuris savo kalbose ir interviu ne kartą teigė, jog KGB suvaidino svarbų, o gal net lemiamą vaidmenį iniciatyvinės Sąjūdžio grupės kūrime.

2011 metais laikraštis „Respublika“ paskelbė buvusių KGB agentų sąrašą. Kaip sakė mano pusseserė Diana, „visas tautos žiedas... jautiesi tiesiog nepilnavertis, kad nesi tame sąrašė“. Be abejo, visiškai pasitikėti „Respublikos“ sąrašu negalima. Pirma, jame nėra uoliausiai ir ištikimiausiai saugumui dirbusių agen-tų pavardžių. Jokia valstybė niekada neleis, kad kitos valstybės laikrastyje pasirodytų jos agentų pavardės. Tokių žmonių bylos buvo laiku išvežtos ir saugomos patikimose KGB saugyklose Ru-sijoje. Simptomatiškas šiuo atžvilgiu pirmais Nepriklausomy-bės metais plačiai nuskambėjęs įvykis. Kai žurnalistė vienam garbiam profesoriui pasakė, kad, jos žiniomis, jis dirbo KGB, šis, nuoširdžiai nustebęs, atsakė:

– Negali būti! Juk mūsų bylos išvežtos...

Pagal viešojo gyvenimo užkulisiuose sklidusius gandus, tokių bylų buvo maždaug penki tūkstančiai. Lietuvoje buvo palikta va-dinamoji „atidirbta medžiaga“ – pavardės tų, kurie savo darbą jau padarė ir daugiau iš jų nebuvo ko tikėtis, taip pat tų, kurie, aplinkybių verčiami, kažkiek bendradarbiavo, bet taip nenoriai, kad praktiškai iš jų nebuvo jokios naudos. Be to, būtų naivu ma-nyti, kad KGB nepasinaudojo proga atkeršyti bent kai kuriems iš tų, kurie nesutiko su jais bendradarbiauti, ir nesufabrikavo juos

kompromituojančios medžiagos. Nepaisant to, šis sąrašas bent dalinai atspindi KGB vietą ir vaidmenį politiniame šalies gyvenime.

Asmeniškai man renginys Mokslininkų rūmuose turėjo netikėtų pasekmių. Man buvo leista – tiksliau, primygtinai pasiūlyta – vykti trims mėnesiams stažuotis į užsienį. Šis siūlymas turėjo savo priešistorę.

Praėjus porai metų po neįvykusios kelionės į Prancūziją – tada jau dirbau Muzikos ir teatro akademijoje – sulaukiau skambučio iš ministerijos užsienio reikalų skyriaus. „Yra galimybė išvykti trims mėnesiams stažuotis į Australiją, jūs – tinkamiausias kandidatas, reikia tik užpildyti dokumentus.“ Iš pradžių atsisakiau – neverta gaišti laiko, bet, primygtinai įkalbinėjamas, pagalvoju: vyksta pertvarka, gal ir jie tenai persitvarkė, bandyti galima. Buvo jau Gorbačiovo laikai, garsiai kalbama apie demokratiją, viešumą. Užpildžiau dokumentus.

Jei jie ten ir persitvarkė, tai man nežinoma kryptimi. Praėjus kuriam laikui po dokumentų ministerijai pateikimo, vėl sulaukiau skambučio iš Valstybės saugumo komiteto. Susitikom, patikslinom pozicijas. Jos nepasikeitė, ir mane kurį laiką paliko ramybėje. „Be reikalo sugaišau laiką“, – pagalvoju.

Ir štai praėjus porai savaitių po renginio Mokslininkų rūmuose man paskambino Viktoru pasivadinęs vaikiną iš Maskvos ir pasakė, kad po dešimties dienų vykstame į Australiją, jis – į Sidnėjaus, aš – Melburno universitetus. Užsienio pasai, bilietai ir visi kiti reikalingi dokumentai pas jį, man reikia atvykti ir juos pasiimti. Nelabai juo patikėjau, paskambinau į ministerijos užsienio skyrių. Ten patvirtino – taip, gautas leidimas man išvykti į užsienį, galiu keliauti. Dar laukiau skambučio iš žinomos organizacijos, bet nesulaukiau. Atvykęs į Maskvą, tikrai gavau reikalin-

gus dokumentus ir mes įlipome į lėktuvą, skrendantį į Singapūrą. Toliau turėjome skristi Australijos oro linijų lėktuvu. Pirmas nusileidimas buvo Alma Atoje. Aš vis laukiau, kad aerouoste prie manęs prieis juodai apsirengęs griežtų veido bruožų žmogus ir pasakys: „Ką gi, šposas baigėsi. Eime, pasikalbėsime...“ Ir tik kai lėktuvas nusileido Singapūre, supratau, kad tai buvo ne šposas.

Neįmanoma suprasti, kas darosi kitų žmonių, ypač dirbančių valstybės saugumo tarnyboje, galvose. Gal jie tikėjosi, kad pabuvoję užsienyje tapsiu sukalbamesnis. O gal manė, kad, pirmą kartą būdamas užsienyje ir visiškai nepažindamas tenyškio gyvenimo ypatybių, įsivelsiu į kokią nors bėdą ir paprašysiu jų pagalbos. Pirmą tokią galimybę atsivėrė jau Melburno oro uoste.

Išbandymas Australija

Reikia pažymėti, kad nors kelionės į kapitalistines šalis buvo labai ribojamos, bet vis tik vyko. Atvykusius pirmiausia pribloškėdavo prekių įvairovė ir gausa. Norėjosi visko, dažniausiai net ne sau, o giminėms, draugams ar kad pardavęs dešimteriopai brangiau paskui gautum šiek tiek pinigų. O kad ką nors nusipirktum, turėjai taupyti ir taip menkus dienpinigius. Vienintelis būdas sutaupyti – atsivežti kuo daugiau savo maisto, praktiškai visi tai ir darė. Vežėsi sausų sriubų, džiovėsių, mėsos produktų. Vienas prieš kurį laiką iš Prancūzijos sugrįžęs pažįstamas pasakojo: „Pasiėmiau didžiuli lašinių paltį... Iš pradžių kasdien atsipjaudavau storą jų riekę, vėliau – plonesnę, o pabaigoje – visai permatomą...“ Visa tai žinodamas, aš, nors laiko turėjau labai mažai, gyventi užsienyje pasiruošiau rimtai.

Mano bendrakeleivis išlipo Sidnėjuje, o po valandos lėktuvas nusileido Melburno oro uoste. Likus maždaug pusvalandžiui iki nusileidimo, palydovė išdalino lapukus, kuriuose reikėjo paży-

mėti, ar mūsų bagaže nėra deklaruotinių prekių: aukso, brangenybių, ginklų. Vienas iš klausimų buvo, ar nesivežame maisto produktų. Truputį padvejojęs (ar verta muitininkus trikdyti dėl tokių niekų) aš vis tik pažymėjau atsakymą „Taip“.

Oro uoste dauguma keleivių patraukė žaliuoju koridoriumi, o aš ir dar keletas buvome nuvesti pas muitininkus.

– Na, rodykit, ką jūs norite įsivežti, – dalykiškai kreipėsi į mane muitinės tarnautojas.

Aš parodžiau lašinių paltį.

– Viskas? – paklausė jis.

Šiek tiek padvejojęs, ištraukiau rūkytos dešros rietinį.

– Dabar jau viskas?

Galiausiai parodžiau didžiausią savo brangenybę – puikų kaimišką skilandį.

– Jūs – sąžiningas žmogus, – veikiau konstatavo nei pagyrė muitininkas.

– Ačiū. Dabar jau galiu viską dėti atgal į krepšį?

– Ne, – atsakė muitininkas, ir plačiu mostu nužėrė mano gėrybes į šiukšlių dėžę.

Kai vėliau pasakojau apie šį epizodą Australijos lietuviams, jie tiesiog stebėjosi mano naivumu ir džiaugėsi, kad viskas taip gerai baigėsi. Pasirodo, už bandymą įsivežti į Australiją maisto produktus grėsė didžiulės baudos – apie 3000 australietiškų (šiek tiek pigesnių nei amerikietiški) dolerių. Nepaisant to, daugelis Sovietų Sąjungos gyventojų neatsisakė bandymų sutaupyti dolerius įsivežto maisto sąskaita. Pasak jų, tik prieš porą savaitių visi Australijos laikraščiai mėgavosi pasakojimu, kaip muitinėje buvo sučiuptas aplink savo kūną apvyniotą dešrą bandęs įsivežti rusų šventikas. Jei būčiau sučiuptas aš – sumokėti tokią baudą tikrai nebūčiau įstengęs. Nesunku nuspėti, kas pasiūlytų pagalbą. Ir kokia kaina.

Prieš išvykstant iš Lietuvos, vienas bendradarbis davė savo giminaitės Melburne telefoną. Ji ne tik pati mane širdingai sutiko, bet ir nuvedė į lietuvių namus ir taip padarė pasiekiamą visiems norėjusiems su manimi susipažinti. O tokių tikrai buvo nemažai. Nors geležinė uždanga pertvarkos metais ir suaižėjo, bet visai nesugriuvo, ir aš dar buvau vienas iš nedaugelio Australijoje apsilankusių sovietinės Lietuvos atstovų. Kaip teko girdėti, vėliau, atvykėlių skaičiui į Australiją (ir ne tik) didėjant, dėmesys jiems gerokai sumažėjo.

Daugumai vakariečių egzistavo viena šalis – Sovietų Sąjunga, neretai tapatinta su sovietų Rusija. Pagrindinis šios šalies piliečių bruožas – rimtumas. Patekę į užsienį Sovietų Sąjungos piliečiai dažniausiai bijodavo netinkamai pasielgti ar patekti į nemalonią situaciją, todėl visada būdavo įsitempę, „akmeniniais veidais“. Egzistavo net toks posakis: jei rusas nusišypsos, jo veidas turbūt subyrės. Mane vietos lietuviai galėjo pristatinėti savo draugams australams kaip tolimos, kol kas nelaisvos, bet tikrai egzistuojančios jų tėvynės atstovą. Geriausias įrodymas, kad aš Lietuvos, o ne sovietinės Rusijos pilietis, buvo tai, kad šypsodavausi ir mano veidas nesubyrėdavo.

Mano stažuotės tema buvo „Dabartinė Australijos filosofija“. Universitete pasitiko labai geranoriškai, pakvietė dalyvauti visuose savo renginiuose, paskaitose, seminaruose.

Be manęs, filosofijos skyriuje buvo dar keletas stažuotojų. Vienas jų – iš tuometinės Vakarų Vokietijos – iš pradžių stengdavosi man kaip nors įgelti. Svarstant skyriuje kokį nors klausimą, jis dažnai kreipdavosi į mane: „O ką apie tai pasakė Marksas? O ką apie tai rašė Leninas?“ Po keleto tokių bandymų susistabdžiau jį koridoriuje:

– Klausyk, be reikalo tu manai, kad visi mūsų šalies filosofai – idiotai. Mes – normalūs žmonės, skaitėm Kantą ir Hėgelį, ir turim

apie viską savo nuomonę.

– Tikrai? – nuoširdžiai nustebo jis. – Mano dėdė dėsto filosofiją Rytų Berlyne, tai su juo visiškai neįmanoma susišnekėti. Į bet kokią klausimą jis atsako taip: pagal Markso teoriją... kaip rašė Leninas...

Draugais mes su juo netapome, bet ir nesipykome. Su kitu stažuotoju – iš raudonosios Kinijos – pasikalbėdavome dažnai ir, bent jau kaip man atrodė, nuoširdžiai. Labiausiai mane stebino tai, kad šioje tūkstantmetės filosofijos tradicijas turinčioje šalyje daugiausiai dėmesio buvo skiriama Vakarų filosofijos studijoms. Kinija norėjo suprasti mokslo ir technikos pažangos ištakas.

Kadangi šnekamoji mano anglų kalba dar tik formavosi, daugiausia laiko leidau bibliotekoje. Knygos, apie kurias aš tik kažkada kažką girdėjau, ar apie kurių egzistavimą tik žinojau, dabar stovėjo priešais mane lentynose. „Imkit mane ir skaitykit...“

Paskutinį stažuotės mėnesį praleidau Sidnėjuje, gyvenau tuometinio Niukaslo universiteto filosofijos skyriaus vadovo Vytauto Donielos bute. Jis geriau nei bet kokios knygos supažindino mane su australietiškos filosofijos peripetijomis, papasakojo apie savo susitikimus su sovietiniais filosofais tarptautinėse mokslinėse konferencijose. Pasak jo, sovietinės (faktiškai rusų) delegacijos nariai skyrėsi nuo kitų dviem pagrindiniais bruožais. Pirma, kitaip nei kiti konferencijos dalyviai, kurie savo pranešimuose analizuodavo vienas ar kitas problemas, rusai išeidavo į tribūną ir rėždavo savotiškus pamokslus apie tai, kas yra tikroji filosofija ir kaip gera gyventi jos spinduliuose. Antras bruožas išryškėdavo po kiekvienos konferencijos vykstančiuose baliuose. Alkoholio kiekis tokiuose renginiuose nebuvo ribojamas, ir rusai tuo mielai pasinaudodavo, todėl jei kas nors iš konferencijos dalyvių – nepriklausomai nuo tautybės, rasės ar politinių pažiūrų – norėdavo rimtai išgerti, visada šliedavosi prie sovietinės dele-

gacijos.

Australijos lietuviai – jau nekalbant apie Donielą – mielai kviesdavosi mane į svečius, vežiojo po didžiųjų miestų apylinkes, vaišindavo kavinėse ir restoranuose. Kadangi visi turėjo giminių Lietuvoje ir puikiai žinojo apie gūdų mūsų siautėjantį deficitą, net ketino surengti man skirtą labdaros vakarą ir tuo bent šiek tiek praskaidrinti jei ne visų, tai bent vieno tautiečio gyvenimą. Tokio vakaro idėją aš griežtai pasmerkiau, bet iš keleto jau spėjusių tapti man draugais žmonių šiek tiek pinigų paėmiau, sakydamas, kad atsilyginsiu jiems lankantis Lietuvoje. Tikiuosi, kad bent kai kurių atžvilgiu man tai pavyko.

Man tik atvykus į universitetą, viename Australijos banke mano vardu buvo atidaryta sąskaita, iš kurios buvo automatiškai nuskaičiuojami už būsto paslaugas teikiami pinigai. Likusia suma galėjau disponuoti aš pats, kaip sakoma, nepamesdamas galvos. Dar lėktuve bendrakeleivis mane informavo, kad maistui ir kitoms išlaidoms mums skiriama po 17 dolerių per dieną, ir kad sugrįžus į Maskvą Sovietų Sąjungos aukštojo mokslo ministerijai reiks pateikti išsamią finansinę ataskaitą.

Atskridęs į Maskvą, tą pačią dieną nuvykau į minėtosios ministerijos finansų skyrių. Malonios išorės ir malonaus elgesio moteris greitai surado spintoje mano bylą, įdėmiai ją perskaitė, išstudijavo mano pateiktą ataskaitą, ilgai kažką skaičiavo.

– O keturių šimtų dolerių tai trūksta! – triumfuodama nuo popierių pakėlė galvą ji.

– Štai jie, – pasakiau aš, ir, išėmęs iš kišenės, padėjau trūkstantį sumą ant stalo.

Moteris greičiau sutriko nei apsidžiaugė.

– Taip taip, – šiek tiek dvejojama ištarė ji. – Tikrai, dabar nieko netrūksta. Ką gi, galite eiti...

Matyt, nedažnai iš užsienio sugrįžę stažuotojai grąžindavo

dalį jiems skirtų pinigų. Aš puikiai supratau, kad jei to nepadarysiu, aiškintis teks jau kitoje institucijoje. Laimė, neteko. Buvau, ko gero, vienintelis iki Nepriklausomybės paskelbimo užsienyje pabuvojęs ir apie tai valstybės saugumui neparašęs ataskaitos lietuvis.

Nepriklausomybės verpetuose

„Dainuojanti revoliucija“ – taip dažniausiai įvardijami Rytų Europoje vykę masiniai judėjimai. Išties – pradiniam revoliucijų etape dainuojama buvo daug ir džiaugsmingai: mitinguose, susibūrimuose, tiesiog gatvėje. Savotiškas lūžis įvyko 1991-ųjų sausio 13-osios naktį. Visų kitą dieną mano sutiktų draugų ir pažįstamų veiduose švietė su neapykanta persimaišęs ryžtas: „Viskas, riba peržengta. Pralietas kraujas. Jei reikės – visi gulsimė po tankais, bet okupantų savo krašte daugiau nepakėsime.“ Būtent šis ryžtas ir atvedė prie pergalės.

Paskelbus Nepriklausomybę, politinis gyvenimas iš aikščių ir gatvių persikėlė į Seimo rūmus ir partijų būstines. Pirmus nepriklausomus rinkimus laimėjo kai kurių Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių įkurta „Tėvynės sąjunga / Lietuvos konservatoriai“, bet greitai ją pakeitė iš Lietuvos komunistų partijos išsirutulijusi Lietuvos demokratinė darbo partija. Po to vis didesnę vaidmenį politiniame šalies gyvenime pradėjo vaidinti naujadarai: „Naujoji sąjunga / socialliberalai“ ir „Tvarkos ir teisingumo“ partija, kurios lyderis Rolandas Paksas laimėjo 2002 metais vykusius prezidento rinkimus. Neilgai trukęs jo prezidentavimas baigėsi apkaltos procesu, ir 2004 metais prezidentu antrą kartą buvo išrinktas Valdas Adamkus. Bet politinio gyvenimo siurprizai nesibaigė. Tų pačių metų spalį vykusius Seimo rinkimus lai-

mėjo sėkmingai savo verslą Lietuvoje plėtojusio išeivio iš Rusijos Viktoro Uspaskicho sukurpta Darbo partija. Kažkas politika nusivylė, kiti pradėjo įdėmiau analizuoti politinį Lietuvos gyvenimą jei ne valdančias, tai bent įtaką jai darančias jėgas. Daugelio akys nukrypo į grėsmingai rytuose stūksantį kaimyną.

Aš nesiveržiau į politinio gyvenimo avansceną (norinčiųjų tikrai pakako), bet ir už nugarų nesislapsčiau. Kelerius metus dalyvavau visuomeninio judėjimo „Kitas pasirinkimas“ veikloje. Savo laiku šis judėjimas leido laikraštį „Baltijos kelias“, apie kurį būrėsi Sąjūdžio idealus bandantys išsaugoti žmonės. Po 2004 metų Seimo rinkimų jame paskelbiau straipsnį „Devintoji banga“. Pateikiu keletą jo ištraukų – manau, jos neblogai atspindi ne tik mano, bet ir dalies Lietuvos gyventojų to meto nuotaikas, lūkesčius, mintis.

DEVINTOJI BANGA

*Ateina genijai ir vėl išnyksta,
Atėjo Leninas visiems laikams...*

– deklamavome kažkada mokykloje. Likimo ironija tame, kad Leninas atėjo ne tada, kai jis buvo tik mūsų lūpose, o dabar, kai persikėlė į daugelio lietuvių širdis.

Apie idealistus rusus ir materialistus lietuvius

Visi, kažkada studijavę marksizmą-leninizmą, gerai prisimena, kad būtis apsprendžia sąmonę. Paradoksas vėlgi tame, kad bolševikai mokė vienaip, o gyveno kitaip. Bolševizmo branduolys visada buvo asketiški fanatikai, pasiruošę už idėją beatodairiškai aukoti ir savo, ir kitų gyvybes. Skirtingai nuo jų, lietuviai neretai pasi-

duodavo materialinėm pagandom. Užteko 1939 metais pasiūlyti Lietuvai Vilniaus kraštą – ir gerai apmokyta ir ginkluota armija pasitiko okupantus nuleistomis vėliavomis ir galvomis. Užteko pokario metais rusams sukurti socialinio teisingumo regimybę – ir daugumas vyresnės kartos lietuvių ir dabar su nostalgija prisimena sovietmetį, kai visi turėjo darbo ir nebuvo nei turtuolių, nei vargšų. Bet ypač lietuvių materializmas išryškėjo per priešpaskutinius prezidento ir paskutinius Seimo rinkimus. Vienas iš būsimo JAV prezidento Dž. Kenedžio rinkiminės kompanijos ideologų Dž. Keinas kalbėjo: „Norint nugalėti, reikalingi trys dalykai: pinigai, pinigai ir dar kartą pinigai.“ Šią cinišką Vakarų politinio gyvenimo dominantę lietuviai patvirtino su kaupu.

Skirtingai nuo Vakarų, valdantis Rusijos elitas beveik visada vadavosi idealistiniais motyvais. Galima neabejoti, kad vardan Didžiosios Rusijos idėjos ir dabar rusų šovinistai, ar, kaip jie save vadiną, patriotai, jei reikėtų, graužtų akmenis ir miegotų ant vinių. Todėl juokinga ir graudu buvo klausytis tuometinių „Williams“ kompanijos vadovų postringavimų apie tai, kad mes mokėsime rusams gerą kainą, ir jie mums parduos naftą. Neparduos. Ir nepardavė. Nes geopolitiniai interesai jiems visada buvo nepalyginamai svarbesni už ekonominius.

Ko nori Rusija?

Rusija, kaip ir kiekviena normali valstybė, nori būti galinga ir stipri. Tada iškyla klausimas: kuo matuojama valstybių stiprybė? Atsakymas vėlgi akivaizdus: kaimynų silpnumu. Kokia nors valstybė gali turėti puikią armiją ir milžinišką ekonominį potencialą, bet jei kaimynai dar stipresni, ji – pati silpniausia. Ir atvirkščiai – kokios nors valstybės ekonomika gali būti visai išklerusi, o armiją

sudaryti trys amžinai girti kareiviai, bet jei kaimynai dar silpnėsi, ji – pati stipriausia. Todėl kiekviena į bent kiek reikšmingesnę vaidmenį politinėje pasaulio arenoje pretenduojanti valstybė be realaus savo galios stiprinimo didesnę ar mažesnę dėmesį skiria kaimynų – realių ar potencialių priešininkų – silpninimui.

Neeuropietiška dabartinės Rusijos valdžios orientacija kažin ar kam kelia abejonių. Ekonomikos srityje lygiuotis į Vakarus Rusija negali, o politikos – nenori. Natūralu, kad vis stiprėjanti ES galia kelia jai tikrą ar tariamą grėsmę. Kiekvieną atskirą Europos valstybę Rusija gali įveikti; pasipriešinti Europos Sąjungai žymiai sunkiau. Todėl nebūtų nieko keisto, jei Rusija norėtų Europos Sąjungos susilpnėjimo. Tam tikrą vaidmenį siekiant šio tikslo gali suvaidinti ir Lietuva. [...]

Lietuvos nepriklausomybę kažin ar galima palyginti su tvirtai audringoje jūroje stovinčia uola. Tai greičiau visiems vėjams ir vandenims atvira smėlio juostelė. Ne kartą ją jau buvo užlieję priešiški vandenys. Ne kartą teko smiltelė po smiltelės, sauja po saujos atstatinėti trapų nepriklausomybės rūmą. Ir vėl įsisiautėjo jūra. Kiekviena banga gali būti lemtinga. Kiekviena banga – devintoji banga. Ar atsilaikysime?

Laikas parodė – atsilaikėme. Tikiuosi, atsilaikysime ir ateityje.

Akademiniis gyvenimas

Kai grįžau iš Australijos, Kultūrologijos ir menotyros skyrius netrukus buvo reorganizuotas į Kultūros ir meno institutą. Pirmuoju direktoriumi tapo Algirdas Gaižutis. Maždaug po metų jis buvo pakviestas tapti prezidento Algirdo Brazausko patarėju, o

instituto direktoriumi buvau išrinktas aš.

Kas yra humanitarinis mokslinių tyrimų institutas? Įmonė, gaminanti knygas. Kitaip nei pavienių mokslininkų ar universitetų dėstytojų rašomos knygos, tai turi būti fundamentiniai ar bent jau tęstiniai leidiniai. Greitai šalia jau pradėtų rengti leidinių – tokių kaip „Lietuvos teatro istorija“ ar „Lietuvos muzikos istorija“ – institutas pradėjo rengti fundamentinį Lietuvos dailininkų žodyną, leisti tęstinius leidinius „Kultūros fenomenas“, „Senovės baltų kultūra“, periodinį leidinį „Kultūrologija“.

Knygas būtina ne tik rašyti, bet ir leisti. Nenorėdami priklausyti nuo tuo metu egzistavusių ir naujai besikuriančių leidyklų užgaidų bei norų, įkūrėme savo leidyklą. Pavadiname ją „Gervėlė“.

Norėdami supažindinti su savo pasiekimais ne tik Lietuvos, bet ir užsienio mokslinę bendruomenę, nutarėme leisti žurnalą anglų kalba. Išleidome keletą šio žurnalo (pavadiname jį *Spectrum*) numerių. Beje, kai direktoriumi tapo kitas žmogus, jis pareiškė, kad žurnalo anglų kalba leisti neverta, nes Lietuvoje jo niekas neskaito. Po kelerių metų to paties pavadinimo žurnalą pradėjo leisti Vilniaus universitetas.

Mokslo žinias galima ir būtina skleisti ne tik straipsnių ar knygų pavidalu, bet ir žodžiu. Vieną iš didesnių instituto patalpų reorganizavome į auditoriją, įkūrėme Studijų skyrių ir pradėjome skaityti paskaitas pirmiausia aukštųjų mokyklų studentams, o paskui ir visiems norintiems.

To meto mokslo pasaulis, jei taip galima sakyti, kunkuliavo. Egzistavo sovietinė mokslo ir studijų sistema, kurią buvo būtina pertvarkyti pagal vakarietiškus standartus. Kaip tai padaryti? Po daugelio svarstymų, ginčų ir barnių buvo nutarta pakviesti užsienio ekspertų komisiją, kuri įvertintų Lietuvos mokslo būklę ir pateiktų rekomendacijas. Padedant kompetentingoms tarptau-

tinėms institucijoms, tokia komisija buvo sudaryta. Socialinius ir humanitarinius mokslus tikrinusioje ekspertų grupėje buvo ir keli lietuvių kalbą mokantys nariai.

Kiekviena institucija parengė išsamias ataskaitas apie savo veiklą. Komisijos nariai jas įdėmiai išstudijavo, paskui pradėjo lankytis institucijose. Numatytą dieną jie pasirodė institute. Mes atsakėme į jų klausimus, aprodėme jiems patalpas, pavaišinome pietumis ir pradėjome laukti rezultatų.

Rezultatai pranoko visus mūsų lūkesčius. Po kelių mėnesių pasirodžiusioje ataskaitoje buvo parašyta, kad mūsų institutas „daro elitinės mokslo įstaigos įspūdį“. Kai kurie kitų institutų direktoriai pradėjo žiūrėti į mane su pagarbia nuostaba: „Kas galėjo pamanyti...“

Užsienio ekspertai – viena, vietiniai – kas kita. Po metų buvo sukurta vietinių mokslininkų komisija, kuri instituto veiklą įvertino neigiamai. Ginčytis su komisija nevertėjo – tereikėjo pasakyti: prieš metus užsienio ekspertai mūsų institutą įvertino labai gerai. Kas per tą laiką pasikeitė į blogąją pusę? Mokslininkai pradėjo mažiau ir blogiau rašyti? Labai smuktelėjo mūsų paskaitų visuomenei ir studentams lygis? Ar instituto darbuotojai pradėjo masiškai gerti ir neišlenda iš blaivyklų? Bet aš to nepadariau. Pamaniau, kad ataka gali būti nukreipta ne tiek prieš institutą, kiek prieš kažkam neįtikusį mano asmenį, ir, nenorėdamas ateityje kelti grėsmės instituto gerovei, per eilinius direktoriaus rinkimus į šį postą nepretendavau.

Kūryba svarbiau už gyvenimą

Pradėjus dirbti institute, šiek tiek prasiplėtė ir pasislinko draugų ratas. Aš neišsižadėjau senų draugų, bet atsirado ir naujų. Savo keturiasdešimtmetį atšvenčiau vienoje iš Vilniaus sena-

miesčio kavinių su geriausiais to meto draugais Gintaru Beresnevičium ir Vytautu Bereniu. Abu jie paliko pėdsaką ne tik mano, instituto, bet ir šalies gyvenime.

Beresnevičiaus kūryba skleidėsi keliomis vienos kitas papildančiomis kryptimis. Pirmiausia tai senosios lietuvių (baltų) religijos ir mitologijos tyrinėjimai. Tai jo iniciatyva institutas pradėjo leisti tęstinį leidinį „Senovės baltų kultūra“, kuris leidžiamas ir šiandien.

Kita Gintaro interesų sritis – katalikybė. Jis parašė nemažai straipsnių katalikiškos pakraipos žurnalui „Naujasis židinyš“, daug metų priklausė šio žurnalo redakcinei kolegijai, stažavosi Liublino katalikiškajame universitete, kur, anot jo paties prisiminimų, teko gyventi greičiau vienuolio celę nei šiuolaikišką patalpą primenančiame kambaryje, kartu su universiteto dėstytojais ir studentais dalyvauti katalikiškose pamaldose, rekolekcijose.

Trečia Gintaro kūrybos ir gyvenimo kryptis – eseistika. Jis buvo aktyvus visuomenėje vykstančių procesų dalyvis, savo matymą atspindėjo gausybėje straipsnių ir esė. Tvirtos, gražia literatūrine kalba dėstomos jo idėjos buvo savotiška atsvara gleibiam Vakarų liberalizmui, kėlė tai suvokti sugėbančių žmonių pagarbą ir susižavėjimą. Vieno iš vizitų Vokietijoje metu jis susipažino su teologijos fakulteto magistrante Ivona ir ją tiesiog pakerėjo savo veržliu, kompromisų nepripažįstančiu dvasingumu. Po kelerių metų ji atvyko į Lietuvą, kad geriau pažintų tokius dvasios milžinus užauginusį kraštą. Kai po daugelio metų aš atsitiktinai sutikau ją vienoje iš konferencijų, ji sakė, kad tos kelios Vilniuje praleistos dienos pakeitė jos požiūrį į pasaulį, į Lietuvą, į save.

Tą kartą Gintaras, negaišdamas laiko nereikšmingoms ir tikrovę užgožiančioms smulkmenoms, iš karto pakvietė ją į geriausių, kartu ir tvirčiausių draugų simpoziumą (beje, *simposion* graikų kalba reiškia *puotą*). Iš pradžių Ivona tik sėdėjo plačiai

išplėtusi akis, paskui, išgertos degtinės kiekiui didėjant, pabandė mūsų baltiškąjį gaivališkumą įsprausti į germaniško racionalizmo rėmus: „Reikia valgyti... Kodėl jūs tiek daug geriate ir nieko nevalgot? Tai nesveika...“ Dar po kurio laiko mūsų kolektyvinėje pašamonėje glūdintis gaivalas pralaužė siaurus nacionalinius rėmus, ir vienas iš mūsų, nedarniam chorui pritariant, užtraukė Antrojo pasaulinio karo vokiečių žygio dainą. Ivonos veide išsiplėtė viskas, kas tik gali plėstis, ir ji pradėjo energingai mojuoti rankomis: „Nereikia, nereikia... Negalima sakyti tokių žodžių, jie žadina neigiamą energiją, jie prišaukia blogį...“ Bet mes jau buvome drąsūs...

Ir, pagaliau, Gintaras buvo rašytojas. Dar 1989 metais jis kai kuriems draugams davė skaityti savo pirmo romano rankraštį ir galbūt dėl to, kad nesusilaukė audringo ir besąlygiško susižavėjimo, ryžosi paskelbti jį tik po septynerių metų. Po to jis parašė dar šešis romanus, ir kiekvienas iš jų surado savo skaitytojus.

Po Gintaro mirties šalies leidiniuose pasirodė nemažai nekrologų bei jo gyvenimui ir kūrybai skirtų studijų. Aš paskelbiau straipsnelį „Kūryba svarbiau už gyvenimą“ „Naujojoje Romuvoje“ (2006, Nr. 3). Pateikiu įvadinį ir baigiamąjį jo fragmentus.

Tarp daugybės žmogaus apibrėžimų galėtų būti ir toks: žmogus – būtybė, kuriai gyvenimas – ne aukščiausia vertybė. Savisauegos instinktas įgimtas visoms gyvoms būtybėms, bet ne žmogui. Žmonės aukojasi dažnai – kažkas vardan idėjos, kažkas – vardan šlovės, dar kažkas – dėl pinigų. Yra žmonių, kuriems kūryba svarbiau už gyvenimą. Būtent tokiems žmonėms priklausė ir Gintaras Beresnevičius. [...]

Draugu, pažįstamų primygtinai įkalbinėjamas pakeisti gyvenimo būdą, jis pagaliau suprato, kad to padaryti jam niekada nepavyks. Suprato, susitaikė ir nuėjo savo keliu iki galo. Nes tai buvo

jam Dievo, likimo, žmonių skirtas kelias. Kažką šis kelias vedė į beprotnamį, kažką – į savižudžių kapines, dar kažką – į užmarštį neviltyje ir skurde. Buvo ir tokių, kurie, šlovės ir anūkų apsupti, sulaukė žilos, garbingos senatvės. Gintaras tokiems nepriklauso ir jau niekada nepriklausys. Bet jis turi kitą privilegiją – likti mūsų atmintyje ieškančiu, neramiu, degančiu kūrybine aistra. Likti, kaip tai banaliai beskambėtų, amžinai jaunu.

Tikėjimo šviesa

Kartą, dar dėstant universitete, po paskaitos prie manęs priėjo studentė:

- Galima paklausti?
- Žinoma.
- Štai jūs, kaip tikintis žmogus, pasakykite...

Aš nustebau:

- Kodėl jūs manot, kad aš tikintis?
- Tai akivaizdu. Jūs, ateizmo dėstytojai, prisiskaitot religinės literatūros ir patys tampat tikinčiais...

Jau neatsimenu, apie ką buvo klausimas ir ką aš atsakiau, bet šis epizodas privertė rimtai susimąstyti apie tikėjimo vietą ir vaidmenį mano gyvenime.

Kaip ir daugelis sovietmečio vaikų ir jaunuolių, buvau santūrus bedievis. Pirmą religingumo dvelksmą patyriau dar rašydamas diplominį darbą apie Vydūną, konkrečiai, skaitydamas jo išverstą Bhavadgitą (Vydūno vertime – „Šventoji giesmė“). Yra milžiniškas skirtumas – bedievis ar tikintis žmogus verčia religinį tekstą. Prieš tai buvau skaitęs rusišką šio kūrinio vertimą, ir jis man įspūdžio nepadarė: „Ką gi, pasaulį galima suvokti ir taip.“ Skaitydamas Vydūno vertimą, aš supratau, kad religinis tekstas gali būti vertinamas ne tik kaip istorinis paminklas, o kaip gyve-

nimo vadovėlis, tinkamas visiems laikams ir visoms tautoms, ir kad yra žmonės, kurie vadovaujami šiose knygose išdėstytomis tiesomis kasdieniame gyvenime. Vienas iš tokių žmonių ir buvo Vydūnas.

Man tik pradėjus dirbti universitete, pasirodė mūsų katedros dėstytojos Kristinos Rickevičiūtės atliktas Gotliebo Fichtės knygos „Žmogaus paskirtis“ vertimas į lietuvių kalbą. Fichtės pažiūros skleidėsi polemikoje su Imanuelio Kanto filosofija. Kantas pripažino, kad esminiai gyvenimo klausimai – Dievo, sielos, nemirtingumo – yra ne proto, o tikėjimo sritis, bet tikėjimą traktavo kaip žinojimo trūkumą, todėl tikintys žmonės neretai nublanksta mokslinio pažinimo šviesoje. Fichtė, priešingai, tikėjimą suvokė kaip aukštesnę už žinojimą pažinimo formą. Jo žodžiais tariant, „tikėjimas patvirtina žinojimą ir tuo pakelia iki tikrumo bei patikimumo tai, kas be jo galėtų būti tik apgaulė. Tikėjimas – tai ne žinojimas, bet valios sprendimas suteikti žinojimui reikšmę.“

Ir, pagaliau, svarbų, jei ne lemiamą vaidmenį mano dvasinėje evoliucijoje suvaidino kūrybinis Gilberto Keitho Chestertono palikimas. 1989 metais lietuvių kalba pasirodė Arvydo Juozaičio sudarytas šio autoriaus *Esė* rinkinys, instituto leidinyje „Kultūra ir religija“ publikavome Eugenijaus Ališankos išverstą kūrinių „Amžinasis žmogus“. Paskutinis šio kūrinio skyrius vadinosi „Penkios tikėjimo mirtys“. Pasirodo, Vakarų istorijoje tikėjimas buvo laidojamas jau bent penkis kartus – prie arijonų, prie albigiečių, prie skeptikų humanistų, po Voltero ir po Darvino – ir kiekvieną kartą jis, kaip ugnies paukštis Feniksas, prisikeldavo iš numirusiųjų. Vadinasi, ir dabartinė religijos krizė – laikinas reiškiny, eilinis trikdys nesustabdomame ir nenutrūkstančiame tikėjimo kelyje?

Keletą metų trukę mano ieškojimai, dvejonės, abejonės baigėsi tuo, kad jei ir netapau karštai tikinčiuoju, tai bent supratau

tikėjimo reikšmę žmonių gyvenime. Savo naują požiūrį į tikėjimą išdėsciau straipsnyje „Tikėjimo šviesa“, kurį ir paskelbiau tuo metu ką tik pradėtame leisti žurnale „Naujasis židinsys“ (1991, 3). Žemiau pateikiu keletą jo ištraukų.

Paprasčiausios tiesos suvokiamos sunkiausiai, paprasčiausias, labiausiai žmogaus prigimtį atitinkantis gyvenimo būdas reikalauja daugiausia pastangų. Dievo idėja, tokia natūrali ir savaime suprantama vieniems, kelia tik nuostabą ar susierzinimą kitiems. Klaidinga manyti, jog kadaise būta tikėjimo „aukso amžiaus“. Žmonių, nuoširdžiai ir atsidavusiai tikinčių Dievą, visais laikais ir visose tautose buvo labai mažai. Tad juo nuostabiau, kad net tamsiausiais žmonijos gyvavimo periodais neužgesdavo tikėjimo šviesa, primindama žmonėms aukščiausią jų tikslą ir kilniausią pašaukimą. ...

Tikėjimo apologetai, norėdami parodyti religinio tikėjimo paprastumą ir prieinamumą, kartais gretina jį su kitomis teorinio ar praktinio tikėjimo rūšimis. Mokslininkai tiki savo mokslo postulatais, ligoniai – gydytoju, laivo keleiviai – kapitonu, todėl religiniame tikėjime, jų manymu, nėra nieko nepaprasto ar išskirtinio. Tačiau iš tikrųjų religinis tikėjimas skiriasi nuo kitų tikėjimo rūšių ne ką mažiau, negu žvaigždžių šviesa nuo jonvabalių mirgėjimo. Kitos tikėjimo rūšys liečia tik kurį nors vieną žmogaus gyvenimo aspektą, likdamos savotiškais teorinės ar praktinės veiklos instrumentais, tuo tarpu religinis tikėjimas persmelkia visą žmogaus gyvenimą, įkomponuoja jį į naują vertybių sistemą, suteikia naują, netikėtą prasmę visiems jo poelgiams ir darbams. Kitos tikėjimo rūšys nukreiptos į laikinas, praeinančias žmogaus gyvenimo formas, o religinis tikėjimas – į amžinybę. ...

Juo karščiau žmonės ieško Dievo, juo labiau Dievas atsiveria žmonėms. Pradinėse Dievo pažinimo stadijose Dievas dažniausiai

suprantamas kaip galinga išorinė, kartais maloninga, bet neretai ir grėsminga jėga. Tobulėjant dvasiniam žmogaus pasauliui, tobulėja ir Dievo pažinimas. Iš išorinio pasaulio Dievas palaipsniui persikelia į mūsų sielą, tampa geriausių mūsų norų, sumanymų ir darbų, mūsų meilės objektu ir šaltiniu. Žmogui, išvelgusiam ir pamilusiam Dievą kiekvienoje Jo sukurto pasaulio dalelytėje, Dievas atsiveria kaip amžinas Grožis.

Kasdienių rūpesčių ir darbų užguiti, žmonės beveik prarado galimybę matyti pasaulio Grožį. Dvidešimtas amžius pagimdė naują socialinę biologinę padermę – didmiesčių gyventojus. Tai savotiški paukščių ir žmonių hibridai. Jie neturi sparnų, bet didesnę gyvenimo dalį praleidžia, pakibę ore. Dirba jie viename aukšte, ilsisi kitame, o ant žemės nusileidžia tik pervažiuodami iš vieno ore kabančio narvo į kitą. Nusileidę ant žemės jie temato gelžbetonį, asfaltą, pavargusius ir nusivylusius nykios savo egzistencijos bendrininkų veidus. Nenuostabu, kad diena iš dienos matydami tik žmonės ir jų darbo rezultatus, jie nejučiomis įtiki, kad pasaulyje daugiau nieko ir nėra. Nejauku, beveik šventvagiška tarti Dievo vardą šiuolaikinėje miestų džiunglėse. Tačiau jeigu net visa žemė bus padengta asfaltu, jūros pašildytos, o dangus nudažytas Didžiosios Tautų Brolijos vėliavos spalvomis, Dievas vis tiek mums bylos tegul ir prislopintu, bet amžinu Grožiu...

Daug kelių veda į tikėjimą. Kartais, nuėję ilgą ir sunkų dvasinių ieškojimų kelią, su nuostaba pamatome, jog tai, ko taip karštai ir įtemptai ieškojome sudėtingiausių koncepcijų labirintuose, visą laiką egzistavo šalia, paprastame ir nuoširdžiame tėvų ir senelių tikėjime. Ir tada su pagarba ir dėkingumu tą tikėjimą priimame. Tradicinis tikėjimas įrašo mus į istorinę kultūrinę savo tautos kontekstą, perteikia amžiais ir tūkstantmečiais kauptą bendravimo su Dievu patirtį, padaro mus didesnės socialinės dvasinės bendrijos nariais. Kai kurie žmonės, abejodami ir kentėdami, ieško ge-

ografiškai tolimo, bet dvasiškai jiems artimo tikėjimo, kiti bando kurti individualizuotą, labiausiai jų protą ir jausmus atitinkantį Dievo ir pasaulio vaizdą. Tokiose pastangose nėra nieko keisto ar nuostabaus. Svarbu, kad žmogus ieškotų kelio į Dievą, o Dievas ras būdų, kaip tą kelią nužymėti ir palengvinti.

Tikėjimas – šviesa. Jis nieko nesukuria, bet viską įprasmina. Jis – paslaptis, kuri visada šalia. Tikėjimas pakeičia mūsų pasaulėjautą. Nežinome galutinių pasaulio tikslų, bet dėl to nesigraujame. Nežinome slaptiausių būties gelmėse mums rašomo nuosprendžio, bet dėl to nesikankiname. Juk žinome daugiau, negu nežinome. Žinome, kad esame paklaikūsios, nežinia kur ir nežinia ko lekiančios materijos padarinys. Nesame ir sociologizuotų, egzotiškų, bet vis dėlto tik gyvulių padermė. Per mus driekiasi amžinybės gijos, ir Dievo balsas skamba mumyse. Mes – amžinos Tiesos, amžino Gėrio, amžino Grožio atšvaitai. Tuo esame. Tuo tikime.

10.

KULTŪROS PARIBIUOSE

Dirbant kultūros tyrimų institute, norom nenorom reikėjo remtis kokia nors kultūros samprata. Man labiausiai imponavo socialiniuose ir humanitariniuose moksluose paplitusi vertybinė kultūros samprata: „Kultūra – individo ar grupės žmonių vertybės, tų vertybių suponuota veikla ir veiklos rezultatai“. Ir taip, kultūros, o kartu ir visuomenės raida – tai visų pirma vertybių raida ir kaita.

Kultūra ir vertybės

Pradėjęs domėtis vertybėmis, greitai aptikau Europos vertybių tyrimo grupės (EVTG) veiklos pėdsakus. 1978 įkurta grupė atliko du tyrimus – 1981 ir 1990 metais. Pirmame tyrime dalyvavo devynios tuometinės Europos Sąjungos valstybės, antrame – dvidešimt keturios Europos ir dvi Šiaurės Amerikos valstybės (JAV ir Kanada). Buvo ruošiamasi trečiam, 1999 metais numatytam tyrimui, kuriame turėjo dalyvauti praktiškai visos Europos valstybės. Pradėjau susirašinėti su Tilburgo universitete dirbusiu tyrimo koordinatoriumi Loek Halman. Po kurio laiko jis pasiūlė būti projekto koordinatoriumi Lietuvoje. Šiek tiek padvejojęs sutikau – kartu su tuometine „Baltijos tyrimų“ vadove Rasa Ališauskiene. Pagal nebylų susitarimą, Rasa vadovavo gyventojų apklausai, aš koordinavau mokslinius tyrimus.

Greitai įvyko tris dienas trukęs praktiškai visų Europos valstybių atstovų susitikimas katalikiškajame Leuveno (Belgija) universitete. Darbotvarkėje buvo du klausimai: patikslinti ir patvirtinti būsimo tyrimo klausimyną; tyrimo finansavimo klausimas.

Svarstant pirmą klausimą aš, kaip ir dauguma Rytų Europos susitikimo dalyvių, pagarbiai tylėjome. Iš geriausių įvairių sričių specialistų sudaryta metodologinė taryba pateikė klausimyno variantą, kuris ir buvo tikslinamas. Daugiausiai ginčų sukėlė Šve-

dijos ir Vokietijos atstovų siūlymai. Pirmasis siūlė įtraukti keletą Švedijos banką dominusių klausimų apie gyventojų pajamų šaltinius. Už tai bankas žadėjo tyrimui solidžią finansinę paramą. Antras siūlė performuluoti kai kuriuos religingumą liečiančius klausimus, nes Metodologinės komisijos pateiktieji, jo manymu, neatskleidžia Europoje vykstančio sekuliarizacijos proceso esmės. Pirmas siūlymas buvo atmestas, antram pritarta.

Labiausiai mane, kaip ir daugumą Rytų Europos atstovų, jaudino finansavimo klausimas. Vakarų Europos šalys nesunkiai gaudavo lėšų iš įvairių mokslą remiančių fondų, o mūsų šalyse tokių fondų arba nebuvo, arba jie buvo dar labai silpni. Vienos iš pertraukų metu Loekas akimis parodė garbaus amžiaus orios laikysenos vyrą: „Tai – tėvas jėzuitas Jan Kerkhofs. Dėl finansavimo bandykit tartis su juo...“

Paskutinio posėdžio metu buvo paskelbta, kad Jan Kerkhofs nori pasikalbėti su Baltijos šalių atstovais. Nurodytu laiku visi trys mindžiukavome prie nurodyto kabinetų durų. Pirmas užėjo Estijos atstovas. Maždaug po penkiolikos minučių išėjo paraudusiu susirūpinusiu veidu:

– Nežinau... Pasiūlė kreiptis į kitus tarptautinius fondus, ieškoti lėšų savo šalyje...

Panašiai buvo ir su Latvijos atstove. Trečias, pasiruošęs ilgam, varginančiam ir greičiausiai nevaisingam pokalbiui užėjau aš. Bet pokalbis buvo labai dalykiškas ir trumpas.

– Juknevičius? Senas, gilius katalikiškas tradicijas turinčios šalies atstovas? Galit būt ramus – jums pinigai bus skirti...

Atlikus apklausą, pasikeitėme duomenimis su kitų šalių atstovais ir pradėjome jų analizę. Analizės rezultatus reikėjo kažkur skelbti. Kadangi medžiagos buvo labai daug ir ji buvo labai įvairi, nutarėme neapsiriboti straipsniais ar viena kita knyga, o leisti seriją „Lietuvos gyventojų vertybės“. Iš viso išleidome septynias

šios serijos knygas, iš jų dvi anglų kalba. Pirmas tomas vadinosi „Europa ir mes“, antras – „Besivienijanti Europa: vertybinis aspektas“, trečias – „Post-Communist Lithuania: Culture in Transition“, ir t. t. Rengiant knygas dalyvavo Vilniaus universiteto, tuometinio Filosofijos ir sociologijos instituto, kitų mokslo bei studijų institucijų mokslininkai.

Pagal sutarties sąlygas, kiekvienos šalies mokslininkai turėjo ne tik rašyti teorinius darbus, bet ir paskelbti apklausos rezultatus („dažnius“) atskira knyga. Šio darbo ėmiausi vienas. Nenorėdamas, kad knygoje (pavadinau ją „Skirtingumo dimensijos: Lietuvos gyventojų vertybės europiniame kontekste“) būtų tik skaičių stulpeliai, parašiau didelį įvadinį straipsnį, kuriame paskutiniaisiais dešimtmečiais Europoje vykusius vertybių pokyčius traktavau plačiame Vakarų kultūros raidos kontekste. Mano manymu, paskutiniaisiais šimtmečiais Vakaruose nuo religinių vertybių buvo judama prie moralinių, nuo moralinių prie socialinių-politinių, nuo socialinių-politinių einama link šeimos, nuo šeimos – prie asmeninių.

Galima pamanyti, kad šiame procese nėra nieko blogo. Juk ir šiuolaikinėse visuomenėse skirtingi individai vadovaujasi skirtingomis vertybėmis, ir sekuliarizacijos stiprėjimas ar moralinių vertybių nuosmukis niekam netrukdo būti religingiems ar vadovautis aukštais moraliniais kriterijais. Kiekvienas gyvena pagal savo visuomenės ir pasaulio sampratą. Taip ir būtų, jei ne dar viena visoms Vakarų visuomenėms būdinga raidos tendencija – psichinių susirgimų ir savižudybių skaičiaus didėjimas. Ypač skaudžiai šie procesai palietė Lietuvą.

Pasaulinės sveikatos organizacijos specialistų nuomone, padėtis, kai kasmet žudosi per 20 žmonių 100 000 tūkstančių gyventojų, laikoma kritine. Panašią išvadą padarė savižudybių prevencijos programą Estijoje kūrę švedų ir estų mokslininkai.

Jų manymu, savižudybių skaičius susideda iš dviejų pagrindinių dalių – bazinės istoriškai susiklosčiusios ir kintančios, politinių, socialinių, ekonominių sąlygų nulemtos. Bazinis skaičius Estijai, jų manymu – 20–22 gyventojai 100 000 individų¹. Lietuvoje, pradedant 1995 m., kasmet nusižudydavo apie 40 gyventojų 100 000 gyventojų. Tai – didžiausi skaičiai ne tik Europoje, bet ir pasaulyje. Europos Sąjungos vidurkis ilgą laiką buvo 12, įstojus į ją naujoms narėms šoktelėjo iki 14 žmonių 100 000 gyventojų.

Pažvelgus į pasaulio savižudybių žemėlapi (www.who.in/mental_deseases/prevention), krinta į akis faktas, kad Vakarų civilizacijai priskiriamų ar jos įtakoje esančių šalių gyventojai žudosi gerokai dažniau negu likusieji, o Vakaruose pirmauja pokomunistinės valstybės. Skirtumai tarp įvairių to paties regiono valstybių skaičiuojami kartais, o tarp skirtingų regionų valstybių – dešimtimis ar net šimtais kartų. Taip Lietuvoje savižudybių keturis kartus daugiau negu Olandijoje, dešimt kartų negu Brazilijoje ir apie keturis šimtus kartų daugiau negu Jordanijoje. Todėl pagrindinės savižudybių tyrimų srityje išskylančios problemos gali būti suformuluotos taip: kodėl Vakarų šalių gyventojai žudosi dažniau negu kitų regionų? Kodėl savižudybių rodikliai skirtinguose Vakarų regionuose yra tokie įvairūs? Kas lemia atskirų individų savižudybes ar bent jau daro joms įtaką?

Ieškodamas atsakymo į šiuos klausimus, parašiau keletą straipsnių, vieną iš kurių – „Savižudybė kaip dezintegracija: laip-tai į pragarą“ – paskelbiau literatūriniame žurnale „Metai“ (2006, 10). Šiuose straipsniuose savižudybių dinamiką siejau su sociali-

¹ Negalima pamiršti, kad Estija jau prieš Antrąją pasaulinį karą šioje srityje buvo viena iš Europos lyderių; 1929 m. joje nusižudė 20 žmonių 100 000 gyventojų, tuo tarpu Lietuvoje – tik 6.

ne dezintegracija, o pastarąją – su tautinės tapatybės praradimu.

Mano manymu, kiekvienos tautos tapatybei gresia keturių tipų pavojai. Pirmas pavojus – politinės, kartu ir kultūrinės nepriklausomybės praradimas dėl karinės galingesnių valstybių intervencijos. Antras pavojus – tradicinės istoriškai susiklosčiusios tapatybės praradimas dėl taikios (ekonominės ar / ir kultūrinės) invazijos. Trečias pavojus – konsensuso dėl pagrindinių tautos raidos perspektyvų praradimas, politinis tautos susiskaldymas, peraugantis į pilietinį karą. Ir pagaliau ketvirtas pavojus – tapatybės erozija dėl taikios santykių tarp bendruomenės narių dezintegracijos.

Palyginti didelį savižudybių skaičių Lietuvoje lėmė tai, kad joje reikėsi du iš keturių aukščiau išvardytų faktorių. Pirmiausia Lietuvą ilgą laiką buvo bandoma nustumti nuo pasaulio scenos, padaryti ją Lenkijos, paskui – Rusijos provincija. Antra, socialinė dezintegracija pokomunistinėje Lietuvoje – viena aukščiau sių Vakaruose. Kaip parodė mūsų atlikti sociologiniai tyrimai, draugai, pažįstami Lietuvoje buvo labai svarbūs tik 17 proc., o šeima – 66 proc. gyventojų. Tai žemiausi rodikliai Europoje. Be to, Lietuvoje buvo nepasitikima socialinėmis bei politinėmis institucijomis, o žmonių, nepriklausančių jokiai visuomeninei organizacijai bei judėjimui, daugiausiai Vakaruose.

Po 2000-ųjų socialinė integracija Lietuvoje lėtai, bet nuosekliai stiprėjo, o savižudybių skaičius mažėjo, bet to negalima pasakyti apie psichikos susirgimus. Higienos instituto duomenimis, tik nuo 2016 iki 2022 metų sergamumas psichikos sveikatos sutrikimais Lietuvoje padidėjo 28 procentais. Panašūs procesai vyksta ir kitose šalyse. Remiantis Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, 2019 metais pasaulyje apie 1 iš 8 žmonių (maždaug 970 milijonų) gyveno su psichikos sveikatos sutrikimais, ir

šis skaičius nuolatos auga.

Jungo šešėlyje

Tarp mano pažįstamų ir draugų buvo ir yra nemažai psichikos problemų turinčių žmonių. Keletas nusižudė. Dažniausiai tai tylūs, kantrūs įvairiomis depresijos ar neurozės formomis sergantys kūrybinės inteligentijos atstovai. Kartais jie bando spręsti šias problemas patys, kartais kreipiasi į tikrus ar tariamus specialistus.

Vieno susitikimo metu Daiva – ją gerai pažinojau dar nuo studijų Maskvos universitete laikų – pasidalino savo kuklia patirtimi:

Nemiga, nuolatinis nerimas – pats žinai, kasdienybė. Bet vieną dieną jaučiu – neišsikaptysiu. Visiškas jėgų išsekimas. Ryte vos keliuosi iš lovos, reikia skaityti paskaitas – liežuvis nesiverčia. Užsiregistravau, atvykau pas psichologę. Sėdi jauna panelė – matosi, pas pačią problemų kalnas. Iš pradžių ji tik klausėsi – jūs kalbėkit, kalbėkit... Po to pradėjo klausinėti – apie vaikystę, santykį su tėvais, pirmą seksualinę patirtį... Matau, nieko gero nebus. Jūs ką čia man, sakau, froidistinį šūdą malat? Ne, ne, sako ji, aš humanistinės mokyklos atstovė. Tai kuo čia dėta mano seksualinė patirtis? Dar šiek tiek apsižodžiavom ir išsiskyrėm. Jei jūs tokia protinga, sako, eikit ir gydykitės pati. Gerai kad draugė turėjo tablečių – pasidalino. Taip tą kartą ir prašokau...

Psichologija – viena iš nedaugelio disciplinų, dėl kurios vertėjo mokytis Maskvos universitete. Ir tai tik todėl, kad didžioji kurso dalis buvo skirta psichologijos istorijai, ir dėstė ją neortodoksinių pažiūrų dėstytojas. Iškovojus Nepriklausomybę, atsirado galimybė skaityti originalius žymiausių Vakarų psichologų darbus, ir ta galimybė daugelis pasinaudojo.

Ilgą laiką mane trikdė faktas, jog egzistuoja tiek daug tarp savęs polemizuojančių psichologijos, kartu ir psichoterapijos mokyklų, ir visų jų atstovai sėkmingai verčiasi praktine veikla, pagydo ar bent jau tariasi pagydantys į juos besikreipiančius ligonius. Juk jei teisus psichoterapeutas A, negali būti teisus priešingų pažiūrų psichologas B. Atsakymą radau Carlo Gustavo Jungo darbuose. 1937 metais Tevistoke skaitytų paskaitų metu dalis klausytojų bandė kritikuoti Jungą pasiremdami kai kuriomis Zigmundo Froido idėjomis. Jungas, užuot akcentavęs skirtumus ir pademonstravęs savo psichikos modelio pranašumus, lyginant su froidiškuoju, paaiškino, kad skirtumus tarp įvairių psichologijos mokyklų lemia tarp psichologų egzistuojantys skirtumai, nes kiekvienas kuria geriausiai jam pažįstamą, tai yra savo psichikos modelį. Jungo žodžiais tariant, „man puikiai žinomi Froido nuopelnai, ir aš neketinu jų menkinti. Aš žinau, kad viskas, ką sako Froidas, teisinga daugelio žmonių atžvilgiu, ir aš manau, kad šių žmonių būtent toks psichikos tipas, kokį aprašo Froidas. Adleris, nors jo visiškai kitokios pažiūros, taip pat turi nemažai sekėjų, ir aš įsitikinęs, kad „adleriška“ psichika būdinga daugeliui. Mano sekėjai – jų ne tiek daug, kaip Froido, – yra „mano“ psichikos tipo žmonės...“ Pelnytai ar ne, save aš priskyriau Jungo pacientams.

Svarbus jungiškiosios psichikos žmonių bruožas – ryškūs, ilgam įsimenantys, kartais „archetipiniais“ įvardijami sapnai. Daugelis žmonių tokių sapnų visai nesapnuoja, kai kurie sapnuoja, bet neteikia jiems reikšmės, o yra ir tokių, kurie į sapnus žiūri rimtai, bando iššifruoti ir interpretuoti jų turinį. Augustas Strinbergas autobiografinėje knygoje „Pragaras“ rašo, jog jį lankė sapnai, „išpranašaujantys ateitį, apsaugantys nuo pavojų, atskleidžiantys paslaptis“. Jungas šioje srityje sukaupia patirtimi dosniai dalinosi savo kūrinuose, pirmiausia – autobiografinėje knygoje „Atsiminimai, vizijos, apmąstymai“ (lietuviškas verti-

mas – „Margi raštai“, 2018). Mano sapnai nebuvo tokie reikšmingi kaip Strinbergo ar Jungo, bet tam tikros medžiagos apie psichikos gelmėse vykstančius procesus teikė.

Vieną naktį susapnavau, jog saulėtą vasaros dieną sėdžiu ant upės kranto ir gėriuosi peizažu. Aplinkui driekiasi žydinti pieva, priešais – rami vandens tėkmė, už nugaros dunkso tamsus, grėsmingas miškas. Staiga pastebiu, kad nuo miško link manęs šliaužia didelė juoda gyvatė. „Gal prašliauš pro šalį?“ – baimingai pagalvoju. Bet gyvatė neprašliaužia – ji prišliaužia artyn, užsiropščia nugara ir susirango man ant sprando. Aš žinau, kad jos jokių būdu negalima suerzinti – geriausia apsimesti, kad jos nėra, ar bent jau kad jos nepastebiu. Po to nutariu ją atsikratyti, bet tarsi atsitiktinai, neišsiduodamas, kad žinau apie jos egzistavimą. Aš atsistoju ir, apsimesdamas, kad man karšta, atsisagstau švarką, atsargiai ištraukiu rankas iš rankovių ir staigiai krusteliu, tikėdamasis, kad švarkas nukris kartu su gyvate ant žemės. Ir čia gyvatė pasiunta. Ji pradeda blaškytis man ant sprando, kaišiodama baisiai šnypščiančią galva tai palei vieną, tai palei kitą mano skruostą, bet nekanda. Po to nuvinguriuoja nugara žemyn ir nušliaužia miško link. Bet aš žinau – ji dar sugrįš.

Po poros mėnesių gyvatė tikrai sugrįžo. Stipriausiai jos buvimą jausdavau naktimis. Įsivaizduokite, kad gyvenate su mirtinai nuodinga gyvate. Puikiai žinote, kad ji – bent jau be reikalo nesuerzinta – nekąs, bet vis tiek patiriat nerimą. Nerimas palaipsniui peraugs į nuolatinę baimę, baimė – bent jau retsykliais – į siaubą. Puikiai suprantate, kad realus pavojus nei jūsų gyvybei, nei sveikatai negresia, bet tai menkai tepaguodžia. Gyvatės nėra, o jos buvimą lydintys jausmai yra.

Gali būti, kad mano neurozė buvo bendros Vakarams būdingos tendencijos rezultatas. Tiesiog nepadoru būti sveikam, kai psichikos susirgimų skaičius visuomenėje nuolatos didėja, ir vis

daugiau tavo pažįstamų ar draugų jei nesigydo psichiatrijos ligoninėse, tai geria nervus raminančius vaistus. Aš vaistų negėriau dėl dviejų pagrindinių priežasčių.

Pirmiausia buvau įsitikinęs, kad bet kokia kančia – atpildas už nuodėmes. Nuodėminga buvo mano – ideologinių disciplinų dėstytojo – profesija, mano santykiai su kitais žmonėmis, mano gyvenimo būdas. Neprisimenu, kad kada nors kam nors sąmoningai būčiau daręs blogi, bet juk ir blogi, ir gėrį žmonės suvokia skirtingai. Tai, kas man atrodė norma, kitų akyse galėjo būti amoralu, o ten, kur aš maniau tik šiek tiek nusižengiąs moralės normoms, kiti galėjo iš nuostabos ir pasipiktinimo tik skėsti rankomis. Kas gali pasakyti apie save, kad niekada neklydo, gyveno dorą, teisingą gyvenimą? Bent jau ne aš.

Kita priežastis – tikėjausi susidoroti su dvasine kančia kito mis, labiau mano gyvenimo būdą, mano pasaulėžiūrą atitinkančiomis priemonėmis. Bent jau dalinai man tai pavyko.

Egzistuoja du kovos su nuodėmingo gyvenimo pasekmėmis būdai. Pirmiausia tai atgaila. Aš kiek įstengdamas atgailavau, bet neretai tam pritrūkdavo ar laiko, ar noro, arba abiejų. Kitas būdas – kūno marinimas. Paprasčiausia forma – pasninkavimas. Būtent su šia atgailos forma aš siejau pagrindines savo viltis. Šiuo atveju religiniai motyvai persipynė su mediciniais. Kraštutinė pasninkavimo forma – badavimas – mano aplinkoje buvo traktuojama kaip žiauri, bet efektyvi terapijos forma. Pasak populiaraus tarp šią terapijos formą praktikuojančių žmonių posakio, „tai, ko nepagydo badavimas, jau nepagydyt nieks“.

Bado dieta

Su badavimu kaip gydomąja priemone man teko susidurti dar studijuojant Maskvos universitete. Vienam iš mano kambario

draugų atsivėrė skrandžio opa. Keletą savaičių praleidęs ligoninėje, jis rimtai susimąstė apie savo sveikatos ir apskritai gyvenimo perspektyvas. Be abejo, opa buvo apgydyta, tačiau bet kuriuo metu galėjo atsiverti vėl, jau padidėjusi, dar po kelių metų galima operacija, dar po kažkiek laiko – piktybinis auglys, metastazės ir... kauburėlis kalne. Būdamas iš prigimties žingeidus ir novatoriškas, jis pradėjo domėtis netradiciniais gydymo metodais. Vienas iš jų ir buvo badavimas. Egzistavo nemažai šiai temai skirtos literatūros, Maskvoje prieš keletą metų buvo atsidariusi Nikolajjevo vadovaujama klinika, kurioje badavimu buvo gydomos įvairios ligos, pirmiausia nutukimas. Valerijus paskaitinėjo literatūrą, pabadavo parą, tris, penkias, po to ryžosi ilgesniam, septyniolika parų trukusiam badavimui. Negalėčiau teigti, kad jis visiškai išsigydė, bet rimtų problemų su skrandžio opa vėliau, kiek man žinoma, neturėjo.

Aplinkiniai – pirmiausiai mes, kambariokai, – sekėme jo eksperimentą su nuostaba ir pritarrimu. Vėliau kai kurie iš mūsų pradėjo eksperimentuoti patys. Egzistuoja keletas visiems bent šiek tiek su šia problematika susipažinusiems žinomų metodikų. Bendra joms visiems tai, kad badavimo metu geriamas tik vanduo, ir kuo daugiau, tuo geriau. Pasiruošimas badavimui, jo eiga, atsistatymo po badavimo procedūra skyrėsi. Aš badavau pagal vadinamąją Brego sistemą.

Kalbant apie badavimą, būtina atkreipti dėmesį į du pagrindinius dalykus. Pirmia, negalima pradėti badauti nesusipažinus – net neišstudijavus – gausios šios srities literatūros. Kaip greitai įsitikinau, dauguma apie tai rašančiųjų patys nėra rimtai badavę ir paprasčiausiai nurašinėja vieni nuo kitų, bet nepaisyti jų patarimų ir nurodymų ne tik kad kvaila, bet ir pavojinga. Mano žmonos dėdė Kostas buvo kaimo išminčius, visokių naujovių ir eksperimentų mėgėjas, ir, galbūt mano pavyzdžio įkvėptas, ir

pats pabadaudavo. Jo pavyzdžiu nutarė pasekti dar vienas kaimo gyventojas. Iš vakaro jis paskutinį kartą gerai pasistiprino – prisivalgė dešros su kaimiška duona ir nuo kitos dienos ryto pradėjo badauti. Šeštą badavimo parą jį išsivežė greitoji pagalba, ir ligoninėje jis mirė.

Kitas svarbus, mano manymu, dalykas – badauti ar, siauresne prasme, gydytis badavimu gali toli gražu ne visi. Čia verta prisiminti praktiškai visose gyvenimo srityse galiojančią taisyklę: geri dalykai darosi lengvai. Jei badauti labai sunku – nereikia to daryti. Vadinasi, tai ne jūsų kelias, ieškokite kitų fizinės ar dvasinės būklės gerinimo priemonių.

Man badauti sekėsi palyginti nesunkiai. Jau studijuodamas reguliariai pabadaudavau parą, tris, vėliau pasijutau pasiruošęs ilgesnėms distancijoms. Natūrali, daugelio šios srities specialistų aprašyta, o kai kurių ir išbandyta badavimo trukmė – keturiasdešimt parų. Aš nesitikėjau šią distanciją įveikti iš karto, bet pabandyti vertėjo.

Prieš pradėdamas pirmą rimtą badavimą nutariau, kad valgyti pradėsiu, jei pasijusiu blogai ar bus koks nors ženklas. Šešioliktą parą mane pradėjo pykinti, ir aš puoliau gerti kopūsto nuovirą – pirmą patiekalą ilgame sugrįžimo prie normalaus maisto procese. Paskaitęs daugiau literatūros, supratau, kad greičiausiai mane pykinti pradėjo dėl to, kad dirbau palyginti sunkų fizinį darbą. Badaujantiems rekomenduojama kuo daugiau judėti arba nesunkiai dirbti. Aš kasdien nueidavau maždaug po dešimt kilometrų (buvo vasaros atostogos, gyvenau sodo namelyje laukų ir miškų apsuptyje), be to, stengdavausi sukasti bent gabalėlį dirvonuojančio sklypo. Viena straipsnyje perskaičiau, kad nuo trečios badavimo dienos nerekomenduojama kelti didesnį nei trijų kilogramų svorį; mano keliame dirvono gabalai svėrė žymiai daugiau.

Kopūstų nuoviras – vienas skaniausių kada nors mano ragautų patiekalų. Vieno profesionalaus badautojo knygoje perskaičiau, kad badauti verta vien dėl to, kad po to pajustum tikrą maisto skonį. Ir tikrai, kiekviena dieną – ar kas keletą dienų – savo meniu pajvairini vis naujais patiekalais; iš pradžių tai daržovės, paskui vaisiai, dar vėliau – duona ir kiti konditerijos gaminiai, o kažkur už horizonto jau šmėžuoja pieno produktai... ir visi jie tokie skanūs, kad graudžiai juokingi atrodo į perpildytus skrandžius rafinuočiausius patiekalus kemšantys vadinamieji gurmanai.

Kitas, bent jau man nepalyginti svarbesnis badavimo rezultatas – perkeistas dvasinis pasaulis. Po badavimo labai paastrėja visi pojūčiai, pasaulis – pirmiausia gamta – atsiskleidžia naujomis žavingai kerinčiomis spalvomis. Kiekviena žolelė, kiekvienas lapelis byloja savo pirmapradžiu grožiu.

Ir, be abejo, pagerėja psichikos būseną. Keletą mėnesių jautiesi visiškai sveikas, po to kartais aplanko depresijos šešėliai, bet nepalyginti blyškesni už prieš tai buvusius.

Antra vertus, po kurio laiko pradeda kilti rimtesnio badavimo pagunda: jei taip gerai jautiesi po šešiolikos parų, koks būtų dar ilgesnio badavimo efektas? Be to, sieloje liko tam tikras nepabaigto darbo kartėlis. Reikėjo pabandyti dar kartą...

Po metų pakartojau eksperimentą. Dvidešimtą ketvirtą badavimo naktį susapnavau pranašišką, mano manymu, sapną. Sapnavau, kad esu aukštame, bokštą primenančiame pastate. Pagrindinės jo konstrukcijos – silpnai tarp savęs sutvirtintos lentos, kartys, rąstų liekanos. Aš ropščiuosi šiomis konstrukcijomis aukštin, bet kuo aukščiau, tuo grėsmingiau girgžda lentos, svyruoja pastatas, tuo pavojingesnis darosi kopimas. Kažkuriuo momentu lenta man iš po kojų išslysta, aš pakimbu ore ir... atsi bundu. Ryte užkaičiau kopūstų nuovirą.

Dar po poros metų ryžtuosi trečiam bandymui. Jaučiuosi palyginti gerai – dvidešimt antrą badavimo dieną vairavau mašiną iš Vilniaus į Palangą. Lankausi su žmona kavinėse, su nuostaba ir pasibaisėjimu stebėdamas, kaip abejingai ji – kaip, beje ir dauguma kavinių lankytojų, – valgo nuostabiausius, mano manymu, patiekalus. Jėgos palaipsniui seko, ir nuo trisdešimt penktos badavimo dienos didžiąją laiko dalį leisdavau gulėdamas lovoje arba ant sofos.

Trisdešimt aštuntą badavimo dieną gulėjau savo kambaryje klausydamas iš gretimo kambario sklindančios muzikos. Po kurio laiko muzika pradėjo mane erzinti, ir aš nutariau uždaryti iki tol atviras savo kambario duris. Šis iš pirmo žvilgsnio nesudėtingas veiksmas reikalavo nemažai sumanumo ir pastangų. Esmė ta, kad badavimo metu nuo bet kokio staigesnio judesio svaigždavo galva, ir to svaigimo trukmė bei intensyvumas buvo tiesiai proporcingas badavimo trukmei. Maždaug nuo penktos badavimo dienos staigiai atsisėdus, atsistojus ar pradėjus eiti, akyse aptemdavo, ir kurį laiką reikėdavo laikytis ko nors įsikibus, kad nenugriūčiau. Bet buvo viena maža gudrybė, kurios aš kartais ir griebdavausi: jei ką nors padarai labai greitai, svaigimą patiri tik vieną kartą, jau po veiksmo. Aš nusprendžiau greitai įveikti keltą mane nuo durų skiriančių žingsnių, jas uždaryti ir vėl atsisėsti ar net atsigulti lovoje. Visą tai gerai apsvarstęs, pašokau, puoliau prie durų, ir... pasijutau skrendąs kažkur tolyn, tolyn nuo Žemės, galbūt net nuo Saulės sistemos. Mane supo spalvoti debesys, skristi buvo gera, ir aš žinojau, kad priešakyje manęs laukia kažkas dar geresnio. Skrido ne mano kūnas, o greičiau siela, bet aš viską mačiau, girdėjau ir galėjau mąstyti. Staiga kažkoks vidinis, o gal išorinis balsas pasakė, kad reikia grįžti atgal. Aš sustojau ir, įgaudamas vis didesnę pagreitį, pradėjau skristi atgal. Po kurio

laiko priešaky pasirodė Žemės rutulys, ir aš atsidūriau kūne.

Atmerkęs akis, pamačiau virš manęs palinkusį pažįstamą veidą, bet nei jo, nei savęs identifikuoti negalėjau.

– Kur aš? – paklausiau.

– Mūsų bute, Palangoje, – atsakė žmona.

Vaizduotėje pamačiau priešais save didelį gaublį, kuris sukiojosi į įvairias puses, nežinodamas, kada sustoti.

– Šalis? – paklausiau aš.

– Lietuvoje!

Gaublys dar šiek tiek pasisukiojo ir sustojo ties Europa. Europoje palaipsniui išryškėjo Lietuvos kontūrai, tame kontūre įsižiebė nedidelis taškelis pajūryje – Palanga.

– Kokia dabar diena? – klausinėjau toliau.

– Penktadienis.

Prieš mano akis atsirado vertikali laiko juosta, keli tūkstančiai metų prieš ir po mūsų eros. Po ją, niekur nesustodama, bėgiojo rodyklė.

– Metai? – paklausiau.

– 1996 metų rugpjūčio 12-oji.

Rodyklė laiko juostoje šoktelėjo aukštyn, po to žemyn, ir apsi-stojo ties nurodyta data.

– Kas aš? – paklausiau galiausiai.

– Badaujantis kvailys. Ir dar mano vyras, – atsiliepė žmona.

– Kas man atsitiko?

– Kritai ant nugaros ir trenkeisi pakaušiu į grindis. Jau norėjau kviesti greitąją pagalbą, bet, rodos, atsigavai...

Po kelių valandų, fiziškai sutvirtėjęs, pradėjau ruošti kopūstų nuovirą. O dar po kurio laiko susimąščiau: kodėl palikusiai mano kūną sielai buvo taip gera? Jei toks visų sielų likimas – vadinasi, mūsų žemiškos pastangos neturi jokios reikšmės. Gali gyventi kaip nori, siekti tobulumo arba kankinti savo artimuosius, vis

ties po mirties pamatysi šviesą tunelio gale, ar, kaip mano atveju, spalvotus debesis. Jeigu mano – ir panašių į mane – atvejis išskirtinis, reikia galvoti, kur jo išskirtinumas. O išskirtinumas toks, kad prieš tai sekusį laiką aš kentėjau. Kad ir kaip save teisintum, drąsintum ar guostum, badavimas – nuolatinė, valanda po valandos, diena po dienos trunkanti kančia. Tokiu atveju viskas tampa aišku: džiaugsmingas skrydis spalvotais debesimis – kompensacija už prieš tai patirtą kančią.

Praktiškai visose pasaulio religijose kompensacija suvokiama kaip atpildas už prieš tai buvusių veiksmus, žodžius, gyvenimo būdą. Viena ryškiausių to iliustracijų krikščionybėje – Kalno pamokslas: „Palaiminti jūs, vargdieniai, nes jūsų yra Dangaus karalystė. Palaiminti, kurie dabar alkstate, nes būsite pasotinti. Palaiminti, kurie dabar verkiate, nes juoksitės. [...] Bet vargas jums, turtuoliai, nes jūs jau atsiėmėt savo paguodą. Vargas jums, kurie dabar sotūs, nes būsite alkani. Vargas jums, kurie dabar juokiatės, nes jūs liūdėsite ir verksite,“ (Lk 6, 21–25). Ir visai nesvarbu, šiame gyvenime ar po jo bus atkurtas teisingumas, – bet kuriuo atveju, pasaulio darna ir tvarka bus išsaugota. Bendriausia prasme ši dėsninė galima suformuluoti taip: norint laimėti amžinąjį gyvenimą, būtina pralaimėti šiame.

Nesąmoningumo būsenos mane aplankęs regėjimas gerokai pakoregavo mano anapusinio pasaulio vaizdinius. Literatūroje aprašyta nemažai klinikinę mirtį patyrusių žmonių pasakojimų apie tai, kaip jie skriejo link tamsaus tunelio gale spindinčios šviesos. Mano sielos kelionė vyko gerokai platesniame ir puošnesniame interjere. Be to, aš sužinojau, kad santykis tarp sielos ir kūno nėra vienareikšmis ar bent jau sudėtingesnis nei „viena siela – vienas kūnas“. Erdvės ir laiko rodyklės galėjo sustoti bet kurioje vietoje ir bet kuriuo laiku, ir į klausimą, „kas man atsiti-

ko?“, galėjau išgirsti atsakymą: „Negi nepameni? Tave užkabino iltimi ir trenkė į medį pro šalį bėgantis mamutas“, arba „turnyro metu tave ištrenkė iš balno šaunusis riteris Gijomas, ir tu kurį laiką gulėjai be amo“. Ir aš visą likusį gyvenimą būčiau nugyvenęs su mamutų medžiotojais arba klajodamas iš vieno riterių turnyro į kitą, net neįtardamas, kad kažkada, tolimoje ateityje, egzistuoja dar vienas, savų negandų ir džiaugsmų kupinas gyvenimo variantas...

Gilindamasis į psichologijos, religijos ir moralės problemas parašiau savo trečią knygą „Pasąmonė ir religija“. Kaip ketvirtame viršelio puslapyje rašė Naglis Kardelis, *„tai veikalas, kuriam religija pasirodo visa fascinuojančia savo jėga, apsireikšdama prakilniais, didingais, o kartu baugiais ir šiurpiais viliojančiais pavidalais – taip, kaip daugumai iš mūsų ji niekada nėra atsivėrusi įprastoje kasdienybėje: religiją kaip orią ir mįslingą viešnią sutinkame filosofijos, kultūrologijos ir archetipinės psichologijos takų kryžkelėje, o sutikę nenorime su ja skirtis iki pat šios išpūdingos kelionės, į kurią mus kviečia autorius, pabaigos... Tai knyga, kuri taps šios srities klasika.“* Ką gi, belieka palaukti...

11.

KUR GANĖSI KENTAURAI

Man peržengus per penkiasdešimtmetį viena pažįstama (buvusi studentė, būsima žmona) paprašė padėti jai įrengti viešbutį Palangoje. Po to keletą metų teko prisidėti ir prie šio viešbučio administravimo. Tai suteikė tam tikrų rūpesčių, bet ir atvėrė naujas finansines galimybes. Praktiškai visus tokiu būdu uždirbtus pinigus panaudojau kelionėms.

„Mūsų Dievas – širdyse...“

Vienos kelionės į Turkiją metu nutariau apsilankyti plačiai reklamuojamoje turkiškoje pirtyje – hamame. Išlepusius ir šiek tiek pasimetusius vakariečius joje aptarnavo vietos gyventojai – turkai. Aš nusirengčiau, ir, norėdamas „pono–tarno“ santykį paversti dviejų lygiaverčių žmonių bendravimu, parodyčiau man patarnavusiam jaunuoliui sau ant kaklo kabantį kryželį ir prabilau:

– Aš krikščionis ir nešioju skiriamąjį ženklą – kryželį. O jūs, musulmonai, ar turit kokius skiriamuosius ženklus?

Jaunuolio veidas – visiškai man netikėtai – piktai persikreipė:

– Mums nereikia skiriamųjų ženklų, nes mūsų Dievas – širdyse, o ne ant kryželių... Ir nedrįsk mūsų kritikuoti!

Nejučiomis prisiminiau prieš keletą metų vykusią kelionę po Egiptą su vietos gidu. Kad ir kaip mes, patvirkę ir savimi besididžiuojantys vakariečiai elgėmės ir ką sakėme, gidas visada maloniai šypsojosi ir linkčiojo galvą, nes, jo žodžiais tariant, „prezidentas mums liepė mylėti turistus“. Koks gi didžiulis turėjo būti šio jaunuolio pasipiktinimas, kad jis, nepaisydamas oficialios valdžios pozicijos, griežtų ir nedviprasmiškų administracijos nurodymų („turistas visada teisus“), išdrįso viešai, garsiai, piktai mane užsipulti?

Neigiamas daugelio musulmonų požiūris į vakariečius nulėmė daugelio priežasčių, ne paskutinį vaidmenį vaidina jiems

šventų dalykų įžeidinėjimas. Bene ryškiausias to pavyzdys – kai kuriuose Vakarų leidiniuose spausdintos pranašo Mahometo karikatūros. Ypač tuo pasižymėjo prancūzų satyrinis savaitraštis „Charlie Hebdo“. 2015 metų sausį trys kaukėti automatais įkluoti užpuolikai įsiveržė į redakciją ir nužudė dvylika žmonių, tarp jų – du redakciją saugojusius policininkus. Dar vienuolika žmonių buvo sužeista. Per tris dienas vykusias gaudynes žuvo dar aštuoni žmonės, dešimt buvo sužeista. Visi trys įtariamieji buvo nušauti.

Įsivaizduokime, kad gatvėje kalbasi grupelė žmonių ir vienas iš jų, norėdamas pajuokauti, pašiepia kito pokalbio dalyvio motiną. „Neįžeidinėk mano motinos, nes gausi kumščiu į nosį“, – perspėja šis. Šposininkas nenurimsta ir, gavęs į nosį, pradeda klykti: „Žiūrėkit, jis mane užgavo, jis mane sumušė, jis bando apriboti mano žodžio laisvę...“ Panaši situacija yra su pranašo Mahometo karikatūromis. Ar taip sunku gerbti kitų žmonių jausmus, mintis, pasaulėžiūrą?

Šių ir panašių minčių paskatintas, paskambinau tuo metu LRT dirbusiam buvusiam savo studentui Virginijui Savukynui ir pasiūliau surengti šiai problematikai skirtą televizijos laidą. Jis sutiko, ir greitai tokia laida pasirodė. Pagrindiniu mano oponentu buvo Rimvydas Valatka, ramiai, dalykiškai įrodinėjęs, jog žodžio laisvė – pamatinė Vakarų visuomenės vertybė. Aš apeliavau į jausmus ir moralę. Išsiskyrėme vienas kito neįtikinę.

Blogiausia šioje situacijoje ne tai, kad kai kurie riboto patyrimo žmonės turi savo nuomonę apie žodžio laisvę ir padarumo ribas; blogiausia, kad šie žmonės kalba, o, svarbiausia, veikia visuomenės vardu. Tai tas pat, kaip kad gavęs kumščiu į nosį žmogus, grįžęs į namus, pasakytų: „Žinot, aš įžeidžiau kažkieno motiną ir už tai gavau kumščiu į nosį.“ Ir namiškiai, užuot pasa-

kę: „Taip tau, kvaily, ir reikia“, pradėtų šaukti: „Kaip jis išdrįso varžyti tavo žodžio laisvę? Pasmerksim jį, organizuosim jį smerkiančius mitingus, demonstracijas.“ Ir tada žmogus, kurio motina buvo įžeista, pagalvoja: „Pasirodo, šis žmogus ne vienišas. Taip kaip jis, galvoja ir elgiasi visa jo šeima. Tokiu atveju gali trenkti kumščiu į nosį bet kuriam iš jų – neapsiriksi.“ Panašiai mąsto ir elgiasi islamo teroristai.

„Sunaikinsiu jūsų pasaulį“

Mano dukra Marija su anūke Amelija ir jos tėvu apsigyveno Berlyne. Keletą kartų per metus ji grįždavo į Lietuvą, neretai Berlyne lankydavomės ir mes. Kartą, sugrįžę iš Berlyno, išgirdome žinią apie teroro aktą: sunkvežimis įsirežė į šventišką Kalėdų mugės minią ir sužalojo kelias dešimtis žmonių, dvylika – mirtinai. Tai įvyko šalia Kaizerio Vilhelmo Atminimo bažnyčios esančioje aikštėje, po kurią prieš keletą dienų vaikščiojom ir mes. Kaip vėliau paaiškėjo, sunkvežimį vairavo išeivis iš Pakistano, kuriam prieš keletą dienų buvo pranešta, kad jis bus deportuotas į savo tėvynę.

Viena iš globalizacijos pasekmių – nevaržomas informacijos plitimas. Gera prisimenu kažkokiam dokumentiniame filme matytą vaizdą: iš kartono dėžių ir medžio lentų pastatytų lūšnų kvartalas; siauros, purvinos, atmatomis ir atliekomis užverstos gatvės; benamiai, alkani katinai ir šunys; ir – gausi šeima – vaikai, tėvai, seneliai – sudūrę galvas žiūri televizorių. O televizoriaus ekrane skleidžiasi puošnaus, gundančio turtų ir malonumų pertekusio pasaulio vaizdai. Šiuolaikinio Vakarų gyvenimo vaizdai.

Įsivaizduokime, jog kažkokiam Pakistano kaime augo žingeidus berniukas. Šeima iš paskutiniųjų leido jį į mokslus: iš pradžių

– į kaimo, paskui – į miesto mokyklą. Vaikinas mokėsi gerai, ir tėvų širdyse įsižiebė viltis: galbūt sūnui pavyks išbristi iš skurdo, padėti sau ir šeimai. Iš kažkur sužinojo apie galimybę išvykti į Europą. Pinigus kelionei rinko visas kaimas. Tada – sunkvežimiu ir autobusų iki uostamiesčio, keletas parų perpildytoje valtyje Viduržemio jūroje, emigrantų prieglaudos centras Italijoje, ir pagaliau – svajonių šalis Vokietija. Daugiau kaip pusę metų trukęs tyrimas, galop gautas atsakymas: priverstinai grįžti į savo šalį. Didžiulė gėda prieš giminaičius: kažkas juk įsikuria, o tu nesugebėjai... Be reikalo rinkom pinigus, gyvenom pusbadžiu, broliai ir seserys vaikščiojo apskurdę. Tu nepateisinau mūsų vilčių. Ką gi, nerkis į mūsų pasaulį – skurdo, purvo, ligų pasaulį. Junkis prie televizoriaus žiūrėtojų komandos...

Šurmuliuoja kalėdinė Berlyno mugė. Laimingi sostinės gyventojų ir miesto svečių veidai. Gausybė maisto, linksma, tranki muzika, atrakcionai. Ir staiga į minią įsirėžia sunkvežimis. Ir skausmo bei nevilties iškreiptas vairuotojo veidas: jūs neįleidot manęs į savo pasaulį – aš sunaikinsiu jūsų...

Sužadintos viltys – viena pagrindinių nelegalios migracijos priežasčių. Sunaikintos viltys – viena pagrindinių terorizmo priežasčių.

„Privalau aš tai padaryti ar ne?“

Imigrantų skaičiaus ribojimas Vakarų valstybėse daugiau nei suprantamas. Pirma, pasiglemždami darbo vietas jie kelia grėsmę vietos gyventojų gerovei. Antra, bent jau teoriškai įmanoma, kad, didėjant imigrantų skaičiui, jie ne tik aktyviai dalyvaus socialiniame, politiniame, kultūriniame šalies gyvenime, bet ir pradės jame dominuoti. Kažkas tam abejingas, kažkas dėl to pergyvena, dar kažkas priešinasi. Bene žiauriausias ir žinomiausias

tokio pasipriešinimo atvejis – Anderso Breiviko 2011 metais įvykdyti teroro aktai, kurių metu buvo nušauti 69 Utiojos saloje vykusios Norvegijos Darbo partijos jaunimo vasaros stovyklos dalyviai, dar 8 žmonės žuvo susprogdinus bombą Oslo centre netoli vyriausybės pastatų.

Analizuojant Breiviko atvejį, pirmiausia krinta į akis, kad jis gyveno įsivaizduojamame pasaulyje ir laikė save įsivaizduojamos bendruomenės – Templininkų riterių ordino – nariu. Įsivaizduotas jo pasaulis buvo toks savotiškas, kad pirmieji Breiviką tyrę psichiatrai pripažino jį psichiškai nesveiku. Tačiau vėlesnės ekspertizės šią diagnozę paneigė. Breivikas buvo psichiškai sveikas, nors ir atliko sveikam protui sunkiai suvokiamus veiksmus. Spauldoje Breivikas dažniausiai buvo apibūdinamas kaip ultra-dešiniųjų pažiūrų rasistas.

Gilindamasis į rasizmo problemas, parašiau keletą straipsnių. Vieną jų – „Fašizmas – baltosios rasės agonija“ paskelbiau žurnale „Metai“ (2011, 6). Mokslinį straipsnį anglų kalba „Kai vaizduotė žudo: rasizmo psichologijos bruožai“ publikavau instituto leidinyje „Sovijus: tarpdalykiniai kultūros tyrimai“ (2003, 1). Savo darbuose Breiviko fenomeną analizavau kolektyvinėje Vakarų sąmonėje vykstančių procesų kontekste.

Pirmiausia būtina pabrėžti, jog rasizmas – neatsiejama Naujaisiais laikais pradėjusios formuotis sekuliarios pasaulėžiūros dalis. Tai, kad baltoji rasė pranašesnė už kitas, buvo toks savaime suprantamas dalykas, kad abejojantis tuo žmogus būtų buvęs paprasčiausiai išjuoktas – užtenka prisiminti prekybą vergais ar aborigenų išnaikinimą Tasmanijos saloje. Šalia ekonominiais motyvais paremto rasizmo, vis platesnį mastą įgavo politinis – svetimų žemių grobimas, masinis Afrikos ir Azijos kolonizavimas. Visa ši veikla, taip pat ją lydintys ir pateisinantys jausmai bei grindžiančios teorijos suformavo vakariečių sąmonėje ra-

sistinį kompleksą, veikusį ir veikiantį atskirų žmonių, grupių, o kartais išties tautų psichikas.

Būdingas rasistinio komplekso sklaidos bruožas – tai, kad didžiausią reikšmę jis įgavo ne rasizmo klestėjimo laikotarpiu, o prasidėjus jo nuosmukiui. Kol baltieji viešpatavo, jų pranašumo įrodinėti nereikėjo. Kai baltosios rasės vaidmuo pasaulyje pradėjo blėsti, atsirado jos vaidmenį istorijoje grindžiantys veikalai. Pirmiausia čia minėtini Artūro Gobino ir Hiustono Stiuarto Čemberleino darbai, tačiau didžiausią vaidmenį Vakarų rasizmo istorijoje suvaidino Madisono Grant 1916 metais pasirodžiusi knyga „Didžiosios rasės nuosmukis ar Europos istorijos rasiniai pagrindai“. Nauja šioje knygoje buvo tai, kad autorius ne tik deklaravo „Šiaurės rasės“ pranašumą, bet ir to pranašumo išsaugojimui ir įtvirtinimui siūlė griežtą eugenistinę programą. Knyga buvo ypač populiari JAV, kur tik iki 1937 metų buvo parduota 1 600 000 jos egzempliorių. Būtent šią knygą Hitleris vadino „mano Biblija“².

Nors Breivikas ne kartą atsiribojo nuo Hitlerio ir nacionalsocializmo, rasistinės ideologijos vaidmuo įsivaizduojamame Breiviko pasaulyje labai ryškus. Breiviką ir vokiečių fašistus pirmiausia vienija panašus požiūris į baltosios rasės vaidmenį Vakarų istorijoje, tik jei nacionalsocializmo atveju kalbaėjo apie baltosios rasės dominavimą, tai Breiviko atveju – išlikimą. Programinis Breiviko kūrinys „Manifestas 2083“ – tai įbauginto vakariečio vaizduotės vaisius, kurio tikslas – parodyti, kad jei imigracijos srityje nebus imtasi radikalių priemonių, vietos gyventojai taps žeminama, niekinama, persekiojama mažuma (žr. Seymour R.

² Žr. *Spiro J. P. Defending the Master Race: Conservation, Eugenics, and the Legacy of Madison Grant*. Univ. of Vermont Press. Prieiga per internetą: <http://books.google.com/books?id=4NoE2VyfN70C&pg=PA357> [Žiūrėta 2020 11 14].

2083: Breivik, s 21st-century fascist manifesto.)

Panašiai kaip naciai, Breivikas suvokė ir įsivaizduojamą priešą. Nacių atžvilgiu – tai „bolševikai-žydai“, Breiviko – „kultūriniai marksistai / multikultūrininkai“. Į juos ir buvo nukreipta Breiviko ataka. Viena pagrindinių „Manifesto“ idėjų – kad „mes, laisvi išdidūs Europos piliečiai, skelbiame prevencinį karą visam kultūrinių marksistų / multikultūralistų elitui Vakarų Europoje“.

Praktiškai visi ultradešinieji nepatenkinti Vakarų vyriausybių vykdoma imigracijos politika, bet kažin ar kas iš jų tiki, kad šioje srityje galimi esminiai pakitimai. Didžiausias Breiviko skirtumas nuo tų, jo žodžiais tariant, „klaviatūros generolų“, tas, kad kažkuriame savo gyvenimo etape jis patikėjo, jog Vakarų islamizacijos galima išvengti ir grįžti prie etniškai vienalyčių valstybių. Šis tikėjimas ir nulėmė tolesnius jo veiksmus. Išskirtinio žiaurumo veiksmai tik parodo, kokia maža buvo tikimybė, kad jo viltis galėtų išsipildyti. Terorizmas – nevilties politika. Jo griebiamasi tada, kai išbandytos visos kitos tikslo pasiekimo priemonės ar kai iš anksto aišku, kad jos bus neveiksmingos.

Ar galima buvo išvengti Breiviko teroristinių aktų? Jei kalbėtume apie konkretų asmenį, be abejo, taip. Breivikas nebuvo apsėstasis ir iki paskutinės akimirkos abejojo savo poelgio tikslingumu: „Privalau aš tai padaryti ar ne?“ Ateitis, jis manė, priklauso nuo jo. Jei jis nieko nepadarys, jo šalis bus prarasta amžiams. To užteko, kad peržengtų barjerą – aiškino jis policijai.“ (žr. Orange R. *The mind of a madman*).

Kitas atvejis, jei Breiviką analizuotume kolektyvinėje pasąmonėje vykstančių procesų kontekste. Kai kolektyvinėje pasąmonėje susikaupia tam tikras destruktivios energijos kiekis, anksčiau ar vėliau ji turi prasiveržti. Pavyzdžiui, jei kokioje nors visuomenėje daugelis žmonių neapkenčia kitos rasės atstovų, visada atsiras žmogus, kuriame ši neapykanta didžiausia ir kuris anksčiau

ar vėliau nuo žodžių pereis prie veiksmų Nepasitenkinimas imigrantų iš islamiškų kraštų skaičiaus didėjimu Vakarų valstybėse būdingas tam tikrai gyventojų daliai, vieniems – daugiau, kitiems – mažiau. Ten, kur yra „daugiau-mažiau“, yra ir „daugiausiai“. Per Breiviko psichiką prasiveržė didžiausias ir žiauriausias rasizmui būdingos psichikos energijos kiekis.

Iš čia išplaukia mokslinių pasąmonės tyrinėjimų svarba. Kolektyvinės pasąmonės tyrimai suteikia galimybę geriau pažinti psichikos gelmėse glūdinčias ir iš ten kaip atskirų individų, taip ir žmonių grupių veiklą lemiančias jėgas, sudaryti savotišką pasąmonės kartografiją. Be to, analizuodami kolektyvinėje pasąmonėje vykstančius procesus, mokslininkai mažina destruktivaus jų proveržio galimybes. Kaip rašė Jungas, „apmąstydami nesąmoningumą, mes išsivaduojame nuo jo dominavimo“.

Viskas OK, ar ne?

Lietuvoje imigracijos problemos nebuvo tokios opios kaip, tarkim, Norvegijoje ar Vokietijoje, bet imigrantų skaičius nuolat augo, ir bendravimas su jais tapdavo vis dažnesnis.

Truputį prakutęs finansiškai, nusipirkau sodybą netoli tėvų gimtinės Ignalinos krašte ir neretai ten leisdavau savaitgalius. Važiudamas automobiliu pro Pabradės Užsieniečių registracijos centrą kartais paimdavau pakeleivius. Tai būdavo centro gyventojai, kuriuos išleisdavo dienos (o gal ir kelioms?) į Vilnių. Iš jų aš sužinojau keletą man nežinomų imigrantų psichologijos aspektų. Jei aš, kaip ir daugelis vakariečių, maniau, kad mes, priimdami emigrantus, darome jiems malonę, tai bent kai kurie iš jų galvojo kitaip.

Tą kartą mano pakeleivis buvo inžinierius iš kažkokios Šiaurės Afrikos šalies, regis, Tuniso. Po kelių mandagumo fra-

zių aš pasakiau, kad būtų geriau, jei migrantai, užuot ieškoję geresnio gyvenimo svetur, bandytų susikurti geresnes sąlygas savo šalyje. Pakeleivis niūriai linktelėjo galva. Be to, tęsiau, prisiminęs neseniai matytą televizijos reportažą apie Sudano piratų užgrobtą laisvą, kai kurie jo bendrapiliečiai elgiasi, švelniai sakant, ne visai humaniškai, ir tuo kenkia santykiams tarp išeivių iš Afrikos ir Vakarų gyventojų... Ir čia mano bendrakeleivis, piktai žybtelėjęs akimis, prabilo:

– Pažiūrėk į mane. Ne, ne, žiūrėk į kelią, bet žinok, kad aš šalia... Tai štai – aš, kaip ir tu, žmogus; aš turiu rankas, kojas, galvą ir širdį; bet tu – jūs visi – dar turit namus, automobilius, sąskaitas banke, daug drabužių, maisto, kurį, negalėdami suvartoti, metat į šiukšlių kontenerius... Viskas OK, ar ne? Ir dar pagalvok: šimtus metų jūs plėšėt Afriką: ėmėt iš mūsų viską, ko jums reikia – auksą, deimantus, grandinėmis surakintus vergus... Ir čia viskas OK, ar ne?

Aš tylėjau. Išsiskiriant norėjau duoti jam šiek tiek pinigų, bet jis su pasidygėjimu atstūmė mano ranką.

– Nereikia, – ir nuėjo šalin.

Teisingumo poreikis, kova už teisingą visuomenę – daugelio socialinių reformatorių, pirmiausia komunistų, teorijos ir praktikos šerdis. Ekonominių migrantų pažiūros – komunistinės pasaulėžiūros tęsinys. Bet koks komunistinėms idėjoms pritariantis žmogus galėjo pasakyti: kodėl aš, vien todėl, kad gimiau neturtingoje šeimoje, privalau visą gyvenimą plušti dėl duonos kąsnio, o kitas, vien todėl kad gimė turtingoje šeimoje, gali, nieko nedirbdamas, mėgautis visais pasaulio malonumais? Panašiai ekonominės migracijos šalininkas gali pasakyti: kodėl aš, vien todėl, kad gimiau neturtingoje Afrikos valstybėje, priverstas kęsti karštį ir šaltį, badauti, sirgti visomis įmanomomis ligomis, o kitas, tik todėl, kad gimė turtingoje Vakarų valstybėje, gali ne-

sirūpinti maistu, pastoge, jei susirgs – būti gydomas valstybės lėšomis, o už gaunamą pašalpą mėgautis jei ne narkotikais, tai bent alumi? Ir tai po to, kai jie tiek metų negailestingai mus išnaudojo...

„Jojo jojo lietuvaičiai...“

Šiuolaikiniame pasaulyje egzistuoja dvi šalių grupės: tos, iš kurių kuo daugiau gyventojų nori emigruoti į turtingesnes; ir tos, į kurias šių šalių gyventojai nori imigruoti. Pirmame Nepriklausomybės dešimtmetyje Lietuva priklausė pirmai grupei – naudodamiesi galimybe daugiau uždirbti ir geriau gyventi, Lietuvą paliko apie ketvirtadalis jos piliečių. Stiprėjant eurointegracijai, kylant pragyvenimo lygiui, Lietuva vis labiau artėja prie antros grupės. Nepaisant to, emigracija tebevyksta. Vieni išvyksta gyventi nuolatos, kiti – tikėdamiesi sugrįžti. Kalbuosi su daug metų įvairiose šalyse gyvenančia dukra Julija.

– *Kas tau pirmiausiai asocijuojasi su žodžiu „Lietuva“?*

– Šeima, saugumas ir namai.

– *Nepaisant to, palikai gimtinę...*

– Pirmą kartą ilgesniam laikui išvykau dar studijuodama, pasirinkau studijas Jungtinėje Karalystėje ir tęsiau Olandijoje. Jau tada jaučiau – Lietuva man per maža, norėjosi pamatyti daugiau, išbandyti, įvertinti ir patirti, ko gimtinėje trūko. Nors būdavo ir sunkesnių laikotarpių išvykus, gerų emocijų ir patyrimų daugiau. Taigi, kiekvieną kartą grįžusi į Lietuvą ir pasisėmusi energijos, nekantraudavau išvykti ir vėl.

– *Kokie prisiminimai apie Lietuvą ryškiausi?*

– Labai stiprų įspūdį paliko liaudies dainos, dar girdėtos ar dainuotos pradinėse klasėse. Nors buvau visai maža, bet graudindavausi girdėdama žodžius apie jojančius į karą lietuvaičius,

iš karo grįžtančio sūnaus laukiančią motušę ar tėvynės grožį. Be to, labai ryškūs prisiminimai iš vaikystės – vasaros kaime, sode. Kaime, lyjant lietui, vandens lašai tiksdami į skardinę palangę garsiai skambėdavo, gerai prisimenu tą garsą iki šiol, jis raminantis. Iš vėlesnių metų prisimenu brolių su kursiokais studentais, atėjusiais aplankyti manęs mokykloje. Vėlyvą pavasario popietę sėdėjome su klasiokėmis koridoriuje ant palangės, laukėme kitos pamokos. Koridorius ilgas, o aš matau iš kito galo ateinančius keturis jaunuolius, neskubančius, su šypsena, nerūpestingus ir, kaip man atrodė – labai savimi pasitikinčius! Mokykla nebuvo mano labai mėgstama ir laikotarpis nelengvas, bet jausmas, matant vyresnį brolių su draugais, ateinančius tavęs aplankyti, reiškė daugiau nei pats veiksmas. Prisiminimų daugybė, o ryškiausi – žinojimas, kad buvai ir esi mylima.

– *Susidurdavai su problemomis darbe? Koks pagrindinis skirtumas dirbant Lietuvos ir užsienio firmose?*

– Pagrindinis skirtumas, su kuriuo susidūriau, tai santykiai tarp žmonių ir darbo kultūra – Lietuvoje trūkdavo pagarbos kolegai, klientui, partneriui. Tai keldavo stresą, įtampą darbinėje aplinkoje, ir ilgalaikėje perspektyvoje likdavo trys išeitys: dirbti, nekreipiant per daug dėmesio nei į procesus, nei į kokybę, nervinis išsekimas arba išėjimas iš darbo. Dirbdama užsienio kompanijose pamačiau kitokį modelį, jis man pasirodė labiau priimtinas. Žinoma, būna įvairių kompanijų visur, matyt, man labiau pasisekė dirbant užsienio įmonėse.

– *Tikiesi kada nors grįžti į Lietuvą?*

– Visai ir neišvažiavau. Liko šeima, draugai – tie, kurie su broliu tada ėjo mokyklos koridoriu, ar su kuriais augau kieme. Studijų ir darbo Lietuvoje laikais atsirado naujų, su kuriais labai artimi ryšiai iki šių dienų viešnages Lietuvoje padaro labai laukiamas.

Kur ganėsi kentaurai

Aš, kaip ir dauguma lietuvių, nebuvo ir nesu abejingas tautos likimui, bet tuo pat metu jaučiausi ir Vakarų pasaulio, ir netgi baltosios rasės atstovu. Aš tuo nesididžiuoju, bet to ir nesigėdinu.

Jau lankantis Australijoje ir žavintis didingais, egzotiškais tos šalies gamtovaizdžiais manęs neapleido jausmas, kad mes – baltieji žmonės – ten svetimi. Natūraliai, organiškai ten atrodytų iš *bušo* (taip jie vadina mišką) išlendantis bumerangu ginkluotas aborigenas, bet keistai, netgi groteskiškai – fotoaparatais apsikarstęs vakarietis ar net šautuvu ginkluotas ir triušius medžijantis vietos fermeris. Panašius jausmus vėliau patyriau Indijoje ar Tailande. Vienas jau daug metų Kalifornijoje gyvenantis lietuvis pasakojo, kad jam – kaip ir kai kuriems kitiems jo pažįstamiems – nuolatos sapnuojasi dideli, grėsmingi katinai. Matyt, tai kažkada čiabuvių indėnų garbintų gyvūnų – galbūt jaguarų – palikuonys. Išnykus indėnams, jie tapo benamiai ir dabar klaidžioja po kolektyvinės pasąmonės erdves, prasiskverbdami tai į vieno, tai į kito tose vietose gyvenančio vakariečio sąmonę. Nesunku užkariauti, užgrobti svetimas žemes, gerokai sunkiau sunaikinti, ištrinti tose vietose gyvenusių žmonių tūkstantmečiais formotus ir į kolektyvinės pasąmonės gelmes nugramzdintus vaizdinius.

Keliaujant po Europą, priešingai, manyje vis labiau stiprėjo „savumo“ jausmas. Pirmą kartą aš jį patyriau lankydamasis Kretoje, karaliaus Mino rūmų griuvėsiuose. Po šias vietas kažkada klaidžiojo kentaurai, Tesėjas leidosi į požeminio pasaulio labirintu ir susikovė su Minotauru, čia gyvenusių žmonių vaizduotėje gimė ir formavosi Vakarų kultūrą, Vakarų civilizaciją kuriantys vaizdiniai. Panašiai Sirakūzuose įsivaizdavau Platoną, bandantį

įtikinti šio miesto tironą Dionisiją įgyvendinti tobulos, jo many-
mu, valstybės modelį, ar narsiai nuo romėnų savo gimtąjį mies-
tą gynusį ir kritusį Archimedą, ir mane tai jaudino. Portugalijoje
nustebino šalia Lisabonos esančios karavelės, kokiomis į savo
keliones leidosi Kolumbas ir Magelanas, modelis. Pasirodo, tai
buvo nedideli, šiuolaikiniais masteliais tiesiog žaisliniai laive-
liai. Ir tokiomis – neperdedant galima teigti, geldomis, – mūsų
pirmtakai leisdavosi į neaprėpiamas vandenynų platybes, pasi-
tikdami audras ir štrmus, kovodami su tikromis ir mitologinė-
mis vandenynų gelmėse gyvenusiomis būtybėmis, kęsdami alkį,
karštį ir šaltį, ligas ir mirtį. Be abejo, savo atrastuose kraštuose
jie padarė nemažai nusikaltimų, apgaudinėjo ir grobė vietos gy-
ventojus, išvežė auksą ir įvežė vergus, bet tai buvo mūsų, Vakarų
žmonių, istorija, su savo negandomis ir džiaugsmiais, pergalėmis
ir pralaimėjimais.

Stiprėjant globalizacijai, į mane panašių žmonių skaičius ma-
žės, kol jie neišnyks visai. Neįsivaizduoju Sumatros salos gyven-
tojų, patiriančių mano minėtose vietose ką nors panašaus, kaip
ir aš niekada nepatyriau ir nepatirsiu jausmų, kuriuos savo gim-
tų vietų atžvilgiu patiria jie. Yra didžiulis skirtumas tarp idėjų
žinojimo ir išgyvenimo. Galima puikiai žinoti muzikos istoriją ir
nepatirti jokių muzikos keliamų jausmų. Taip pat galima puikiai
išmanyti Vakarų istoriją ir nepatirti jokių istorinius įvykius su-
kėlusių ar lydėjusių jausmų. Aš prie tokių žmonių nepriklausau.
Tai, ką Osvaldas Špengleris dar prieš šimtą metų pavadino *Vaka-
rų saulėlydžiu*, mane paprasčiausiai liūdino.

12.

IŠMINTIS IR IŠMINČIAI

Saulei leidžiantis vakaruose, ji pateka rytuose, pirmiausia – virš tūkstantmetes tradicijas turinčių Kinijos, Indijos, Japonijos civilizacijų.

Konfucijaus mokiny

Prieš pat man įstojant į Maskvos universitetą kažkokios mokymosi procesą reguliuojančios institucijos nutarė sustiprinti Rytų filosofijos tyrimus, o tam reikėjo parengti gerai šio regiono kalbas mokančius specialistus. Įgyvendinant šį sumanymą, kiekviename Filosofijos fakulteto kurse buvo pradėta dėstyti – kaip laisvai pasirenkamą discipliną – kokią nors rytų kalbą. Mūsų kursui teko kinų kalba. Į pirmą užsiėmimą sugužėjo per aštuoniasdešimt studentų, baigiamąjį egzaminą – jau penktame kurse – išlaikė keturi. Vieną iš jų – „poną karininką“ Igorį Kobzevą – aš jau minėjau. Dar su vienu – Anatolijum Lukjanovu – mes susidraugavome.

Anatolijus pasižymėjo dviem išminčiaus bruožais. Pirmiausia tai žinių siekimas. Norint per penkerius metus išmokti kinų kalbą taip, kad galėtum skaityti ne tik laikraščius, bet ir sudėtingiausius filosofinius tekstus, reikėjo – anot dėstytojo – skirti jai ne mažiau kaip septynias valandas kasdien. O juk buvo dar ir visos kitos disciplinos, kurių studijoms didžiąją savo laiko dalį skyrė likusieji studentai. O kur dar neprivaloma literatūra – tiek filosofinė, tiek grožinė, kurią taip pat norėjosi paskaityti... Tik neeilinių gabumų ir labai trokštantys žinių žmonės galėjo tam ryžtis.

„Kai mokaisi ir nuolatos tobulini save – argi tai nekelia pasitenkinimo?“ – taip prasideda Konfucijaus veikalas „Apmąstymai ir pasikalbėjimai“. Mokymosi ir savęs tobulinimo tikslas – atver-

ti savyje *ven* – šimtmečiais kaup tą ir knygoje išsaugotą išmintį. *Ven* nėra tik psichologinis kai kurių žmonių bruožas – tai regimą ir neregimą pasaulį persmelkianti ir harmonizuojanti jėga, kuriai atsiduodant palaipsniui prasismelkiama į giliausias būties paslaptis. Būtent *ven* apraiškų jutiminiame pasaulyje tyrimui ir buvo skirti pirmieji moksliniai Anatolijaus darbai.

Kitas Anatolijui būdingas išminčiaus bruožas – abejingumas materialinėms gėrybėms ar, platesne prasme, turtui. Ne visi kinų išminčiai gyveno skurde – kai kurie užėmė garbingas pareigas imperatoriaus rūmuose ar administraciniuose centruose, tačiau jei reikėdavo rinktis tarp taikstymosi ar tiesos sakymo, dauguma rinkosi kuklų, bet dorą gyvenimą atokiau nuo politinio šurmulio ir administracinių intrigų. Kaip mokė Chuang Thu, „būti neturtingam – vyro taisyklė“.

Baigęs studijas, Anatolijus gavo paskyrimą dėstyti filosofiją tuometiniame Lumumbos vardo tautų draugystės universitete, kurio didžiąją studentų dalį sudarė atvykėliai iš Azijos ir Afrikos. Kaip jaunam ir labai perspektyviam dėstytojui jam – neregėtas Maskvoje dalykas – buvo skirtas dviejų kambarių kooperatinis butas. Reikėjo pinigų pirmam įnašui, ir tuo metu jau vedęs Anatolijus apskambino, apvažiavo visus savo ir žmonos gimines, pažįstamus ir draugus ir reikiamą sumą šiaip taip surinko. Įsikėlęs į naują butą, jis pirmiausia nusipirko ir paklojo ant grindų čiužinį, ant kurio didžiąją laiko dalį ir leido jauna naujakurių šeima. Langus uždengė laikraščiais. Tuo įsikūrimo darbai ir baigėsi: iš nedidelės tada dar asistento algos reikėjo grąžinti skolas ir kiekvieną mėnesį mokėti nemenką įnašą namą pastačiusiai organizacijai, kol butas anksčiau ar vėliau taps jų nuosavybe.

Man pradirbus Vilniaus universitete apie metus, Lietuvoje buvo organizuota tarptautinė konferencija „Rytai–Vakarai“, į ku-

rią pakviečiau ir Anatoliją.

– Kaip klostosi buities reikalai? Turbūt jau įsirengi butą, nusipirkai naujus baldus? – pasiteiravau per pertrauką tarp posėdžių.

– Taip, – atsakė Anatolijus, – praeitą savaitę pakeičiau laikraščius languose...

Apsilankiau pas Anatoliją jau Nepriklausomybės metais. Ant langų – kuklios, bet skoningos užuolaidos, rašomasis stalas, būtiniausi virtuvės baldai, ant visų sienų – lentynos, o jose – knygos, knygos, knygos. Nei automobilio, nei užmiesčio namuko, nei kelionių į prabangius užsienio kurortus. Taip gyveno profesorius, katedros vedėjas, tarptautinį pripažinimą pelnęs mokslininkas. Galbūt per drąsu teigti, jog išminčiai nemėgsta turto, – greičiau turtas nemėgsta išminčių.

Dar vienas svarbus išminčių bruožas – artumas gamtai. Anatolijus, kaip ir daugelis miesto gyventojų, savaitgaliais ar atostogų metu stengdavosi išvykti į gamtą, tačiau ypatingos aistros gamtai nejautė. Mano santykiai su gamta buvo įvairesni ir, ko gero, pilnesni.

Egzistuoja keturios pagrindinės vykimo į gamtą ar buvimo joje priežastys. Pirmiausia tai noras pakeisti aplinką, prasiblaškyti. Būtent dėl to savaitgaliais keliuose nusidriekia ilgos virtinės automobilių, gabenančių į užmiesčio vilas, namelius, palapines natūralumo, paprastumo išsiilgusius miestų gyventojus. Antra priežastis – noras ne tik pabūti gamtoje, bet ir ugdyti ištvermę, sugebėjimą išgyventi nepalankiomis sąlygomis. Tai skautiškas variantas. Nemažai žmonių vyksta į gamtą pasigėrėti jos grožiu. Tai trečia priežastis. Ir, pagaliau, yra tokių, kurie sugeba stebėti ir pastebėti ne tik gamtos grožį, bet ir jo priežastį. Senovės Kinijoje ši priežastis buvo suvokiama ir įvardijama kaip Dao.

Prie Dringio ežero

Aš gamtoje stengiausi gyventi pats ir savo vaikus auklėjau skautiška dvasia. Kai vyriausiam sūnui Mariui sukako šešeri, pirmą kartą išvykome prie Dringio ežero. Trumpa, bet konstruktyvi diskusija įvyko dėl pripučiamos guminės valtys. Kadangi aš nešiau palapinę, meškeres ir kuprinę su maistu bei drabužiais, valti buvo galima palikti arba ją nešti turėjo kas nors kitas. Tas „kitas“ – sūnus – nedvejodamas užsikrovė ant pečių beveik lygią su savimi kuprinę su valtimi ir ryžtingai žengė pirmyn. Aš nusekiau iš paskos. Ta pati procedūra kartojosi kiekvieną vasarą, tik sūnui augant, jo našta, tikiuosi, darėsi vis lengvesnė.

Mūsų gyvenimas gamtoje susidėjo iš dviejų paprastų, bet gyvybiškai svarbių elementų: maisto gavimo ir maisto gaminimo. Su savimi aš pasiimdavau porą butelių saulėgrąžų aliejaus, porą kepaliukų duonos ir pakelį druskos. Ir tai dviem savaitėms. Likusį maistą teikė aplinka: ežeras – žuvį, miškas – grybus ir uogas. Keldavomės auštant ir plaukdavom žvejoti. Grįžimo laikas priklausė nuo žvejybos sėkmės – kuo geriau kibdavo, tuo anksčiau sugrįždavome. Stengdavomės sugauti bent keptuvę žuvies, kartais šiek tiek daugiau, kartais mažiau. Grįžę kurdavome laužą, virdavome arbatą, tiksliau, miško uogų kompotą, kepdavome žuvį. Be krislelio veidmainiavimo galiu pasakyti, kad tai būdavo skaniausia mano kada nors valgyta žuvis. Tikiuosi, kad sūnaus irgi. Išties, alkis – geriausias virėjas. Po pusryčių (ankstyvų pietų?) maudydavomės, rinkdavome grybus bei uogas, ruošdavome malkas rytdienai. Jei grybų nebūdavo ar būdavo mažai, vakarėjant vėl plaukdavome žvejoti. Tada vėl laužas, kepta žuvis ar grybai, dangaus ir medžių atspindžiai vakarėjančio ežero vandenyje.

Mano skautiškas auklėjimas paliko gilius pėdsakus sūnaus gyvenime. Jau po daugelio metų jis prisimindavo: „Būdavo, lie-

tus pliaupia kaip iš kibiuro, o aš šlapias, sušalęs, sėdžiu valtyje su meškere rankose ir meldžiuosi, kad užkibtų bent kokia žuvelė, nes nebus žuvies – nebus pusryčių...” Priešingai, nei galėjai tikėtis, jis nepamėgo atšiaurios romantikos kupino gyvenimo ir savo vaikus augino, kaip sakoma, šiltnamio sąlygomis. Beje, kai paaugo kitas sūnus ir dukros, kelionės prie ežero ne tik padažnėjo, bet ir sušvelnėjo, ir kuo didesnė kompanija keliaudavo prie ežero, tuo daugiau ir įvairesnio maisto gabendavomės.

Kodėl gyvenau pats ir verčiau sūnų gyventi asketiškomis sąlygomis? Nes jaučiau, kad asketiškame, kovos už būvį pripildytame gyvenime glūdėjo gili, bet nedaugelio suvokiama tiesa. Išties, kai žmogus patiria gyvenimo pilnatvę, jaučiasi taip, kad jam, kaip Gėtės Faustui, norisi sušukti: „Sustok, akimirksni žavingas!“ Išbandęs įvairius atsakymo į šį klausimą variantus, Faustas supranta, kad kasdienės pastangos ir yra tų pastangų tikslas: „Teisybės paskutinis žodis tartas! / Nėra pasauly išminties kitos: / Ir laisvės, ir gyvybės tas tevertas, / Kas grumiasi dėl jūrų nuolatos“ (Aleksio Churgino vertimas). Mūsų gyvenimas miške palapinėje ir buvo toks gyvenimo variantas. Ten gyvenant nublankdavo ir nutoldavo socialinio ar akademinio gyvenimo problemos, naiiviai ir juokingai atrodydavo noras pasėdėti su draugais kavinėje ar parašyti gerą knygą. Maistas, laužas, šiluma. Tai – tikra. Visa kita – „niekai ir pasimetusios sielos klejonės“ (Ekleziastas).

Kova už būvį – garbingas, bet ne vienintelis žmogiškosios egzistencijos įprasminimo variantas. Kuo dažniau būname gamtoje, tuo didesnė tikimybė įžvelgti jos grožį. Kaip rašoma II a. pr. Kr. pasirodžiusiame kūrinyje Huai-nan Thu, „gamtoje viskas paprastai ir natūraliai persmelkta gėrio bei tvarkos, kiekvienas daiktas ramiam džiugesy, nesipuikuodamas įgyja harmoniją. Daiktų ir reiškinių skirtingumus lemia jų prigimtis. Protinga tvarka pasireiškia ir rudens voratinklio siūle, ir viso didžiulio kosmoso vien-

tisume“. Tam tikrame grožio suvokimo etape žmogui atsiskleidžia gamtoje vykstančių permainų šaltinis – Dao: *Dangus ir žemė tobulai gražūs, bet nekalba apie tai. Keturi metų laikai keičiasi pagal aiškius dėsnius, bet neaptarinėja jų; visi daiktai turi tam tikras tapsmo taisykles, bet neaiškina jų. Išminčius ieško dangaus ir žemės tobulo grožio šaltinio ir suvokia daiktų tapsmo taisykles... Daiktai patys savaime gimsta ir miršta, patys savaime kvadratiniai ar apvalūs... Žinantis tai gali stebėti Dao...* (Chuang Thu).

Norint suvokti Dao, reikia būti šiek tiek dailininku ir šiek tiek filosofu. Vienu iš tokių buvo Van Gogas – dailininkas, siekęs, jo paties žodžiais tariant, „išreikšti idėją, kad dangus gyvas, kad oras kvėpuoja, kad egzistuoja nematomas ryšys tarp žemės ir žvaigždžių... Linijomis ir spalvomis aš bandau parodyti, kad viskas tarp savęs susieta“. Būtent jo paveiksluose aš pirmą kartą įžvelgiau Dao. Matyti Dao – reiškia žiūrėti į gamtą Van Gogo (ir, be abejo, kinų ar japonų dailininkų) akimis.

Kas supras atsiskyrėlio širdį

Vienas žinomiausių klasikinės japonų literatūros kūrinių – Kamo no Chomei „Užrašai iš mano trobelės“. Kūrinio autorius – XIII a. gyvenęs japonų aristokratas, kuris, patyręs „likimo smūgį“, paliko rūmus ir apsigyveno, kaip mes pasakytume, „užmiesčio viloje“. Po keleto metų jis pasistatė kuklesnį namą giliau miške, o dar po kelerių – visai nuo gyvenamų vietų nutolusią trobelę, kurioje ir nugyveno likusį gyvenimą. Savo likimo peripetijas, jausmus ir išgyvenimus jis aprašė dienoraštyje, kuris buvo paskelbtas po jo mirties. Kūrinys išverstas į visas pagrindines pasaulio kalbas (angliškas vertimas – „An Account of My Hut“, *Anthology of Japanese Literature*, New York: Grove Press, 1955). Knygoje dominuoja dvi temos. Pirmiausia – gamtos grožio, kaitos aprašy-

mas. Kita tema – pasaulio trapumas, laikinumas: „Viskas šiame pasaulyje – žmonės ir jų būstai – panašūs į nuolat tekančios upės sroves, panašūs į oro burbulus, tai atsirandančius, tai išnykstančius vandenyje...“

Suvokdamas save kaip neatsiejamą gamtos dalį, žmogus ir savo likimą suvokia kaip neatsiejamą gamtos likimo dalį. Visa, kas gimsta – miršta, ir vienu gamtos formų mirtis – neišvengiama kitų gimimo sąlyga. Būdamas gamtos dalimi, žmogus jei ne džiaugsmingai, tai ir be ypatingo tragizmo priima likimo jam skirtą dalį. Kaip rašė japonų filosofė Yuriko Saito, „suvokdami gamtos formų trumpalaikiškumą, japonai psichologiškai pateisina savo egzistencijos laikinumą“.

Ar sunku gyventi vienam, be draugų, pažįstamų, šeimos? „Žuviai vandenyje nepabosta. Nepabuvęs žuvimi, žuvies širdies nesuprasi. Paukštis mėgsta mišką. Nepabuvęs paukščiu, paukščio širdies nesuprasi. Tas pat su atsiskyrėlio gyvenimu: nepabuvęs atsiskyrėliu, jo širdies nesuprasi.“

Palankiai susiklosčius aplinkybėms, man teko keletą metų pagyventi vienam sodo namelyje. Be abejo, porą kartų per savaitę tekdavo išvažiuoti į miestą darbo reikalais, savaitgalius dažniausiai leisdavau su vaikais, bet vis tik tai buvo vienišiaus atsiskyrėlio gyvenimas. Žiemą vasarą praktiškai kasdien eidavau į netoliese esančio ežero pakrantę, susikurdavau lauželį ir stengdavausi įsiklausyti į švelnų, vos girdimą, bet niekada nenutrūksantį gamtos alsavimą.

Bendravimas su gamta lėtai, bet kryptingai keičia žmogaus pasaulėžiūrą. Gamtoje nėra nei Dievo, nei ir velnio, gėrio ir blogio, tiesos ir melo, grožio ir bjaurumo. Tiksliau, gamta – viso to vienybė. Jausdami savo vienybę su gamta, jaučiamės didingo

vyksmo dalimi. Tarp žmonių egzistuojantys panašumai užgožia skirtumus. Visi Dievo, visi gamtos, visi savo laikmečio vaikai. Vieno Šekspyro herojaus žodžiais tariant, „kaltų nėra, visi šventieji“.

13.

INDIŠKOSIOS PAGUNDOS

Ašramas ir jo gyventojai

Kartą vienas pažįstamas pakvietė į Utenos apylinkėse įsikūrusį ašramą (dvasinį centrą). Ten susipažinau su jo gyventojais – Petru ir Haraldu.

Neretai manoma, jog domėjimasis Rytų filosofija, religija, mistika – intelektualų privilegija. Faktiškai taip nėra. Vienas įrodymų – Swamio Narajanandos ašramo įkūrėjo Lietuvoje Petro gyvenimas.

Petras baigė profesinę technikos mokyklą, įgijo staliaus specialybę ir keletą metų dirbo baldų kombinate. Savotišką perversmą jo gyvenime padarė Vytauto Almanio knyga „Per Ulkero žvaigždyną“. Pasirodo, už aukštų ir ankštų kombinato, miestelio, Lietuvos sienų glūdi didingas ir paslaptingas pasaulis, kuriame ir dangus aukštesnis, ir žvaigždės ryškesnės, ir žmonės tobulesni. Petras metė darbą ir išvyko, jo paties žodžiais tariant, Almanio takais. Aplankė keletą Vidurio Azijos ir Altajaus miestelių, kai kuriuose pagyvendavo po keletą savačių ir mėnesių, ilgesniam laikui apsistojo Taškente, įsidarbino vietos spaustuvėje. Negalima pasakyti, kad dvasinis gyvenimas 9-ajame praeito šimtmečio dešimtmetyje Uzbekistane virė, kunkuliavo ir veržėsi per kraštus, bet su keletu amžinųjų tiesų ieškotojų jis susipažino. Vienas iš naujų pažįstamų davė jam tam tikruose sluoksniuose jau žinomo Swamio Narajanandos adresą Indijoje. Petras jam parašė ir – o stebuklas! – gavo atsakymą. Swamis rekomendavo jam grįžti į Lietuvą ir laukti žinių iš Danijoje esančio ašramo. Po kelių mėnesių atkeliavo laiškas iš Danijos, kuriame buvo teirujamasi apie Narajanandos ašramo įkūrimo Lietuvoje galimybes ir perspektyvas. Petras atsakė, kad galimybės puikios, perspektyvos – džiuginančios. Dar po kelių mėnesių iš Danijos atvyko tenykščio ašramo emisaras Haraldas Olsenas.

Praėjus beveik dešimtmečiui po aprašomų įvykių danų televizija kūrė filmą apie hipių judėjimą Danijoje. Haraldas buvo vienu iš filmo herojų. Kūrybinė grupė lankėsi ir Lietuvoje, filmavo asramą, ėmė interviu iš jo gyventojų. Aš to filmo nemačiau, todėl galiu pateikti tik paties Haraldo man papasakotą jo gyvenimo versiją.

Haraldas augo Danijos karališkojo laivyno karininko šeimoje. Nuo vaikystės svajojo apie keliones, nuotykius, tolimus kraštus, todėl šešiolikos metų įsidarbino junga prekybiniame laive ir keletą metų plaukiojo po jūras ir vandenynus. Vienos – kaip paaiškėjo, paskutinės kelionės metu Kalifornijoje susipažino su neseniai ten susikūrusia hipių bendruomene. Grįžęs su keliais bendraminčiais įkūrė panašią bendruomenę Kopenhagoje. Bendruomenės narių gyvenimas, nors ir pajvairinamas kultinių Džeکو Keruako romanų „Kelias“ bei „Dharmos valkatos“ skaitymu, buvo gana monotoniškas, kol vieną dieną likimas atsiuntė jiems pirmą narkotikų dozę. „Mes pabandėme – ir supratome, kad tai būtų tai, ko mums trūko“, – dalinosi prisiminimais Haraldas. Prasidėjo intensyvus narkotikų gavimo ir vartojimo procesas. Tai truko keletą metų, paskui policijos žiedas aplink bendruomenę pradėjo spaustis. Kadangi Haraldas buvo vienu iš proceso organizatorių, jo atžvilgiu policija nebūtų apsiribojusi piršto pagrūmojimu ar įspėjimu. Reikėjo sprukti. Haraldas su vienu iš draugų susikrovė neįmantrią mantą ir išvyko į Indiją, iš kur, kaip žinoma, visais laikais ir į visas puses sklido šviesa.

Draugai keliavo vengdami didelių miestų, rimtų policijos kontrolės centrų, daugiausia pakeleivingomis mašinomis, asilais ir kupranugariais. Kelionė driekėsi per Pietų Europą, Turkiją, Iraną, Afganistaną, Pakistaną ir užtruko daugiau kaip šešis mėnesius. Atvykus į Indiją, draugų keliai išsiskyrė. Kelionės negandų išvargintas bendrakeleivis iš karto pasinėrė į vaivorykštinį nar-

kotikų pasaulį ir po poros mėnesių mirė nuo perdozavimo, Haraldas prisišliejo prie džiunglės įsikūrusios Swamio Narajanandos bendruomenės.

Swamiu Narajananda pasivadinęs žmogus buvo baigęs universitetą ir keletą metų dirbo mokytoju vienoje iš Šiaurės Indijos mokyklų. Tam tikrame savo gyvenimo etape pajuto poreikį, o gal net pašaukimą skleisti tiesą pasimetusiame, bet dar ne visai prarastam Vakarų jaunimui ir tapo dvasiniu mokytoju, vedliu, guru. Jo, kaip daugumos šiuolaikinių Indijos mokytojų, mokymas – tai tūkstantmečiais brandintų ir puoselėtų Indijos filosofijos bei religijos tiesų adaptavimas neįmantriems vakariečių protams. Svarbiausia jo, kaip ir praktiškai visų gurų mokymuose – ne teorinės žinios, o praktika. Praktika, savo ruožtu, susidėjo iš teisingo maitinimosi (griežtai vegetariško, pageidautina veganiško maisto), teisingo gyvenimo būdo (pajamų pragyvenimui gavimas nekenkiant jokiems gyvoms būtybėms), teisingos minčių tėkmės (kasdienės daug valandų trunkančios, neretai alinančios meditacijos). Visa tai vyko džiunglės, iš pradžių skurdžiose, po to vis tvirtėjančiose trobelėse, įdėmiai viską stebinčių ir nuolatų ką nors nugvelbti tykančių beždžionių apsuptyje, klausant po apylinkes slankiojančių plėšrūnų stūgavimų. Anot Haraldo, pats jis akis į akį susidūrė su leopardu tik kartą, grįždamas į stovyklą iš netoliese esančio kaimelio vakarėjančio miško taku. Žvilgsnių dvikovą laimėjo žmonių giminės atstovas. Leopardas gėdingai pasitraukė.

Maždaug po penkių metų bendruomenė išsiplėtė, sutvirtėjo, atsirado poreikis ir galimybė įkurti filialą Europoje. Haraldas, po įšventinimo gavęs Suddhabrahmanandos vardą, su dar keliais mokiniiais buvo pasiųsti į Daniją, kur ir įkūrė pirmą Swamio Narajanandos ašramą. Dar po keleto metų tokie ašramai buvo įkurti Vokietijoje ir Švedijoje. Bendruomenės buvo darnios, gerai or-

ganizuotos, išlaikė save pačios ir nuolatos turėjo pinigų plėtrai. Pagrindiniai pragyvenimo šaltiniai – daržininkystė, gėlininkystė, vaistiniai augalai.

Maždaug po trijų savarankiško egzistavimo metų ašramą Danijoje aplankė pats Narajananda. Porą dienų jis tik vaikščiojo, viską stebėjo ir dėjosi į galvą. Pirmas jo nurodymas buvo atskirti vyrų ir moterų ašramus. Prieš Mokytojui atvykstant tai buvo du greta stovintys pastatai. Narajanados nurodymu, moterų ašramas buvo perkeltas daugiau kaip už trijų kilometrų nuo vyrų, juos skyrė sraunus, sunkiai perbrendamas upelis. Vėliau šio nurodymo buvo laikomasi ir visų kitų ašramų atžvilgiu. Iki savo mirties 1988 metais Narajananda viešėdavo Danijos ašrame kasmet po keletą mėnesių,

Kaip teigė Haraldas, pagrindinis gyvenimo ašrame trūkumas – griežta, išimčių ar nuolaidų nepripažįstanti darbotvarkė. Meditacija, darbas, meditacija, miegas. Tarp jų – sveikas, sotus, bet neįmantrus maistas. Retos išvykos į miestą, valanda kita prie televizijos ekranų, svarbių futbolo rungtynių metu – su buteliu alaus rankose. Trūko laisvės, polėkio, galimybės pačiam spręsti, todėl, kai atsirado galimybė vykti į Lietuvą kurti naują ašramą, Haraldas pasiūlė savo kandidatūrą, kuriai ir buvo pritarta.

Lietuvoje Haraldas susitiko su Petru. Jie apžiūrėjo keletą būsimam dvasiniam centrui tinkamų sodybų ir vieną iš jų nusipirko. Tai buvo apleistas netoli Utenos esantis vienkiemis su ūkiniais pastatais ir kelių dešimčių arų žemės sklypu. Centrinio ašramo skirtus pinigus (maždaug du tūkstančius dolerių – nemažą tais laikais sumą) – Haraldas atsivežė grynais, bet ilgam jų būtų neužtekę. Prasidėjo įtemptos, kone karštligiškos pinigų paieškos. Ir čia du transcendentinėse miglose klaidžiojantys Dievo vabalėliai parodė neeilinius verslo sugebėjimus.

Tuo metu pagrindinis greito praturtėjimo šaltinis buvusioje

Sovietų Sąjungoje buvo prekyba metalais, bet šis rinkos segmentas jau buvo praktiškai užimtas, ir bandyti į jį įsiterpti buvo ne tik rizikinga, bet ir pavojinga gyvybei. Draugai svarstė, skaičiavo, tarėsi su kompetentingais žmonėmis ir nutarė atverti naują ryšių tarp Rytų ir Vakarų kanalą – prekybą granitu. Danijoje granito kainos buvo gana aukštos, šiaurės vakarų Rusijoje – pirmiausia Karelijoje – jis mėtėsi po kojomis tikrąja to žodžio prasme. Už didžiąją nuo sodybos pirkimo likusių pinigų dalį draugai prisipirko spirito, kuris tuo metu Lietuvoje buvo pardavinėjamas kone kiekviename kioske ant kiekvieno kampo, ir išvyko į Kareliją.

Paaikšėjo, kad raktas į ruso sielą buvo pasirinktas teisingai. Po dviejų dienų intensyvaus gėrimo vienos iš granito gavybos įmonių viršininkas pasakė, kad jie gali imti tiek granito, kiek sugebės išsivežti. Ekskavatorininkas pažadėjo, kad, kai tik išsiblaivys, pakraus jiems granito nors ešaloną, ir savo pažadą ištesėjo. Geležinkelio tinklų atstovas pareiškė, kad tokiems šauniems vaikinams jis išnuomos krovininį vagoną už simbolinę kainą. Po poros savaičių vagonas granito atvyko į Lietuvą, o iš čia sunkvežimiais buvo pergabentas į Daniją. Taip atsirado ašramo rekonstrukcijai ir plėtrai reikalingų pinigų.

Finansinės naujo sumanymo sėkmės paskatinta, Danijos ašramo vadovybė atsiuntė į Lietuvą dar keturis savo atstovus: vokiečių, serbą ir du danus. Petras, savo ruožtu, jau buvo suradęs keletą bendraminčių Lietuvoje. Prasidėjo intensyvūs statybos ir žemės tvarkymo darbai, po kurių apleista, apgriuvusi sodyba virto į šiuolaikišką pastatą su visais patogumais, aplink kurį driekėsi vejos, daržai ir gėlynai. Meninę projekto dalį kuravo geru estetišku skoniu pasižymintis Haraldas, gaminant baldus labai praverė profesionalūs Petro įgūdžiai. Užbaigus pagrindinius statybos darbus, daugiau dėmesio buvo galima skirti dvasiniams reikalams. Bet čia ir prasidėjo tikrieji sunkumai. Kaip teigia dvasinių

dalykų žinovai, kuo intensyviau žmogus ieško Dievo, tuo spėčiau darbuojasi velnias.

Kaip teigė Žanas Polis Sartras, „pragaras – tai kiti“. Ši nuostata prieštarauja praktiškai visų religijų mokymui apie dvasinę žmonių vienybę ir tarp Dievo vaikų turinčią įsivyrauti meilę, bet atspindi kai kuriuos realius daugelyje, jei ne daugumoje visuomenių ir bendruomenių vykstančius procesus. Šalia meilės, simpatijos ar užuojautos anksčiau ar vėliau atsiranda, plečiasi, auga nepakantumas, įtarinėjimai, vaidai. Neaplenkė šie procesai ir lietuviško Narajanandos ašramo. Iš pradžių ašramą paliko ir sugrįžo į Daniją vienas bendruomenės narys, paskui antras, trečias, ketvirtas. Pairo, o po to išsibarstė ir lietuviška bendruomenės dalis. Kai aš su tuo pažįstamu nuvykome į ašramą, jame gyveno tik Haraldas ir Petras.

Atvykti į ašramą buvo galima bet kada ir su bet kuo, bet kartą per metus – balandžio mėnesį – buvo švenčiamas Mokytojo gimtadienis, ir tada atvykdavo ne tik buvę mokiniai, pažįstami ar draugai, bet visi Rytų idėjoms prijausiantys žmonės. Aš dalyvavau gal penkiuose tokiuose renginiuose. Iš pradžių vykdavo pagal kiekvieno išgales meditacijos, susikaupimo valandėlės, tada laukdavo vegetariškos, bet gausios ir išradingos vaišės. Haraldas, be kita ko, dar buvo ir puikus kulinaras.

Vieną vasarą, po darbų žmonos tėvų ūkyje ir vaikų priežiūros, nutariau praleisti kelias savaites Narajanandos ašrame, su jau draugais tapusiais jo gyventojais. Mūsų darbotvarkės gerokai skyrėsi. Haraldas medituodavo aštuonias valandas per dieną – nuo keturių iki aštuonių ryte ir nuo šešių iki dešimtos vakare. Kada tik pabusdavau – penktą, šeštą ar septintą ryto, – matydavau jį meditacijai skirtame kambaryje sėdintį lotoso poza prieš Mokytojo portretą. Likusį laiką jis kažką skaitinėdavo, rašinėdavo, gamindavo smulkius juvelyrinius dirbinius. Petras medituo-

davo perpus mažiau, didžiąją laiko dalį skirdavo ūkio darbams bei kurdamas grandiozinius, milžinišką pelną turėsiančius atnešti komercinių projektus. Aš medituodavau dar mažiau nei Petras, kažką rašinėdavau, padėdavau dirbti smulkius namų ruošos darbus ar prižiūrėdavau daržus.

Santykiai tarp mūsų buvo geranoriški, draugiški, nors tarp Petro ir Haraldo kartais praplaukdavo nepasitenkinimo debesėliai, grasinantys ateityje peraugti į didelius audros debesis.

Granito projektas buvo sėkmingas, bet pareikalavo labai daug fizinių ir dvasinių jėgų. Pagal nerašytus įstatymus, Narajandos mokiniams, jei to reikalavo bendruomenės interesai, buvo leidžiama nepaisyti normaliomis gyvenimo sąlygomis privalomų taisyklių. Kelionės į Kareliją metu reikėjo valgyti, ką padėdavo ant stalo, ir gerti, ką įpildavo, – kitaip apie kokias nors derybas ar komercinius sandorius negalėjo būti nė kalbos. Perpildytuose traukinio vagonuose ar barakuose aplink kasyklas buvo ne pačios palankiausios sąlygos meditacijai. Draugai visa tai garbingai ištvėrė, bet kartoti nenorėjo. Reikėjo naujų pajamų šaltinių. Daržovės buvo auginamos labiau savo reikmėms ir, kitaip nei didelis, pagal paskutinį mokslo bei technikos žodį įrengtas Danijos ūkis, pelno neduodavo.

Haraldas greitai įvertino gintaro kainų skirtumą Lietuvoje ir Danijoje ir pradėjo gabenti gintaro žaliavą, o vėliau ir pačius gaminius į Daniją. Greitai jis perprato Danijos rinkos specifiką. „Danas pasiruošęs mokėti didelius pinigus už gražų jam patinkantį papuošalą ir niekada nepirks nieko tik todėl, kad tai iš gintaro ir pigu“, – sakė jis. Netrūko jam ir nuovokos apie tai, kas danams yra gražu, todėl užmezgė ryšius su Palangos namudininkais, ir tie pradėjo gaminti papuošalus pagal jo pateiktus brėžinius. Po metų kitų jis praplėtė prekių asortimentą ir pradėjo gabenti į Daniją Lietuvos moterų vėlgį neretai pagal jo brėžinius numegz-

tus drabužius, daugiausiai megztinius. Taip jis tapo ne tik finansiškai nepriklausomu, bet ir pasiturinčiu danų kilmės Lietuvos verslininku.

Petras taip pat lėšų gaudavo iš prekybos, bet jo veiklos sritis apsiribojo Lenkija. Daugiausiai jis pirkto ir pardavinėjo paklausias namų ar žemės ūkio prekes, bet, į Lietuvos rinką įsiveržus tokiems gigantams kaip „Senukai“ ar „Ikea“, individualios prekybos galimybės ir paklausa pradėjo mažėti. Atitinkamai stiprėjo nepasitenkinimas palyginti sėkminga Haraldo veikla.

Dvasinis asmenybės tobulėjimas priklauso ne tik nuo asmeninių individo pastangų, bet ir nuo kolektyvinėje sąmonėje glūdinčios šimtmečiais, kartais tūkstantmečiais kaupos psichinės energijos. Viena yra būti jogu Indijoje, kur milijonai žmonių karta po kartos ejo dvasinio tobulėjimo keliu ir paliko savo kartais vos pastebimus, kartais ryškesnius įspaudus dvasinio tobulėjimo kelyje, ir visai kas kita – perregimo katalikybės šydo gaubiamoje Lietuvoje. Gali būti, kad Petro šuolis į dvasinio gyvenimo aukštumas buvo per staigus, ir prasidėjo lėtas, bet nenumaldomas slydimas žemyn. Pirmiausia tai pasireiškė turto troškimu.

Kadangi užsieniečiams tuo metu nekilnojamasis turtas nebuvo parduodamas, ašramui skirtus pastatus ir žemę įsigijo Petras. Iš pradžių dėl to nekilo jokių problemų, bet ilgainiui Petro nepasitenkinimas neaiškiu pastatų ir žemės statusu pradėjo stiprėti. „Mes ką, lietuviai, negalim vieni tvarkytis šiame ašrame? Ką čia veikia tas danas? Tegul grįžta į savo Daniją ar dar geriau – į Indiją...“ – sakydavo jis man vėlesnių kelionių metu. Pats Petras keletą mėnesių stažavosi Danijos ašrame, bet gyvenimas ten jam nepatiko. „Jie ten kaip vergai, jokios laisvės“, – reziūmavo jis. Lietuvoje Petro laisvę varžė Haraldas.

Kita dvasinėje Petro evoliucijoje kilusi kliūtis – dvasinių praktikų įvairovė ir gausa. Nukritus geležinei uždangai, į Lietuvą

plūstelėjo mokymų ir pseudomokymų, praktikų ir pseudopraktikų srautas. Kai kurie jo pūslai nukrito ir ant Utenos ašramo. Be abejo, Narajanandos autoritetas buvo nekvestionuojamas, bet norėjosi ir greitesnių, patikimesnių, labiau apčiuopiamų rezultatų. Vieno iš mūsų vizito ašrame metu Petras papasakojo apie Utenoje gyvenančią ir išskirtinėmis dvasinėmis galiomis apdovanotą ukrainietę. Kito vizito metu jis ištraukė iš stalčiaus moteriškus apatinius marškinius, per kurių nugarą driekėsi vertikali peršviečiama juosta. „Žiūrėkit, žiūrėkit, – susijaudinęs kalbėjo jis. – Įsivaizduojat, kas tai per moteris, jei per stuburą einančia kundalini energija ji sugebėjo išdeginti marškiniuose juostą...“ Mes, keli Vilniaus inteligentai, persimetėme sutrikusiais žvilgsniais ir droviai nuleidome akis...

Palaipsniui santykiai tarp ašramo gyventojų pablogėjo tiek, kad Haraldas turėjo išvykti. Kaip klostėsi tolesnis Petro gyvenimas, nežinau. Prieš porą metų lankiausi buvusiam ašramo – ten gyveno ir ūkininkavo kitas žmogus. Jis apie ankstesnius šeiminkus nežinojo nieko. Jei kartais ši knyga pateks Petrui į rankas, manau, kad jis, perskaitęs šį skyrių, susierzinęs numes ją į šalį, sakydamas: „Viskas buvo visai ne taip.“

Haraldas, gal norėdamas būti arčiau gintaro išteklių, nusipirko keletą sklypų netoli Šventosios esančiame Drumelių kolektyviniame sode. Jis užbaigė viename iš jų pradėtus statybos darbus ir įkūrė naująjį Swamio Narajanandos ašramą. Tai buvo mažesnis nei Utenos, bet skoningai, funkcionaliai įrengtas pastatas. Greitai atsirado negausus pasekėjų būrelis. Apie prie Šventosios įsikūrusį hinduizmo vienuolį rašė „Palangos tiltas“, galbūt ir kiti leidiniai.

Aš susitikdavau su Haraldu praktiškai kaskart, nuvykęs į Palangą. Kartais nuvykdavau pas jį į ašramą, kartais bendraudavome „neutralioje teritorijoje“ – Palangos arba Šventosios kavinė-

se. Kartą, mums sėdint vienoje iš Palangos kavinių, jis liūdnokai nusišypsojo ir pasakė:

– O juk šiandien mano gimtadienis. Man sukako septyniasdešimt metų...

– Sveikinu, – pasakiau.

Mes išsiskyrėme draugiškai paspaudę vienas kitam ranką, pažadėję susitikti kito mano vizito į Palangą metu, bet manęs neapleido savotiškas širdgėlos jausmas. Ar taip turėtų švęsti savo jubiliejų šis neeilinių gebėjimų ir neeilinio likimo žmogus? Gal tai turėtų būti artimiausių draugų ar pasekėjų rate, gal gausioje Danijos ar Indijos ašramo bendruomenėje, galbūt – bet tai mažiausiai tikėtina – su giminėmis, vaikystės, jaunystės draugais? Grįžti vienam į jaukų, bet tuščią ašramą – kažin ar geriausias variantas.

Mudu su Haraldu jautėme vienas kitam pagarbą ir gal net simpatiją. Aš žavėjausi titaniškomis jo pastangomis dvasinio tobulėjimo kelyje, Haraldas supratingai žiūrėjo į mano jungiškuosius klaidžiojimus. „Religijos ateitis – psichologijoje“, – sakydavo jis. Negana to, Haraldas, galima sakyti, realizavo vieną iš mano gyvenimo variantų. Aš svajojau apie jūrą – jis ja plaukiojo. Tam tikrame gyvenimo etape aš norėjau gyventi vienas miške – jis taip ir gyveno. Aš norėjau siekti dvasinio tobulumo – jis jį pasiekė, ar bent jau žengė nepalyginti toliau nei aš. Ir vis tik aš nesigailėjau, netapęs jo antrininku. kažkas buvo ne taip jo kelyje. Gal jam nereikėjo nutraukti ryšių su giminėmis ir draugais? Gal nereikėjo išvykti iš Danijos ašramo ar, nepavykus įgyvendinti Lietuvos projekto, sugrįžti į jį? O gal savotiškas nusivylimo, netikrumo jausmas būdingas daugumai atsiskyrėlio kelią pasirinkusių žmonių? Komon no Khomei gyvenimo pabaigoje, bandydamas suvokti asmeninių pastangų vaidmenį priežasčių ir pasekmių grandinėje, rašė: „Ar dėl to tu pats kaltas? Ar tai – atpildas už buvusį gyveni-

mą? Ar tai tiesiog jaudina tavo širdį? Ir į tai nėra atsakymo tavo sieloje...”

Palaipsniui mano skambučiai Haraldui darėsi retesni, į keletą paskutinių – jau po koronaviruso epidemijos – jis neatsakė. Gal sugrįžo į Danijos ašramą? Gal užsisklendė savyje? O gal – kaip priimta sakyti apie nušvitimą patyrusius svamius, – jo siela susijungė su mahatmanu?

„Ir į tai nėra atsakymo mano sieloje...”

Vivekanandos pamokos

Narajanandos darbai manęs neuždegė ir nepatraukė. Užtek-davo paskaityti keletą puslapių ar net eilučių – ir atidėdavau eilinę jo mokinių man padovanotą knygą į šalį. Viskas jo knygo-se buvo teisinga, bet nuobodu. Taip, jo knygos išmąstytos, bet neiškentėtos. Gilindamasis į Rytų filosofiją ir religiją, aš greitai aptikau mano dvasinę sanklodą, poreikius ir siekius labiau atitinkančią asmenybę – Svamį Vivekanandą.

Geriausia pažintį su šią iškilia asmenybę ir jo mokytoju pradėti nuo Romeno Rolano knygos „Ramakrišna. Vivekananda“. Geležinei uždangai nukritus, tapo prieinama anksčiau drausta ar paprasčiausiai neskelbta literatūra, taip pat ir Vivekanandos kūriniai. Geriau susipažinęs su jo gyvenimu ir kūryba, aš parašiau keletą jam skirtų straipsnių, vieną iš jų – populiarioje spaudoje („Svamis Vivekananda – Tiesos blyksnis“: *Liaudies kūryba*, 2008, Nr. 4). Pateikiu keletą šio straipsnio fragmentų.

XIX a. pabaigoje ateizmas Vakaruose šventė eilines savo pergalės. Sparnuotoji Nietzsche's frazė „Dievas mirė“ ėjo iš lūpų į lūpas kaip paskutinis intelektualinės mados klyksmas, drąsus ir beato-dairiškas iššūkis tradicinėmis krikščioniškomis vertybėmis grįstai

kultūrai. Kiekvienas į akademinės aplinkos pripažinimą preten-
duojantis mokslininkas skubėjo atsiriboti nuo „religinių prietarų“
bei „misticizmo“. Vivekanandos požiūrį į tuometinę dvasinę situa-
ciją Vakaruose trumpai galima būtų apibūdinti taip: „Jūsų Dievas
mirė? Vadinasi, tai buvo netikras dievas. Jūsų religija silpsta? Vadi-
nasi, tai netikra religija.“ Kas gi, Vivekanandos nuomone, yra toji
tikra religija ir tikras Dievas?

Į pirmą klausimą trumpai galima būtų atsakyti taip: tikroji
religija – tai universali visos žmonijos religija. Vivekanandos kūri-
niuose randame keletą viena kitą papildančių universalios religi-
jos sampratų. Pagal pirmą iš jų, universalią religiją sudaro visos
pasaulio religijos: „Kita idėja, kurią aš perėmiau iš savo Mokyto-
jo ir kuri šiandien galbūt gyvybingiausia, – tai ta stublinanti tie-
sa, kad tarp visų religijų pasaulyje nėra jokio prieštaravimo, jokio
antagonizmo. Jos tėra skirtingos vienos universalios religijos fa-
zės. Toji viena universali religija, priklausomai nuo sąmonės lygio,
skleidžiasi įvairiomis formomis ir prisitaiko prie įvairių tautų bei
nuomonių. Niekada nebuvo tikrai ‚mano religijos‘, mano ‚tautinės
religijos‘, ar ‚tavo religijos‘, religija visada buvo viena. Viena vienin-
telė religija egzistavo visada ir visada egzistuos, skirtingose šaly-
se išreiškdamas save skirtingais būdais.“ Pratęsdamas šią mintį,
straipsnyje „Kaip realizuoti universalią religiją“ Vivekananda rašė:
„Ar iš tikrųjų visos pasaulio religijos prieštarauja viena kitai? Aš
turiu galvoje ne skirtingus įvairių religijų pastatus, kalbas, ritualus,
knygas ir t.t., bet vidinę kiekvienos religijos dvasią. Už kiekvienos re-
ligijos slypi jos vidinė dvasia, ir ši dvasia tikrai gali skirtis nuo kitos
religijos dvasios; bet ar jos prieštarauja viena kitai? Klausimas tas,
ar jos prieštarauja, ar papildo viena kitą? Šis klausimas domino
mane, kai dar buvau visai vaikas, ir aš ieškojau atsakymo į jį visą gy-
venimą. Kadangi manau, jog mano išvada gali jums šiek tiek padėti,
aš ją pasakysiu. Mano nuomone, jos visos viena kitą būtent papil-

do. Kiekviena religija paima vieną didelės universalios tiesos dalį ir visas savo jėgas sutelkia tam, kad šiai didelės tiesos daliai suteiktų kūną ir formą. Vadinasi, tai sumavimas, o ne išskyrimas. Tokia yra mano išvada. Viena sistema keičia kitą, ir kiekviena jų įkūnija tapąčią didžią idėją, idealus pridėdama prie idealų. Tokia žmonijos pažanga. Žmogus niekad neprogresuoja nuo klaidų prie tiesos, bet nuo tiesos prie tiesos, nuo žemesnės tiesos prie aukštesnės. Ir niekada – nuo klaidos prie tiesos.“

Vivekananda išskiria tris bet kokios religijos elementus: filosofiją, mitologiją ir ritualus. Šie elementai skiriasi visų pirma abstraktumo laipsniu: filosofija yra abstrakčiausia bet kokios religijos dalis, jos teorinis branduolys; mitologija – konkretesnė ir prieinamesnė; o konkrečiausia, populiariausia religijos dalis – apeigos. Būtent apeigų srityje ir glūdi didžiausi skirtumai tarp religijų; mitologijos srityje šie skirtumai mažesni, o mažiausi yra filosofijoje.

Pagrindinė religinės filosofijos problema – Dievo ir žmogaus santykio problema. Galimi trys pagrindiniai šios problemos sprendimo būdai: Dievą ir žmogų galima traktuoti kaip skirtingas, kaip iš dalies sutampančias ir kaip iš esmės tapačias esybes. Šie problemos sprendimo būdai atitinka tris pagrindinius religijų tipus arba tris universalios religijos sklaidos fazes: pradinėje fazėje Dievas ir žmogus traktuojami kaip skirtingi, galutinėje – kaip tapatūs...

Kadangi Dievas, visa ko ir pirmiausia visų žmonių vienybė, žmogus, artėdamas prie Dievo, vis labiau persismelkia kitų individų rūpesčiais ir džiaugsmais, kančiomis ir skausmais. Taigi užuojauta yra pagrindinis dvasinės žmogaus brandos kriterijus: „Ar užjaučiate kitus? Jei taip, jūs artėjate prie vienybės. Jeigu neužjaučiate, jūs galite būti didžiausiu iš kada nors gimusių intelektualų genijų, bet jūs – niekas.“

Užuojaautos galia

Aš pažinojau nemažai žmonių, kurių gyvenime svarbų, o neretai pagrindinį vaidmenį vaidino užuojaauta kitiems. Ypač ji būdinga vaikams. Gal dar ir todėl „leiskite mažutėliams ateiti pas mane ir netrukdykite, nes tokių yra Dievo karalystė“ (Mk 10, 14).

Kai mano dukra Marija mokėsi antroje klasėje, mokykla organizavo ekskursiją į Kauno Tado Ivanausko zoologijos muziejų. Kaip vėliau pasakojo mokytoja, vienu metu šurmuliuojančių vaikų minioje ji pasigedo Marijos. Surado ją pirmoje salėje pilnomis ašarų akimis. „Kas atsitiko, Marija?“ Tyla. „Tave kas nors nuskriaudė, įžeidė, užgavo? Pasakyk, ir aš nubausiu kaltininką.“ Tyla. „Tai kas pagaliau atsitiko?“ Marija, rodydama į gausią žvėrelių ir paukščių iškamšų kolekciją: „Ir visus juos nužudė tik tam, kad mes galėtume į juos paspoksoti?“ – ir ašaros srauniais upe-liais riedėjo jos skruostais...

„Obuolys nuo obels netoli nurieda...“ Kalbuosi su Marijos dukra, mano anūke Amelija. Jai aštuoneri.

– Amelija, tu taupai pinigus?

– Taip.

– Ar daug jau turi sutaupiusi?

– Nemažai.

– Ir ką tu su jais darysi?

– Aš taupysiu, taupysiu, ir kai jau labai daug sutaupysiu – užmokėsiu jais už mokslą. Užaugusi aš noriu būti gydytoja ir gydyti žvėrelius.

– Bet, Amelija, tu gerai mokaisi ir gali tikėtis įstoti į valstybės finansuojamą vietą universitete. Ką tokiu atveju darysi su visais tavo sutaupytais pinigais?

– Atiduosiu juos Afrikos vaikams – tiems, kurie neturi ką valgyti...

Dažniausiai vaikams būdinga užuojauta su amžiumi silpnėja, bet ne visada. Po pasaulį klajoja tūkstančiai savanorių, vienintelis gyvenimo tikslas – padėti kitiems. Kartais jie susijungia į bendruomenes, bene žinomiausia kurių – motinos Teresės vienuolija, kartais kukliai ir nepastebimai gyvena šalia.

Studijuodamas susidraugavau su keletu abchazų, kuriuos kartais aplankydavau ir po studijų, o jie svečiuodavosi pas mane Lietuvoje. Vienos kelionių į Suchumą metu draugas pasiūlė aplankyti bendrą pažįstamą Aliną, kuri, kaip ir mes, mokėsi Maskvos universiteto aspirantūroje, tik mes – Filosofijos, o ji – Biologijos fakultete.

– Tik tu nenustebk, – įspėjo draugas, – pamatęs jos aplinką ir ją pačią. Žlugus Sovietų Sąjungai, jų institutas užsidarė, ir ji liko be darbo. Giminių neturi, iš pradžių gyveno iš to, ką mes jai duodavome, paskui po truputį pradėjo padėti kitiems. Dabar rūpintis blogiau už ją gyvenančiais – jos gyvenimo prasmė ir tikslas. Renka ir parduoda arba dalina kitų išmestus daiktus, prašo valgyklose maisto ir neša jį tiems, kas jau negali vaikščioti ir pasirūpinti savimi...

Žvalgydamasis po apleistą Alinos kambarį, pastebėjau keletą iš bendros apdriskusių ir aptriušusių daiktų masės išsiskiriančių ir atskirai padėtų daiktų: vėduoklę, skulptūrėlę, gražiai iliustruotą knygą.

– Tėvų priminimas? – paklausiau.

– Ką tu, *ką tu*, – sumojavo rankomis Alina. – Šituos daiktus aš laikau užsienyje gyvenantiems savo draugams. Kai prasidėjo visa šita suirutė, nemažai abchazų emigravo į užsienį, daugiausiai į Jungtines Valstijas. Kas žino, kaip jiems ten gyvenasi? Gal neturi ko valgyti? Tada galės parduoti ir nusipirkti šiek tiek maisto. Jei

gyvena pasiturinčiai – tegul tai primins jiems tėvynę. Kai tik uždirbsiu pakankamai pinigų pašto išlaidoms – išsiųsiu...

Man užgniaužė kvapą. Ši nutriušusiame kambaryje gyvenanti, skarmalais vilkinti ir dažniausiai maisto atliekomis mintanti moteris stengiasi padėti turtingiausioje pasaulio valstybėje gyvenantiems savo tautiečiams...

Po poros metų bendras pažįstamas parašė, jog Alina mirė. Ar ji mirė laiminga? Kažin. Yra žmonių, kuriems daugelio žmonių siekiamybė – gražiai gyventi ir ramiai numirti – negalioja. Jie paprasčiausiai apie tai negalvoja. Jų gyvenimo balansą suvedinėja mūsų pasaulio sampratą gerokai pranokstančios jėgos. Mums tokie žmonės egzistuoja tik kaip savotiški moralinio gyvenimo etalonai, į siekiamybę niekada neperauganti regimybė.

14.

MIRTIS IR NEMIRTINGUMAS

Ir taip, vilkdamasis ir bėgdamas, šlubčiodamas ir šokinėdamas, pasiekiau, o tada ir peržengiau senatvės slenkstį. Senatvė, kaip ir bet koks amžiaus tarpsnis, turi savų pranašumų ir trūkumų. Didžiausias trūkumas – vis daugiau įtarimų, o neretai ir problemų, kelianti sveikata. Didžiausias pranašumas – vis silpnėjanti atmintis, kitaip sakant, sklerozė. Palaipsniui užsimiršta visa, kas laikina, nesvarbu, nereikšminga. Vis daugiau laiko lieka pagalvoti apie tai, kaip deramai sutikti paskutinę ir pagrindinę šio gyvenimo viešnią – mirtį.

Pradėjęs rimčiau domėtis mirties tema, pirmiausia nutariau išsiaiškinti, kurie mano aplinkos žmonės mirė ar bent jau ruošiasi mirti ramiai, o gal net su šypsena lūpose. Paskui išsiaiškinti, kam tai nepavyko, ir kodėl. Ir, pagaliau, ko galiu tikėtis aš pats.

Pirmiausia ramiai miršta ar bent gali tikėtis taip numirti įgyvendinamus tikslus sau suformulavę ir juos realizavę žmonės. Tie tikslai gali būti labai įvairūs – „prasimušti“, paskutinius gyvenimo metus praleisti nuosavame name gamtos prieglobstyje, tapti šalies prezidentu ar bent jau sodininkų bendrijos pirmininku, vesti gražiausią kaimo merginą, užauginti vaikus dorais žmonėmis ir pagal išgales padėti anūkams, ir taip toliau, ir panašiai. Žmonės, įgyvendinę jei ne visus, tai bent pagrindinius sau keltus tikslus, dažniausiai miršta ramūs. Pailiustruosiu tai pavyzdžiu.

Visais laikais ir visose tautose pagrindinis varguolių gyvenimo tikslas buvo „prasimušti į žmones“, tai yra sukurti padoresnes gyvenimo sąlygas sau ar savo vaikams. Nei mano tėvui, nei jo broliui – su kuriuo kartu statė namus – tai nepavyko, bet pavyko kai kuriems jų vaikams. Vienas iš jų – mano pusbrolis Bronius. Jis triūsė visą gyvenimą, šalia pagrindinio darbo (o dirbo alaus gamyklos sandėlininku) nuolatos prasimanydavo papildomo uždarbio: augino ir pardavinėjo gėles, daržoves, sėklas. Išėjus į

pensiją, ūkinė-komercinė veikla tik sustiprėjo. Jau žiloje senatvėje, likus iki mirties porai mėnesių, paklausiau, ar jis patenkin-
tas gyvenimu.

– Ar aš patenkintas gyvenimu? Paklausk: sūnui nupirkau butą Vilniuje, dukrai – namą Utenoje, žmonai palieku kitą namą, kurį pastačiau savo rankomis. Anūkė žurnalistė, gyvena Vokietijoje, kai tik atvažiuoja – įdedu kelionei keletą šimtų, o kartais ir kokią tūkstantėlį... O dabar pasakyk, geras aš tėvas, senelis ar blogas?

– *Geras, geras... O mirties bijot?*

– O ko jos bijoti? Bijok nebijojęs, mirt vis tiek teks. Mirties nei paskubinsi, nei ją sulėtinsi – kiekvienam savo laikas. Ateis mano – numirsiu...

Daugelis tų, kuriems nereikia „prasimušti“, siekia malonumų ar, platesne prasme, laimės.

Malonumo siekis glūdi biologinėje žmogaus prigimtyje. Gera žinomas eksperimentas, kai žiurkėms į smegenis buvo implan-
tuotas elektrodas, kuris, žiurkei paspaudus mygtuką, sukeldavo malonius pojūčius. Kai kurios žiurkės spausdavo mygtuką tol, kol išsekusios iš bado numirdavo. Panašiai elgiasi ir žmonės. Kaip teigė Zigmundas Froidas, „būtent malonumo principo pro-
grama lemia gyvenimo tikslą“. Vėliau Froidas savo pažiūras šiek tiek pakeitė, bet į jo vietą pasiruošę stoti ir stoja dešimtys, šimtai malonumo principo gynėjų.

Žmonės, kurių pagrindinis gyvenimo tikslas ir rūpestis – ma-
lonumai, vadinami hedonistais. Pagrindinis hedonistų trūkumas – jie niekada ar retai pasiekia savo tikslus, nes „akis niekada neat-
sižiūri, ausis – neatsiklauso“. Antra vertus, malonumai tokie įvai-
rūs ir tokie prienami, kad susigundo jais patys įvairiausi žmonės.

Sąlyginai galima išskirti dvi hedonistų rūšis – nuosaikiuosius ir ekstremistus. Nuosaikaus hedonisto pavyzdžiu galėtų būti

mano pažįstamas Teodoras. Kalbuosi su juo slaugos namuose, Teodorui atšventus savo aštuoniasdešimt devintąjį gimtadienį.

„Ačiū Dievui, buvau paleistuvė...”

– *Stovit – kad ir kaip banaliai skambėtų – ant amžinybės slenksčio. Kas jūsų gyvenime buvo svarbiausia, kas labiausiai įsiminė?*

– Buvo visko po truputį. Dirbau vyriausiuoju konstruktoriumi, stengiausi gerai dirbti, kažkiek rūpinausi šeima. Bet labiausiai patikdavo – ir laukdavau – atostogų. Gamykla turėjo nusipirkusi jachtą, tai mes su draugais vasaromis – o neretai ir išieginėmis – ja plaukiojom. Žiemą visada važiuodavom slidinėti – sovietmečiu į Karpatus, vėliau – į Alpes. Geri buvo laikai. Linksmi gyvenome.

– *Linksmi – ar maloniai?*

– Nevengėm malonumų. Aš, ačiū Dievui, buvau dar ir paleistuvė.

– *Ačiū Dievui? Ne „deja“?*

– Deja. Bet ir ačiū Dievui.

– *O kaip į tai reagavo žmona?*

– Pirma žmona Onutė pasakė: jei mane paliksi – nusižudysiu. Tai aš savo meilūžėms sakydavau: galim būt kartu, bet apie vedības nė negalvok – su dabartine žmona tikrai nesiskirsiu. Tai jos ir susitaikydavo. Pabūdavam kažkiek kartu – ir taikiai išsiskirdavom. Tik viena tokia Oksana, jūrų karininko duktė, sakė: žinau, kad tu negali skirtis, bet man ir nereikia. Aš tave mylėsiu visą gyvenimą, ir kai tau bus jau aštuoniasdešimt metų ir tu būsi niekam nereikalingas, tada aš ateisiu pas tave ir rūpinsiuosi tavim iki mūsų gyvenimo pabaigos. Ir aš ją mylėjau...

– *Bet neatėjo?*

– Neatėjo. Žuvo automobilio katastrofoje nesulaukusi nė keturiasdešimties... (Verkia).

- *Tai todėl ir atsidūrėt slaugos namuose?*
- Slaugos namuose atsidūriau, kai jau negalėjau vaikščioti, net iki tualetu nueiti. Antra žmona tikrai manim rūpinosi. Ir dabar gerai rūpinasi.
- *Tai vedėt antrą kartą? Ir Onutė nenusižudė?*
- Kai dabartinė žmona tapo nėščia, sako: noriu, kad vaikas turėtų tėvą. Tai Onutė ir susitaikė.
- *O su Onute vaikų neturėjot?*
- Turėjom sūnų, bet jis jau buvo paaugęs.
- *Kaip jaučiatės slaugos namuose? Nesidrovit, kai jaunos sanitarės keičia sauskelnes, viską tenai valo, šluosto...*
- Pradžioje buvo šiek tiek nepatogu, bet greitai įpratau. Ir sanitarės nevienodos: vienos – šypsosi, kitos – raukosi. Viena ypač bjauri. Kai tik išmatos skystesnės – ko negerai vaistų, sako. Kartą vos ne jėga sukišo man į burną keturias tabletes nuo viduriavimo. Pasiskundžiau žmonai – tai ta tokį vėją sukėlė, norėjo tą sanitarę net iš darbo išmesti...
- *Manau, ją nesunku suprasti. Vaikšto pro jūsų palatos duris ir galvoja: vėl tas kiaulė turbūt prividuriavo... Visą dieną tokius kaip jūs plovus ir valius, vakare net savo sveiko žaliūko vyro nepanorėsi...*
- Toks jos darbas.
- *Tai žmona gerai rūpinasi. O sūnūs?*
- Pirmas sūnus mirė jau gal prieš trisdešimt metų. Antras porą kartų per mėnesį užaina.
- *Taip retai? Žmona tai lanko praktiškai kiekvieną dieną...*
- Jo įtemptas darbas. Reikia šeimą išlaikyti – turi dvi paaugles dukras, mano anūkes. Be to, gal kažkiek ant manęs ir pyksta.
- *Žinojo apie jūsų „išdaigas“? Ar mažai juo rūpinotės?*
- Kiek įstengiau, rūpinausi. Bet jis vieną kartą pasakė: „Aš neturėjau tėvo.“ Gal per daug laiko leisdavau su draugais.

– *Gailitės dėl to? Jei galėtumėt, ar norėtumėt pakeisti savo gyvenimą?*

– Nieko jau nepakeisi. Kas buvo, buvo.

– *Bijot mirties?*

– Protu suvokiu, kad man beveik devyniasdešimt ir greitai teks mirti. Bet gyventi vis tiek norisi...

– *Kaip įvertintumėt savo gyvenimą dešimties balų sistemoje?*

– Aštuoniais. Nors, kai galvoju apie paskutinius mėnesius – gal tik septyniais...

Šalia nuosaikiųjų – kaip Teodoras – egzistuoja ekstremalūs hedonistai. Pagrindinis šio tipo žmonių gyvenimo kredo – malonumas bet kokia kaina. Malonumas dažniausiai suvokiamas ne tik kaip instinktų tenkinimas, bet ir kaip aplinkinių pagarba, pripažinimas. Dažniausiai tai vienos ar kitos rūšies nusikaltėliai.

„Noriu tapti bosu“

Nusikaltėliai – žmonės, kuriantys sau tinkamus įstatymus patys, o dažniausiai apsieinantys be jų. *Štai ištrauka iš Roberto Saviano knygos „Gomora“, jau spėjusio kalėjime pabuvoti paauglio išpažinties:*

Aš noriu tapti bosu. Noriu turėti prekybos centrų, parduotuvių, noriu turėti moterų. Noriu trijų automobilių, kad kai įeinu į parduotuvę, mane gerbtų. Noriu turėti sandėlių visame pasaulyje. Tada noriu mirti. Bet mirti taip, kaip miršta stiprus, tas, kuris išties valdo. Noriu mirti nužudytas.

Nors dažniausiai išsipildo tik paskutinė būsimų bosų svajonės dalis ir jie miršta – teismų sprendimu ar per gaujų susišaudymus – nusikaltėlių gyvenimas, ypač masinėje, žemiausiems gyventojų sluoksniams skirtoje kultūroje, neretai idealizuojamas ir roman-

tizuojamas. Dešimtajame praeito amžiaus dešimtmetyje Rusijos vaikų darželiuose buvo atlikta apklausa, siekiant išsiaiškinti, kuo norėtų būtų vaikai užaugę. Didžioji dalis apklaustų berniukų atsakė, kad užaugę jie norėtų dirbti samdomais žudikais – *kileriais* (čia reikėtų pridurti, kad kelios dienos prieš apklausą per televiziją buvo parodytas filmas apie samdomą žudiką su charizmatiškuoju Žanu Reno pagrindiniame vaidmenyje).

Mano sūnaus Liudo paauglystės metais Lietuvoje buvo savotiškas kompiuterinių žaidimų bumas. Asmeniniai kompiuteriai buvo dar labai brangūs ir įsigyti juos galėjo tik vienetai, bet veikė kompiuterinių žaidimų salonai, pritraukiantys minias gerbėjų. Sūnus tapo vienu iš jų. Iš pradžių užtrukdavo valandą kitą po pamokų, paskui pradėjo grįžti vis vėliau („buvo svarbios rungtynės, man su partneriu labai sekėsi...“), keletą kartų grįžo paryčiui. Vieną vakarą, po ilgos, desperatiškos, nevilties ir priekaištų kupinos kalbos, liepusi sūnui eiti miegoti, žmona kreipėsi į mane:

– O tu ko stovi ir klausai, lyg tavęs sūnaus likimas visai nejau dintų? Tėvas tu pagaliau ar ne? Pakalbėk su sūnum, paauklėk jį...

Aš tylėdamas nuėjau į sūnaus kambarį. Jis kaip tik klojo lovą, pakėlė į mane nerimo kupinas akis.

– Nebijok, – pasakiau, – aš nesiruošiu tavęs nei auklėti, nei bausti. Aš tik noriu papasakoti, kas, mano manymu, tavęs laukia. Pirmiausia – kas tu esi. O esi tu atžarus, savo nuomonę apie viską turintis paauglys. Pagrindinė tavo gyvenimo vertybė ir tikslas – malonumas. Didžiausią malonumą tau teikia kompiuteriniai žaidimai, todėl jiems ir skiri daugiausiai laiko. Dar tu mėgsti skaniai pavalgyti, gražiai rengtis, papramogauti. Visam tam reikia pinigų. Dirbti tu nemėgsti, todėl turėsi prasimanyti pinigų kažkokiu nelegaliu, lengvu, bet rizikingu būdu. Iš pradžių tai bus smulkios vagystės, paskui – rimtesnės apgavystės, galbūt apiplėšimai. Anksčiau ar vėliau pateksi kalėjimą, nes pasaulis nežino

nė vieno ilgiau ar trumpiau kalėjime nepasėdėjusio nusikaltėlio. Kalėjime tu nepritapsi – esi karšto būdo, mėgsti ginčytis, priešgyniauti, o tokių nemėgsta nei prižiūrėtojai, nei kaliniai. Vieną dieną kameros bosas kilstels antakius, ir naktį prie tavo lovos prislinks trys toje pačioje kameroje gyvenantys kaliniai. Vienas iš jų užspaus tau burną, kitas laikys rankas, o trečias įvays į krūtinę vinį. Įsitikinę, kad tu jau negali nei šaukti, nei bėgti, jie tave paleis ir grįš į savo lovas. Ir štai gulėsi tu su vinimi krūtinėje ir iki skausmo pačiose giliausiose sielos kertelėse suprasi: štai ir viskas. Galbūt tave aplankys praeities vaizdai ar, kaip kartais rašo romanuose, prieš akis praslinks visas gyvenimas. Galbūt tu prisiminsi darželį ir tą juokingą bebriuką, kuriuo buvai per naujametinį karnavalą. Galbūt prisiminsi mūsų šeimos gyvenimą prie ežero, maudynes ryte ir ant laužo keptus šašlykus vakare. Galbūt tave aplankys galimos ateities vaizdai. Tau sekėsi matematika, gerai žaidei šachmatais, galėjai tapti kompiuterių specialistu. O gal būtum pasirinkęs intelektualinių pastangų nereikalaujančią, bet mielą savo širdžiai profesiją. To jau nebus niekada. Tu mirsi ne tik kad nepatyręs – net nepabandęs nė vieno iš įvairiausių prieš tave atsiveriančių gyvenimo variantų. Tave patenkina tokia perspektyva?

Kol kalbėjau, sūnus į mane nežiūrėjo, bet susijaudinęs pasiklojo lovą, paskui mechaniškai surinko patalynę ir vėl pradėjo kloti iš naujo...

Nežinau, ar mano pamokslo, ar kitų aplinkybių paskatintas, bet ekstremalioju hedonistu Liudas netapo. Baigęs mokyklą šiek tiek pastudijavo, po to keletą metų klajojo po Europą, galop apsistojo Didžiojoje Britanijoje. Gyveno įvairiuose miestuose, dirbo įvairius darbus, bet santykiai su policija ir kitomis teisėsaugos institucijomis visą laiką buvo santūriai draugiški. Kalėjimo gultai ištirpo – tikiuosi, visiems laikams, – patarle tapusiuose

Kitas daugeliui žmonių būdingas siekis – tapti laimingiems. Neįmanoma sukurti vieno visiems tinkamo laimės apibrėžimo, bet apibrėžti laimingą žmogų labai paprasta: laimingas žmogus – tas, kuris gyvena pagal savo laimės sampratą.

Vienos iš sociologinių apklausų metu respondentų klausėme, ar jie jaučiasi laimingi, o jei ne, ko jiems trūksta. Į pirmą klausimą teigiamai atsakė apie 70 proc. Lietuvos gyventojų, pagrindinė nelaimės priežastimi nurodė pinigų trūkumą. Tai reiškia, kad daugiau pinigų turintys žmonės – pirmiausia sėkmingi verslininkai – turėtų jaustis laimingesni nei vargšai.

Chrestomatiniu verslininko pavyzdžiu galėtų būti Teodoro Dreizerio trilogijos „Finansininkas. Titanas. Stoikas“ herojus Frankas Kaupervudas. Iš realių asmenybių – Stivas Džobsas ir visi tie, kurių biografijos leidžiamos milijoniniais tiražais kaip įrodymas to, kad „kažkam pasisekė, vadinasi, gali pasisekti ir tau“. Dažnai verslas tampa ne tik ir ne tiek praturtėjimo šaltiniu, kiek savotišku savęs išbandymu, suteikiančiu gyvenimui prasmę ir tikslą. Šio tipo verslininkai dažniausiai dirba iki paskutinės – neretai staigios ir netikėtos – gyvenimo akimirkos. Vienas ryškiausių pavyzdžių literatūroje – Polio Vialaro romano „Nėra laiko nė mirti“ herojus. Jis atsitiktinai išvengia lėktuvo katastrofos ir nutaria pradėti naują paprastų kasdieniškų rūpesčių kupiną gyvenimą, gyvenimą be amžino skubėjimo, nuolatinės įtampos, alinančios konkurencinės kovos. Bet, pradėjęs dirbti eiliniu taksi vairuotoju, jis greitai tampa sėkmingu verslininku ir žūsta jau kito lėktuvo katastrofoje.

Šalia žuvusių ar nužudytų, bankrutavusių ar privertusių bankrutuoti kitus, palikusių iššvaistyti savo turtą vaikams ar švais-tančių tėvų sukaupą turtą yra ir tokių, kurie laiku pasitraukia iš

verslo ir daugiau ar mažiau sėkmingai bando sudėlioti gyvenimo likutį. Kalbuosi su viena iš šio negausaus būrio atstovių Marina.

Mergaitė krūmuose

– *Kaip prasidėjo jūsų verslas?*

– Versle nuo vienuolikos metų. Mano teta Elena megzdavo moteriškas bliuzeles ir vasarą pardavinėdavo viename garsiausių Sovietų Sąjungos kurortų, Jaltaje. Parduoti buvo galima tik vieną bliuzelę – atseit, sau nusipirkau, netiko, tai štai dabar ir parduodu turguje. Jei parduodi antrą, nekalbant jau apie didesnę skaičių – tai jau spekuliacija, geriausiu atveju sumokėsi baudą, o gali ir į kalėjimą sėsti – konfiskuojant turtą, be abejo. Tai štai teta stovi prie prekystalio su viena bliuzele – o aš tupiu netoliese esančiuose krūmuose prie pilno lagamino. Jei teta bliuzelę parduoda ar netinka dydis – ji pirkėjai sako: palaukit, pas mane yra dar viena, kaip tik jūsų dydžio – bėga pas mane ir pakeičia į reikiamą dydį ar paima naują. Kartais per turgų praeidavo milicininkas. Įsivaizduoju, praeina jis ryte, mato tetą su bliuzele, eina vakare – teta tebestovi. „Vargšelė, jai taip ir nepavyko parduoti savo bliuzelės“, – turbūt pagalvoja. O kad mes jau pardavėm penkias ar dešimt – nesumoja...

– *Kiek metų tai truko?*

– Iki kol baigiau mokyklą. Vėliau išsiderėjau lengvatų – pusantro mėnesio Jaltaje ir bent dvi savaitės Lietuvoje, dažniausiai pionierių stovykloje.

– *Nesijautėt išnaudojama?*

– Pirma, turgus būdavo tik tris dienas per savaitę, likusį laiką leisdavome savo nuožiūra, dažniausiai keliaudavome po įvairias Krymo vietas. Tam teta pinigų negailėjo. Be to, keturiolikos metų pasijutau skriaudžiama, iškėliau tetai ultimatumą: arba mokėk

man, arba daugiau nevažiuosiu. Teta pagalvojo, pagalvojo ir sako: mokėt aš tau nemokėsiu, bet duosiu siūlų: jei numegsi ne blogesnės kokybės bliuzelę nei mano, galėsi parduoti ir pasiimti pinigų. Taip uždirbau savo pirmus penkiasdešimt rublių. Nupirkau dovaną mamai, o sau – sportinį kostiumą ir šiltą dekl.

– *Pirmus penkiasdešimt, bet ne paskutinius?*

– Gyvenom žinybiniame bendrabučio tipo name, penkios moterys viename kambaryje: aš, mama, dvi mamos seserys ir močiutė. Prošvaisčių gauti butą nebuvo jokių: į eilę įtraukdavo tik tuos, kurių plotas vienam gyventojui buvo mažesnis nei 5,5 kvadratinio metro, o mūsų kambarys buvo 42 kvadratinį metrų. Net kai ištekėjau, pagimdžiau vaiką ir gyvenome jau septyniese – teisės gauti butą vis tiek neturėjome. Teta pinigų turėjo ir galėjo sau būstą nusipirkti, bet bevelijo gyventi su mumis. Ir aš puikiai, tiesiog iki skausmo smegenyse, supratau – jei nieko nedarysiu, gyvensime, sensime ir mirsime šiomis klaikiomis sąlygomis. Jau buvo galima statyti kooperatinius butus, tereikėjo pinigų.

– *Nuėjote tetos pėdomis – mezgėte bliuzeles?*

– Žieminis vilnonis šalikas kainavo dvidešimt rublių, ir jų nuolatos trūko; jei tik parduotuvėje pasirodo, tuoj pat eilė, ir visus išperka. O vilnonius deklius – po šešiasdešimt rublių – gretiname tos pačios parduotuvės skyriuje pardavinėjo laisvai. Iš vieno deklio buvo galima pasiūti septynis šalikus. Pardavinėjau juos po 25 rublius. Pelnas – 115 rublių iš vieno deklio, kai tuo tarpu mėnesinis mano atlyginimas – kaip ir daugumos to meto jaunųjų specialistų – buvo 110 rublių. Prisimenu – tiesiog stulbau nuo nenusakomo žmonių kvailumo. Pinigai, galima sakyti, mėtosi po kojomis – o jie nemato. Po to keletą metų gaminau šviestuvus. Vienas pažįstamas dizaineris pamokė, kaip iš pripučiamo baliono, siūlų ir klijų pagaminti įvairiaspalvius šviestuvų gaubtus. Tada jau paaugęs sūnus rūpinosi elektrine dalimi, o aš gaminau

pačius gaubtus.

– *Negi viskas buvo taip paprasta? O kur nerangi biurokratinė sistema, visokiausi draudimai, galų gale – reketas?*

– Visko buvo, bet viską įveikdavome. Prisimenu – norint pardavinėti šviestuvus, reikėjo pažymos iš priešgaisrinės tarnybos, kad jie saugūs. Nuėjau pas tos tarnybos viršininką, nunešiau pavyzdį. Tas apžiūrėjo ir klausia: „O kas bus, jei jis užsidegs?“ „Tada gesinsim“, – atsakiau. Išėmiau iš krepšio ir pastačiau ant stalo du butelius konjako. Viršininkas tik nusijuokė ir išrašė pažymą.

– *Sutvirtėjot materialiai, tapot nepriklausoma?*

– Rimti pinigai prasidėjo, kai griuvo geležinė uždanga ir buvo galima keliauti į užsienį. Iš pradžių vežėm prekes iš kaimyninės Baltarusijos, po to – į Graikiją ir iš jos, dar vėliau – iš Graikijos į Norvegiją ir atgal. Nupirkau butą sau, sūnui, vasarnamį motinai.

– *Mokslui, studijoms laiko nebuvo?*

– Kodėl gi? Baigiau Vilniaus universiteto Fizikos fakultetą. Gavau paskyrimą į „Sigmos“ gamyklos patentų biurą. Trūko tos srities žinių, todėl baigiau Maskvos patentinių paslaugų institutą. Dar vėliau, kai įkūriau savo firmą, baigiau Teisės fakultetą.

– *Kaip atėjo į galvą mintis įkurti savo firmą?*

– Iš „Sigmos“ perėjau į valstybinį patentų biurą. Su darbu susidorodavau, bet – kadangi nuolat važinėju į prekybines keliones – kartais praleisdavau darbo dienas. Kartą viršininkės kantrybė trūko, ir mane atleido. Likti tik prie komercijos nesisinorėjo, todėl, šiek tiek pasvarsčiusi, įkūriau savo patentinių paslaugų firmą. Pradžioje buvo labai sunku, bet vėliau įsibėgėjome.

– *Finansiškai nukentėjote?*

– Anaip tol. Daugiausiai dirbome su užsienio klientais, o jie atsiskaitydavo tarptautiniais tarifais. Devyniasdešimtųjų pradžioje Lietuvai tai buvo dideli pinigai. Nusipirkau dar keletą butų, vėliau – nedidelį viešbutį Palangoje.

- *Laikote save turtinga moterimi?*
- Mes sakome taip: jei problemą galima išspręsti pinigais – tai ne problema.
- *Kokių problemų negalima išspręsti pinigais?*
- Pirmiausia, profesinių. Jei varžosi dvi tarptautinės firmos, laimi ne ta, kuri turi daugiau pinigų, o ta, kurios advokatai sumanesni. Aš jau nekalbu apie tai, kad už pinigus nenupirksi nei draugų, nei sveikatos.
- *Turėjot – tebeturit sveikatos problemų?*
- Matėt amerikiečių serialą „Bostono advokatai“? Prasideda tuo, jog vienas iš firmos partnerių ateina į valdybos posėdį be kelnų. Greičiausiai susirgo Alzheimerio liga. Gera mano pažįstama – stambios juridinės firmos savininkė – jau daug metų serga Parkinsono liga. Širdį draskantis reginys: protas veikia, o kūno valdyti negali.
- *Norit pasakyti, kad Alzheimeris ir Parkinsonas – geriausi advokatų draugai?*
- Ne visų. Kai jau nusprendi mesti verslą ir pradėti gyventi – beveik nelieka, dėl ko verta gyventi.
- *Sėkmingos versle moters – sėkmingas šeimyninis gyvenimas?*
- Su vyru išsiskyriau pragyvenusi metus. Vėliau likimas vis su kažkuo suvedavo, bet taip pat ir išskirdavo.
- *O sūnus?*
- Mirė perdozavęs narkotikų vos perkopęs per trisdešimtmetį.
- *Nesijaučiat dėl to kalta? Darbas, mokslas – nuolatinės lenktynės – gal sūnui trūko dėmesio?*
- Kai jo problemos išryškėjo, nuvežiau į vieną geriausių Europos klinikų. Ten gydė pacientus, bet dirbo ir su juos atlydėjusiais. Viena iš pamokų buvo tokia: nesijauskit kalti dėl to, kad jūsų artimieji tapo narkomanais. Jiems tai nepadės, o jums tik pakenks.

– *Tuo ir vadovaujatės?*

– Pirmi metai po sūnaus mirties buvo labai sunkūs. Po to pradėjau po truputį apsiprast.

– *Be sūnaus – teko artimiau susidurti su kitų žmonių mirtimis?*

– Prisimenu, šventėm močiutės šimto metų jubiliejų, tai ji, paklausta, ar bijo mirties, atsakė: „Aš taip nemėgstu mirti...“ Mirė ji šimto ketverių, skaidraus proto ir gležno, bet sveiko kūno. O mama sirgo vėžiu, paskutinės dienos buvo gana skausmingos, bet nesiskundė, tik retkarčiais sudejuodavo ir vis meldėsi. Buvo giliai tikinti. Mirė ant mano rankų tiesiogine prasme. Pabaigoje paprašė – pakelk mane aukščiau – vis aukščiau – ir, tarsi užbaigus sunkų darbą, giliai atsiduso. Veidas iš karto nurimo, nuskaidrėjo.

– *Tikitės numirti taip pat – ar panašiai?*

– Nesu tiek tikinti. Norėtusi numirti ramiai, nebūti niekam našta. O kaip pavyks – taip ir bus.

– *Tikit pomirtinį gyvenimą?*

– Anksčiau buvau linkusi tikėti, bet ypatingo džiaugsmo dėl to nepatyrčiau. Įsivaizdavau jį kaip neramią, sąžinės priekaištų, neįvykdytų sumanymų, darbų kupiną būseną. Dabar manau – ne, nieko nebus. Numirsiu – ir viskas.

– *Kaip vertinat savo gyvenimą?*

– Nuo vaikystės svajojau būti gydytoja, bet protą sudrumstė fizikos mokytojas: jūs tokia gabi, talentinga, galit tapti antrąja Marija Sklodovska-Kiuri. Jei dabar – pasakyčiau: „Kodėl antrąja? Jei negaliu būti pirmąja – nebūsiu jokia...“ Gyvenimas galėjo susiklostyti visai kitaip. Galėjau tapti mokslininke, gydytoja, gera žmona ir mama. Bet tada neatsispyriau įkalbinėjimams. O gal tam tikrą vaidmenį suvaidino ir noras išbristi iš skurdo, susikurti padorų – ne pagal sovietinius, o pagal Vakarų standartus – gerbūvį. Toks jausmas, kad nugyvenau ne savo gyvenimą...

Gali būti, kad tapusi gydytoja Marina būtų buvusi laimingesnė ir nugyvenusi savo gyvenimą. Mėgstama profesija – svarbi, o daugeliui būtina laimės sąlyga. Tie, kuriems nereikia rūpintis nei pinigais, nei profesija, trokšta keliauti, patirti nuotykius, gyventi įdomų gyvenimą. Žmogaus, kuriam pagrindinė laimės sąlyga – įdomus, netgi savotiškai pakylėtas gyvenimas, pavyzdžiu galėtų būti Sauliaus žmona Jadvyga. Ji buvo mano žmonos draugė, todėl šios šeimos gyvenimą galėjau stebėti iš arti.

„Jau jiems gyvenimas tai nusisekė...“

Saulius buvo išvaizdus, gražų balsą turintis vaikiną, todėl pirmoji jo pagunda buvo tapti aktoriumi. Malonu, kai į tavo scenoje spokso šimtai akių, tavo pradeda atpažinti gatvėje, kviečia į įvairius pobūvius, vakarėlius... Deja, Muzikos ir teatro akademijos priėmimo komisija šias svajones negailestingai sužlugdė. Reikėjo gelbėtis nuo kariuomenės. Saulius įstojo į tuometinį Pedagoginį institutą ir įgijo geografijos bei darbų mokytojo specialybę. Mokytojauti neteko – Lietuva atgavo nepriklausomybę, atsivėrė plačios ir viliojančios verslo perspektyvos. Saulius įkūrė krovinių pervežimo firmą ir ėmėsi energingai jai vadovauti. Tačiau konkurencija – negailestingas dalykas, išlieka stipriausi, o nereitai ir žiauriausi. Saulius tokiems nepriklausė. Firma, net nespėjusi suklestėti, pradėjo gesti. Vis dažniau Saulius pasirodydavo gatvėje be kaklaraiščio, dar vėliau ir be švarko, įtartinais linksmų padėvėtų tipų apsuptyje. Taip tęsėsi keletą metų, iki lemtingo tapusio susitikimo su buvusiu klasioko Jadvyga.

Kitaip nei Sauliaus, Jadvygos profesinė karjera klostėsi labai sėkmingai. Baigusi stomatologijos specialybę, ji kurį laiką stažavosi Jungtinėse Valstijose, paskui įkūrė vieną pirmųjų privačių klinikų Lietuvoje. Turėjo, kaip sakoma, ne tik „auksines rankas“,

bet ir organizatorės talentą, todėl klinika klestėjo ir plėtėsi. Ir čia pasirodė Saulius...

– Pamačiau jį gatvėje – tokį nelaimingą, visų apleistą – ir širdis suvirpėjo... Juk tai mano svajonių vyras... Aš jį mylėjau dar mokykloje, tik jis – toks išdidus, savimi pasitikintis – manęs nė nepastebėdavo. Bet dabar išmušė mano valanda...

Jadvyga su savo pirmu vyru jau buvo išsiskyrusi, Saulius padarė tą patį, ir, stovėdami prie altoriaus (pirmos jų santuokos buvo tik civilinės), jie prisiekė, kad „juos išskirs tik mirtis“. Kaip parodė tolesni įvykiai, net mirčiai tai padaryti pavyko ne iš karto...

Jausdamiesi finansiškai pakankamai tvirtai, jaunavedžiai nemažai keliavo, ieškojo naujų gyvenimo būdų, svarstė įvairius veiklos variantus. Vėl atsibudusiam Sauliaus verslininko talentui Lietuvoje buvo per ankšta, ir šeima įsikūrė Londone. Klinika Vilniuje buvo parduota, pinigų pragyvenimui netrūko, bet Jadvyga, nenorėdama prarasti kvalifikacijos, įsidarbino vieno tautiečio klinikoje „daugiau dėl malonumo nei iš reikalo“.

Vieną vasarą mes automobiliais keliavome po Europą, ir, žiūrėdamas į jachtomis nusėtą Adrijos jūrą, Saulius pasidalino savo svajonėmis ir planais:

– Žinai, noriu turėti nuosavą jachtą ir gyventi joje. Jau domėjau – nenaują galima nusipirkti visai pigiai. Vasarą ją galima vežioti po Viduržemio jūrą norinčius paplaukioti turistus – tereikia gauti licenciją ir pasamdyti keletą jūreivių, virėją, valytoją – viskas lengvai įgyvendinama. Žiemas galima leisti kokiame nors uoste, o vasarą – į keliones. Galima ir iki Karibų ar net Floridos nusigauti. Įsivaizduoji – saulė, jūra, plazdena burės, tu su uniforme kepure ir žiūronais ant kapitono tiltelio...

Kažkas iki skausmo pažįstamo dar nuo internato laikų suvirpėjo mano sieloje.

– O žmona? Ar su ja apie tai kalbėjai?

– Ką žmona? Kur aš, ten ir jinai...

Paklausiau apie tai Jadvygos.

– Man svarbiausia – kad tik Sauliukui būtų gerai...

Praėjo keleri metai – ir grakščiai elegantiška jachta ištirpo melsvuose Viduržemio jūros ūkuose. Pasirodo, „visai pigiai“ – tai keli šimtai tūkstančių eurų. Pragyventi iš turistams teikiamų paslaugų galėjo tik patyrę, dešimtmečiais tuo verslu užsiimantys ir faktiškai visus uostus užgrobę jūrų vilkai. Be to, paaugusį sūnų reikėjo leisti į mokyklą, be abejo, į vieną pačių geriausių Londone, o tai irgi nemažai kainavo. Ir tada kitoje Lamanšo sąsiaurio pusėje, tarp šiaurės Normandijos uolų, pradėjo ryškėti didingos, dar šlovingus viduramžių laikus menančios pilies kontūrai.

Keletą metų prieš aprašomus įvykius mums reikėjo pasikeisti kažkokia informacija, ir aš paklausiau Sauliaus jo elektroninio adreso. „Markizas, eta... com“ – droviai nuleidęs akis atsakė šis. „Markizas?“ – perklausiau. Ir tada man atsivėrė Tiesa. Tapti markizu – buvo didžioji, faktiškai vienintelė Sauliaus svajonė. Galvoje nejučiomis suskambėjo dar vaikystėje skaitytos pasakos fragmentas: „Kieno ši pilis?“ – paklausė karalius. „Markizo de Karabaso“ – nedarniu choru atsakė Batuoto Katino primokyti šienpjoviai...

Taip, markizai gyvena pilyse. Prasidėjo nekilnojamojo turto agentų lydimos kelionės po šiaurės Prancūziją. Surasti pirkėjų finansines galimybes ir estetinį skonį atitinkantį objektą nebuvo paprasta. Be to, reikėjo galvoti apie naują socialinį statusą atitinkantį įvaizdį. Šiek tiek pasvarstęs Saulius nusprendė, kad tinkamiausia pilies savininkui transporto priemonė – nuosavas lėktuvas. Vieną vasarą jis sugrįžo į Lietuvą, baigė pilotų mokyklą ir gavo licenciją valdyti nedidelius asmeninius lėktuvus. Beliko tokį įsigyti. Finansiškai tai nebuvo neįmanoma – dvivietis nenausias lėktuvas kainavo mažiau negu nenauja dviejų dienų jachta. Bet

pinigų tada liktų jau ne piliai, o tik pilies prižiūrėtojo nameliui. Be to, šį kartą prieš vyro planus ryžtingai sukilo Jadvyga.

– Sauliau, – pasakė ji, – aš tave labai myliu, bet į tavo valdomą lėktuvą niekada nesėsiu...

Šios svajonės dalies Sauliui – bent jau kol kas – teko atsisakyti.

Pagaliau pilis buvo nužiūrėta ir suderėta. Tai buvo ne didingas ant kalvos stūksantis viduramžių pastatas, o kažkokio XVIII a. dvarponio gyvenamasis namas su apgriuvusiais ūkiniais priestatais, arklidžių liekanomis, alėjų kontūrus dar išsaugojusiu parku ir praktiškai užžėlusiu tvenkiniu. Nepaisant to, dokumentuose visas šis ansamblis buvo įvardintas kaip „pilis“. Buvo sumokėtas nemenkas avansas ir pradėta ruošti pirkimo-pardavimo sutartis. Šis iš pirmo žvilgsnio nekaltas užsiėmimas užtruko keletą metų ir galų gale baigėsi nesėkme.

Pasirodo, prancūzai – kaip ir daugelio kitų šalių piliečiai – savo istorinius objektus užsieniečiams parduoda labai nenoriai. Visai neparduoti jie negali – formaliai visi Europos Sąjungos piliečiai turi vienodas teises, bet prancūzai sukuria tiek ekonominių, socialinių, moralinių barjerų, kad netikram markizui įveikti juos nepaprastai sunku, o dažniausiai neįmanoma. Reikia pateikti aibę pažymų apie savo profesiją, pajamas, detalų būsimos ansamblio rekonstrukcijos planą (atliktą, be abejo, patikimos, vadinasi, ir brangios Paryžiaus architektų firmos), to plano realizavimo terminus ir finansines galimybes pagrindžiančius dokumentus.

Visais šiais reikalais rūpinasi advokatų kontora, kurios paslaugos taip pat nemažai kainuoja, be to, pateikiamos pažymos ir dokumentai praktiškai niekad nepriimami iš pirmo karto. Vėl reikia kažkur važiuoti, kažko prašinėti, kažkam aiškinti... Gal iškilo grėsmė finansiniam Sauliaus ir Jadvygos šeimos stabilumui, gal baigėsi jų kantrybė, bet ir šio sumanymo buvo atsisakyta.

Neįkvėptos didingų sumanymų ir nenutviekstos neįgyvendi-

namų, bet žavingų svajonių liepsnos Sauliaus dienos Londone slinko pilkai ir nuobodžiai. Kažkokie trumpalaikiai užsiėmimai, ryte sūnų į mokyklą, po pamokų – į namus, vakarai prie televizoriaus. Šitaip prasikankinęs keletą metų Saulius – tik peržengęs keturiasdešimtmetį – mirė. Jadvyga jį kremavo, pelenus supylė į labiau dekoratyvinę vazą nei urną primenanti indą ir pastatė savo miegamajame šalia lovos. Ji norėjo, kad Saulius būtų palaidotas šalia jos, bet kur bus palaidota pati – Londone, Vilniuje ar kokiame nors kitame pasaulio krašte, – kol kas nežinojo.

Praėjo keleri metai – ir prie jaunos, žavios, turtingos našlės durų pradėjo rikiuotis nedidelė, bet ryžtingai nusiteikusių gerbėjų eilė. Prieš vieno jų spaudimą Jadvyga neatsilaikė. Prasidėjo romantiškų pasivaikščiojimų kupinos dienos ir aistringų atodūsių persmelktos naktys.

– Kartą, – pasakoja Jadvyga, – gulim lovoje, ilsimės, ir staiga Džeimsas sako: „Klausyk, o kas toje gražioje virš mūsų galvų stovinčioje vazoje?“

– O čia, – sakau, – mano buvusio vyro palaikai. Niekaip negaliu su jais išsiskirti...

Džeimso veidas apsiniaukė. Jis nieko nepasakė, bet buvo aišku, kad miegoti trise – tegul trečiam tik droviai tūnant sandariai uždarytoje urnoje – jam ne prie širdies. Teko Saulių palaidoti. Neatsiskleidęs aktorius, bebaimis Pietų jūrų flibustjeras, kilniai rūstus Normandijos pilies markizas baigė savo karjerą kukliame Vilniaus kolumbariume...

Atrodytų, kliūčių sukurti naują darnią šeimą neliko. Bet...

– Džeimsas puikus vyras, apsirūpinęs materialiai, bet – amžinai kažkur skubantis, kažko nespėjantis, kažkuo nepatenkin-tas. Kartą aš jam sakau: klausyk, nusimesk vieną kartą tu tą savo aptriušusį megztinį ir padėvėtus džinsus, apsirenk naują kostiumą, užsirišk kaklaraistį, aš apsirengsiu geriausią savo suknelę,

užsidėsiu papuošalus. Nuvažiuosim į Oksfordo gatvę, atsisėsime prabangios kavinės lange, gurkšnosime vyną ir mėgausimės rinktiniais patiekalais. O žmonės eis gatve, žiūrės į mus ir galvos: „Štai sėdi du laimingi žmonės... jau jiems gyvenimas tai nusisekė...“ Ir staiga Džeimsas pravirko; žiūriu – o ašaros tik bėga, bėga jo skruostais – taip, matyt, jį sujaudino galimybė jei ne būti laimingam, tai bent tokį pavaizduoti...

Pati Jadvyga jautėsi kur kas tvirčiau, bet jos – kaip savo laiku ir Sauliaus – gyvenimui trūko išbaigtumo. Jei reikia įrodinėti, kad gyvenimas nusisekė – reiškia, jis ne visai nusisekė.

Kodėl Sauliui nepasisekė? Nes blaškėsi. Sąmoningai norėjo vieno tikslų, pasąmonė diktavo kažką kita. Kai nėra prieštaravimo tarp sąmonės ir pasąmonės, tokius žmones galima pavadinti vientisomis asmenybėmis. Vientisos asmenybės dažniau miršta ramiai nei „skilusias“, draskomos vidinių prieštaravimų.

Paprasčiausias, bet ir rečiausias būdas tapti vientisa asmenybe – pakeisti požiūrį į asmeninių pastangų vaidmenį tvarkant gyvenimą. Jei manytume, kad gyvenime viskas priklauso nuo mūsų, dėl nesėkmių kaltinsime save ir graušimės dėl klaidų visą gyvenimą. Jei manytume, kad mūsų gyvenime dalyvauja kokia nors nuo mūsų nepriklausoma jėga – tarkim, likimas, – mums tenkanti kaltės dalis bus kur kas mažesnė, o gal ir išnyks visai. Nesipriešinantys likimui žmonės dažniausiai miršta ramiai.

„Kaip kam susiklosto...“

Klasikiniu žmogaus bejėgiškumo prieš likimą ar dievų valią pavyzdys – karaliaus Oidipo likimas to paties pavadinimo Sofoklio dramoje. Oidipui gimus, žyniai išpranašauja, kad užaugęs jis nužudys savo tėvą ir ves motiną, ir, nepaisant pastangų to iš-

vengti, pranašystė išsipildo. Dramos pabaigoje Oidipas supranta, kad dievų valiai priešintis beprasmiška, ir visa, ką gali žmogus, – nuolankiai priimti jų sprendimą.

Kiekvienas savo aplinkoje gali aptikti nesėkmės patyrusių, bet nepalaužtų žmonių. Artimiausias man pavyzdys – brolis Vladas. Baigęs žemės ūkio technikumą, jis dirbo zootechniku įvairiuose kolūkiuose, vėliau medžioklės ūkio prižiūrėtoju, kalviu. Vienintelis iš mūsų šeimos pabandė įleisti šaknis tėvų žemėje („atvažiuok, parodysiu namus, kuriuos statė mūsų tėvas... žmonės jį čia dar prisimena...“). Vedė, susilaukė trijų puikių dukrų („Saulute, padeklamuok eilėraštį, tą, apie Trakų pilį... Ji pas mane pirmūnė, mokosi geriausiai klasėje...“), bet palaipsniui šeima, darbas nuslinko į antrą, po to trečią, ketvirtą planą... Jis tapo eiliniu girtuokliu, vienu iš tų, kokius sovietmečiu buvo galima jei ne sutikti, tai pamatyti didmiesčių gatvėse ar nuošaliausių kaimų užkaboriuose.

Į visus įkalbinėjimus pakeisti gyvenimo būdą, nustoti gerti, vėl pradėti rūpintis šeima jis tik liūdnai purtė galvą: „Nieko čia nepadarysi... Kaip kam susiklosto, taip tas ir gyvena...“ Nejučiomis prisiminiau dar antiklos laikais gimusį posakį: paklusnius likimas veda, nepaklusnius – tempia. Vlado tempti nereikėjo – jis nuolankiai ėjo likimo jam skirtu keliu.

„Vodkos imperija“ – taip pavadino Sovietų Sąjungos istorijai skirtą knygą anglų mokslininkas Mark Lawrence Schrad. Jei yra imperija, yra ir jos rekrūtai. Vienu iš tokių rekrūtų ir buvo Vladas. Paskutiniaisiais gyvenimo metais jis apsiramino, gėrė, bet saikingai, sukūrė naują šeimą, pagal išgales ja rūpinosi. Mirė ramiai, gal net su šypsena lūpose. Pasakoja žmona Dalia: „Diena praėjo kaip visos kitos: kažkiek žiūrėjo televizorių, paskui nuėjo į parduotuvę... ten sutiko kaimyną, dar keletą draugų... grįžo įraudęs,

šnekus ir laimingas. Vakare vėl pažiūrėjo televizorių ir nuėjo miegoti. Ryte laukiau pusryčių – neateina. Pasibeldžiau į duris – neatsako. Įeinu – o jis nekruta... guli ramus kaip kūdikėlis...

Neretai pagalvoju, kas geriau: ar kad Vladas būtų miręs blivus, bet ligų susuktas, grieždamas dantimis ir keikdamas viską pasaulyje, ar girtas, bet su šypsena lūpose?

Šalia malonumų ieškančių hedonistų ir laimę bandančių susikurti eudemonistų didesnę ar mažesnę kiekvienos visuomenės dalį sudaro idealistai – žmonės, siekiantys kasdienį gyvenimą, o neretai ir visą jutiminį pasaulį peržengiančių tikslų. Populiariausios ir dažniausiai aptinkamos idealizmo formos – socialinis-politinis, estetiškas, moralinis, religinis. Tarpinę padėtį tarp idealistų ir eudemonistų užima *teisuoliai*. „Teisuolio“ sąvoka labai plati ir įvairi, todėl akivaizdu, kad mes kalbėsime tik apie vieną šio tipo žmonių rūšį.

Teisuoliai

Bet kurią visuomenę sudaro daug žmonių rūšių, ir visi jie gyvena pagal savo pasaulio sampratą. *Teisuoliai* – žmonės, manantys, kad jie turi tiesos monopolį. Tradicinėse visuomenėse *teisuoliai* uoliai stebi, kad visi bendruomenės nariai griežtai laikytųsi visuotinai priimtų gyvenimo taisyklių bei normų ir pagal galimybes jų laikosi patys; sekulariose atstovauja vieną iš galimų pažiūrų. *Teisuoliai* visada žino, kaip žmonės turi mąstyti, elgtis, gyventi ir šį savo žinojimą jie stengiasi paskleisti, o, jei turi galimybę, primesti aplinkiniams, šeimai, visuomenei.

Mano vyriausias brolis Kajetonas turėjo namuką kolektyviniame sode prie Žaliųjų ežerų, kuriame vasaromis gyvendavo, o kitais metų laikais atvažiuodavo savaitgaliais ar dažniau. Tame

namuke jis buvo įsirengęs pirtį, kurią mielai lankė ir jo kaimynai. Vienu metu praktiškai kiekvieną šeštadienį toje pirtyje lankydavusi ir aš. Po pirties visada vykdavo pasisėdėjimai, kurių metu, vėsinant įkaitusius kūnus alumi, o neretai ir stipresniais gėrimais, buvo aptariamose politinio gyvenimo aktualijos. Kompaniją sudarė du vairuotojai ir vienas sandėlio vedėjas – kaimynai, brolis teisininkas, ir aš, neva mokslininkas. Tai štai, šioje kompanijoje aš vienintelis nenorėjau – gal net nedrįsau – pretenduoti į prezidento postą. Visi kiti puikiai išmanė, kaip reikia tvarkyti valstybę ir ką daryti su jos priešais. Skyrėsi tik radikalizmo laipsniu („šaudyti, šaudyti reikia juos visus... ne, užteks pasodinti į kalėjimus... o aš tai išplakčiau rykštėm...“) ir požiūriu į oponentus. Tam tikrą vaidmenį vaidino tradicinis dar nuo sovietmečio užsilikęs „ar tu mane gerbi“, bet buvo tarp mūsų ir *teisuolis*, kurio reakcija į kitų pokalbio dalyvių samprotavimus ir mintis buvo maždaug tokia: „na tu ir durnas“, „kaip tu to nesupranti“, „o kaipgi kitaip?“... Tai – pagrindiniai visų laikų ir visų tautų *teisuolių* argumentai.

Svarbi šiuolaikinių *teisuolių* raiškos erdvė – komentarai įvairiose interneto svetainėse po skelbiamais straipsniais. Dažniausiai šios rūšies *teisuoliai* per kvaili, kad parašytų net elementariausią straipsnelį, todėl visą aistrą išlieja kritikuodami kitaminčius. Jie negali, nenori suvokti kitų žmonių pažiūrų, nes, jei tai padarytų, paaiškėtų, kad jų pažiūros – vienos iš galimų. Jiems *išslystų tiesos monopolis. Kadangi teisuoliškumas – vienintelė jų idealizmo forma, be jos jie tampa niekuo, eiliniaais piliečiais.*

Tradicinėse visuomenėse *teisuoliai* palaiko, tvirtina egzistuojančią socialinę tvarką, todėl ne visada yra mėgstami, bet praktiškai visada gerbiami; šiuolaikinėse atstovauja vieną iš *galimų pažiūrų, todėl visuomenę skaldo, ir daugumos jos narių yra atvirai*

nemėgstami arba tik toleruojami. Atitinkamai tradiciniai *teisuliai* mirdavo palyginti ramiai, aplinkinių gerbiama arba bent gerbdami save patys, šiuolaikiniai – nepasitenkinimo ar abejonių kupini. Tie, kurie liko ištikimi savo pažiūroms, miršta nepatenkinti, nes jų pažiūros, idėjos taip ir netapo visuotinai pripažintomis, o tie, kurie gyvenimo pabaigoje suvokia, kad jų pažiūros, kurių jie visą gyvenimą laikėsi ir jas gynė, – tik vienos iš galimų, miršta kupini abejonių. Kaip likus keletui metų iki mirties sakė vienas pažįstamas *teisulis*, „gyvenimas įdomus, bet velniškai sudėtingas“. Kuo geriau suvoki gyvenimo įvairovę, sudėtingumą, tuo akivaizdžiau darosi, kad tai, ką tu laikei tiesa, kam tu atstovavai ir ką gynei – tik viena iš galimų ir, ko gero, ne pati geriausia tiesa.

Socialiniai politiniai idealistai

Jei teisulių žvilgsniai nukreipti į dabartį, tai socialinių politinių idealistų – į ateitį. Vaizduotės sukurti ir tikėjimo sutvirtinti idealai egzistuoja tol, kol neįgyvendinami. Kokius nors idealus įgyvendinus, jie nustoja būti idealais, tampa realybe. Todėl egzistuoja dvi socialinių politinių idealistų rūšys: dar nelaimėję ir jau pralaimėję. Dar nelaimėję kur kas laimingesni, ir dažnai miršta įsitikinę, kad idealai, dėl kurių jie kovojo ir mirė, anksčiau ar vėliau bus įgyvendinti. Pralaimėjusieji iš aktyvaus politinio gyvenimo pasitraukia, nes neranda savo vietos naujos, kažkada siektus idealus neva įkūnijusius visuomenės gyvenime. Vienas iš tokių buvo Vytautas Berenis.

Vytautas dirbo institute nuo pirmų jo susikūrimo dienų. Iš pradžių fragmentiškų, paskui vis ilgesnių pokalbių metu išryškėjo, kad mūsų pažiūros į mokslą, bendradarbius, tautos ir pasaulio ateitį gal ir nesutampa, bet yra labai panašios. Lemtingomis 1991-ųjų sausio dienomis kartu šildėmės prie Seimo prieigas

supusių laužų.

Akademinei Vytauto karjera klostėsi sėkmingai – paskelbęs keletą straipsnių mokslinėje spaudoje, gavo prestižinę Fulbraito stipendiją ir maždaug metus stažavosi Jungtinėse Amerikos Valstijose. Sugrįžęs aktyviai pasinėrė į mokslinį ir kultūrinį šalies gyvenimą. Didžiausia jo tragedija – jis bandė ne tik tirti kultūrą, bet ir daryti jai įtaką, o tai, tarppartinių rietenų sumaištyje, buvo ne taip paprasta. Idealizmo liepsnei gęstant ir Lietuvos politikoje vis labiau įsivyraujant partijų bei klanų interesams, jis dar keletą metų bandė skleisti joje tautiškumo dvasią, paskui pasitraukė, kaip mes tuo metu sakydavome, į „vidinę emigraciją“. Tai nebuvo sudėtinga, nes „bilietus“ pardavinėjo visų maisto parduotuvių alkoholinių gėrimų skyriai. Po jo mirties „Literatūroje ir mene“ paskelbiau nekrologą, o pirmų mirties metinių progą organizavau jo kūrybai skirtą konferenciją. Štai keletas mano joje skaityto pranešimo fragmentų.

Mūsų laikų herojus

Vytautas Berenis buvo mokslininkas, kultūros veikėjas visuomenininkas plačiaja ir gerąja tų žodžių prasme, ir kiekvienoje iš šių veiklos sričių paliko ryškų pėdsaką. Bet pirmiausiai Berenis buvo istorikas: jis tyrinėjo istoriją, kūrė istoriją, gyveno istorijoje, buvo jos veikiamas ir, savo ruožtu, ją veikė. Visi žmonės yra istorijos veikėjai, bet kai kurie – dar ir istoriniai veikėjai. Berenis buvo istorinis veikėjas – ne monumentalioji, o greičiau lyrinė prasme. Kiekviena tauta, kiekviena epocha turi savo lyrinius herojus, bene žinomiausi kurių – Alfredo Miusė „amžiaus sūnus“ ar Michailo Lermontovo „mūsų laikų herojus“. Vytautas Berenis buvo mūsų laikų herojus – XX a. pabaigos ir XXI pradžios lietuvių inteligentas, su savo privalumais ir trūkumais, su staigiais, neretai siautulingais

jusliškumo proveržiais ir transcendentine gėla.

Viename iš darbų Berenis lygina rusų ir lietuvių „raznočincus“; Raznočincas – ne socialinė, tiksliau, ne tik socialinė, bet ir dvasinė kategorija. Raznočincas – asmenybė, kuri jaučiasi atsakinga už tautą ir pasaulį. Būtent toks ir buvo Berenis. Jis skaitė paskaitas, pranešimus konferencijose ir aktyviai dalyvavo praktinėje veikloje – pradedant Vilniaus miesto savivaldybe, baigiant Seimu, ir visose šiose srityse jis pasireiškė ne tik kaip teoretikas, bet ir puikus organizatorius. Mokslinis organizacinis jo talentas geriausiai atsiskleidė rengiant tęstinius leidinius „Kultūros fenomenas“; „Lietuvos kultūros tyrinėjimai“, „Kultūrologija“.

Laikui bėgant, vis labiau atsiskleidė tragiški Berenio asmenybės aspektai. Visų laikų ir tautų inteligentai pergyvena vieną tragediją – idealų žlugimą. Kuo toliau, tuo labiau ryškėjo, kad politinis, o neretai ir kultūrinis Vakarų, o tuo pačiu ir Lietuvos gyvenimas vis labiau tolsta nuo kažkada mūsų vaizduotėje egzistavusių idealų. Paskutiniai Berenio gyvenimo mėnesiai ir net metai (o mirė jis po sunkios ligos 2013 metais, ką tik atšventęs savo 50-metį) – herojiška rezignacija. Tirti ir skleisti kūrybinį jo palikimą – visų neabejingų Lietuvos istorijai, savo šalies praeičiai ir ateičiai, pareiga.

„Svarbiausi dalykai visada buvo su manimi“

Estetinio idealisto pavyzdys galėtų būti mano aspirantūros laikų draugė Violeta, parašiusi disertaciją apie dabartinę (tuometinę) lenkų estetiką. Prieš pat disertacijos gynimą Lenkijoje prasidėjo „Solidarumo“ judėjimas, ir praktiškai visi jos disertacijos herojai tapo šio judėjimo nariais arba rėmėjais. Disertaciją reikėjo perrašyti, nurodant ir išpučiant lenkų estetikos trūkumus bei klaidas. Violeta atsisakė tai padaryti, keletą metų padėstytojavo vienoje iš Kauno aukštųjų mokyklų, paskui, jaunesnių ir

energingesnių kolegų spaudžiama, dėstytojos darbą paliko, įsidarbino vidurinėje mokykloje anglų kalbos mokytoja. Kalbamės jos septyniasdešimt trečio gimtadienio išvakarėse:

– *Prisimenu – jauni, žvalūs aspirantai šventėm kažkieno gimtadienį. Šventės leitmotyvu buvo populiarios tuo metu dainos eilutė: „Pirmą kėlinį mes jau sužaidėme...“ Kaip jaučiatės ketvirtame kėlinyje?*

– Žinot – visai normaliai.

– *Nesigailit prarastų galimybių? Galėjot dirbti aukštojoje mokykloje, tapti profesore...*

– Manau, esmė – ne dirbti mėgstamą darbą, o pamėgti darbą, kurį dirbi.

– *Jums tai pavyko?*

– Manau, taip. Kolektyvas buvo draugiškas, santykiai tarp kolegų – geranoriški, vasaros atostogų metu nemažai keliaudavom.

– *Nesinorėjo kuo greičiau viską mesti, išeiti į pensiją?*

– Kartą pamokos metu stoviu prie lango – o už jo stulbinamai gražiai sninga. Ir aš pagalvojau: „Viešpatie, ko aš čia stoviu? Ir ką veikiu šioje klasėje, šioje mokykloje? Greičiau į laisvę, į gamtą, į pasaulį.“ Tai buvo paskutiniai mano darbo metai.

– *Daug laiko leidžiat gamtoje?*

– Kiek tik leidžia sveikata ir aplinkybės.

– *Turit savo pamėgtas vietas?*

– Kiekvieną rudenį bent mėnesiui išvažiuoju į Preilą, klajoju po jos apylinkes, kartais su dviračiu nuvažiuoju iki Nidos. Kartą vakare sėdžiu ant Parnidžio kopos – vakaruose į jūrą leidžiasi saulė, o rytuose – taip pat iš jūros – kyla mėnulis. Nuostabus reiškinys.

– *O sugrįžus? Vieniša pensininkė kukliame butuke triukšmingoje Kauno gatvėje. Draugai – toli, giminės – reti. Jei galėtumėte – ar norėtumėte savo praeityje ką nors pakeisti, nugyventi kitokią*

gyvenimą?

– Svarbiausi dalykai visada buvo su manimi.

– *Kas tai?*

– Muzika. Poezija. Gamtos grožis.

– *Ar bijot mirties?*

– Ką reiškia bijoti mirties? Pasakykit man, kas tai yra mirtis, ir aš pasakysiu, ar jos bijau.

– *Aš nežinau, kas tai yra mirtis.*

– O aš nežinau, ar reikia jos bijoti.

„Negalima šitaip su Dostojevskiu...“

Žmonės, kurių gyvenime pagrindinį vaidmenį vaidina pareiga, sąžinė, ištikimybė, garbė ar kitos moralinės vertybės, priskirtini moralinių idealistų tipui. Kuo nepalankesnė moralei aplinka, tuo tragiškesni moralinių žmonių likimai. Geriausias pavyzdys – vėlgis aspirantūros laikų draugas Eugenijus Gladyševas.

Eugenijus buvo senosios rusų inteligentijos palikuonis, auklėtas klasikinės rusų literatūros ir religinės filosofijos dvasia. Nesu tikras, ar jau tada jis buvo tikintis, bet moralė vaidino svarbų ir, kaip paaiškėjo, lemiamą vaidmenį jo gyvenime. Eugenijaus disertacijos tema buvo „Filosofinės Fiodoro Dostojevskio pažiūros“. Rašyti jam sekėsi labai sunkiai, nes oficiali ideologija – mokslinio vadovo asmenyje – nuolatos reikalavo iš jo kompromisų, taikstymosi, o neretai – veidmainiavimo. „Negalima, negalima šitaip su Dostojevskiu...“ – iš skausmo perkreiptu veidu kartodavo jis mūsų pokalbių metu. Vieną vakarą Eugenijus iš bendrabučio dingo, o kitą dieną atsitiktinis praeivis surado jį pasikorusį šalia universiteto esančių Vorobjovo kalnelių miškelyje. Likimo ironija dar ir ta, kad daugiau kaip prieš šimtą metų du garsūs rusų revoliucionieriai demokratai – Aleksandras Hercenas ir Nikolajus

Ogariovas – ant tų pačių kalnelių – galbūt net toje pačioje vietoje – prisiekė visą gyvenimą skirti kovai už liaudies laimę. Ir štai jų svajonė išsipildė – laiminga visuomenė jei dar ir nebuvo sukurta, tai bent jau intensyviai, kone karštingai kuriamama...

Išlikti gyvam

Negaliu sakyti, kad būtinybė nuolatos taikstyti manęs neslėgė ir mintys apie savižudybę neaplankė niekada. Vienu metu – artėjant prie penkiasdešimtmečio – jos tapo ypač įkyrios. Ir tada įsikišo pasąmonė. Susapnavau, kad kažkokiu momentu nesusilaukiau ir nusižudžiau. Iš karto pasijutau einąs keliu per plačią lygumą. Šalia manęs – kiek akys užmatė – ėjo kiti žmonės. „Negi tiek žmonių mirė panašiu laiku kaip aš?“ – pagalvojau. Tada mintyse sumečiau – kiek pasaulyje tautų, šalių, kontinentų, – ir nusiraminau: „Gali būti ir tiek.“ Mesėjome tylėdami, išoriškai ramūs, bet žinodami, kad mūsų laukia kažkoks išbandymas. Po kurio laiko priešakyje pasirodė kontrolinis punktas. Tai buvo automatiškai atsidarančių ir užsidarančių vartelių užtvara, panašiai kaip metro stotelėse. Šalia jų – padėdamos nerangiems ir pristabdydamos veržliausius – sukiojosi uniformuotos, į lėktuvų stiuardses panašios merginos. Visi varteliai visą laiką buvo atviri, ir minia netrukdomai ėjo pro juos. Iš kažkur staiga užplūdusio nerimo kupinas žengiau pro juos ir – pasigirdo skambėjimas, sumirkčiojo lemputės, varteliai užsidarė. Prie manęs tuoj pat pribėgo viena iš merginų: „Nesijaudinkit, tuoj išsiaiškinsim, viskas bus gerai...“ Ji privedė mane prie būdelės, kurioje prie kompiuterio sėdėjo viena iš jų – matyt, vyresnioji. Ta greitai žvilgtelėjo į mane, kažką surinko kompiuteryje. Po kelių sekundžių ji pakėlė į mane užuojautos ir tylaus priekaišto kupinas akis: „Tai jūs nusižudėte?..“ „Na, taip jau atsitiko...“ Ir staiga man pasidarė visiškai aišku, kad

visos kalbos apie gyvenimo prasmę, moralinį tobulėjimą, tikslus, užduotis, reikšmes – vieni niekai. Yra žmonių, kurių pagrindinis, o faktiškai ir vienintelis buvimo Žemėje tikslas – likti gyviems. Būčiau nenusižudęs – ir eičiau kartu su visais, pasitikčiau savo galbūt ne pačią geriausią, bet tikrai ne blogiausią lemtį. Dabar gi – neaišku, kas bus, bet aišku, kad geriau nei sava mirtim mirusiems tikrai nebus. Po šio sapno mintys apie savižudybę jei ir atslinkdavo, tai lengvai nuslinkdavo šalin.

Religinis idealizmas

Visi religingi žmonės yra idealistai, nes tiki idealaus jutiminį suvokimą peržengiančio pasaulio egzistavimu. Svarbus krikščioniškojo idealizmo bruožas – tikėjimas prisikėlimu. Tikinčius prisikėlimu žmones, savo ruožtu, galima suskirstyti į tris pagrindines grupes: apsidraudėlius, abejojančius ir tikrai tikinčius. Apsidraudėlių pasaulėžiūros esmę savo laiku gerai suformulavo Blezas Paskalis. Jo manymu, tikėti verta, nes, jei Dievo nėra, o mes tikime, mes neprarandame nieko, bet jei mes netikime, o Dievas yra – mes prarandame viską. Būtent šia logika besivadovujančiųjų grupei priklauso nemaža dalis mano pažįstamų. Dar juos galima pavadinti proginiais katalikais. Jie lankosi bažnyčioje ir dalyvauja pamaldose tam tikromis progomis: per laidotuves, krikštynas, vestuves, pagrindines religines šventes. Be abejo, yra ir tokių, kurie nueina į ją ir dažniau: ką gali žinoti, kaip ten bus iš tikrųjų...

Abejojantieji lanko bažnyčią ir dalyvauja pamaldose kiekvieną sekmadienį, bet tam tikras abejonių kirminas graužia jų sielą. Kalbuosi su kaimyne Irena.

– *Pamaldose dalyvaujat nuo vaikystės, giedate bažnyčios chore; tikit, kad pateksit į Dangų?*

– Ką gali žinoti – kokios nuodėmės tau užsiskaitys? O kartais gal nusidėjai, to nežinodamas?

– *Tikit kūniškąjį prisikėlimą?*

– Prisimenu – man buvo gal aštuoneri; laidojo mano dėdę; jis buvo be kojos – prarado ją avarijoje. Žiūriu – guli karste, aprengrtas kaip reikiant, ir viena koja apauta batu. O kitas batas stovi šalia, bet ne ant kojos, nes kojos tai nėra. Išėjom iš trobos – aš mamos ir klausiu: „Kam tas antras batas?“ O mama sako: „Dėl viso pikto. Juk gali būti, kad prisikels jis su abiem kojom, o tada prireiks ir antro bato...“

– *Tai kaip bus iš tikrųjų? Prisikels jis su abiem kojom, ar tik viena? O gal kūnas neprisikels, o tik siela?*

– Ne, per pamaldas sakom: „Tikiu kūno prisikėlimą iš numirusių...“ Anksčiau tikėjau viskuo, ką sako kunigai, bet dabar kai pažiūri, kai paskaitai, kokių būna kunigų... Jau nežinau, ką ir tikėti...

Ir, pagaliau, yra nedvejojančių prisikėlimu žmonių. Viena iš jų buvo mano pažįstamos Valės mama Marcelė.

Nosinaitė švarko kišenėlėje

Marcelė po karo su šeima buvo ištremta į Sibirą, ten mirė ir buvo palaidotas jos vyras Kazys. Pati su dukra, atsiradus galimybei, sugrįžo į Lietuvą, gyveno ir dirbo Grigiškėse. Ir štai atėjo Atgimimas, imperija iro ir griuvo, vertybės buvo perkainojamos, buvę priešai tapo draugais, ir atvirkščiai. Reikia parsivežti Kazį į Lietuvą, nusprendė Marcelė. Ji paprašė pažįstamą suvirintoją pagaminti jai metalinę dėžę ir kartu su drauge – taip pat buvusią tremtinę – išvyko traukiniais, o paskui – autobusu bei pakelei-

vingomis mašinomis į buvusią tremties vietą. Čia reikėtų prisiminti, kad prieš paskelbiant Nepriklausomybę ir iškart po jos paskelbimo daugumos rusų požiūris į lietuvius, ypač stalinistinių represijų aukas, buvo supratingai draugiškas. Vietos valdžia klajokles priėmė svetingai, keli kaimo vyrai iškasė ir padėjo Marceli supakuoti į dėžę Kazio palaikus. Sugrįžusi Marcelė sudėjo juos į karstą – kartu su nauju kostiumu, marškiniais, kaklaraiščiu, kojineėmis, batais – ir palaidojo pagal visas katalikiškas tradicijas – su kunigu, atgiedojimu, pašventintam kape. „O kitą dieną, – pasakoja Valė, – sutinka ji mane ir sako:

– Žinai, Vale, o šianakt jis man prisisapnavo. Atėjo pas mane toks jaunas, gražus, apsirengęs visais tais drabužiais, kuriuos įdėjau jam į karstą, ir sako: „O kodėl, Marcelė, tu man nosinaitės neįdėjai?..“ O nosinaitę įdėti aš ir užmiršau...

Atsigabendama vyro palaikus Marcelė norėjo, kol gyva, lankyti jo kapą, o po mirties būti palaidota šalia. Antra vertus, kaip katalikė, ji tikėjosi išvengti bereikalingų klaidžiojimų po gundančias, bet nepažįstamas Dangaus karalystės erdves. Kas žino, kur susitiks per tūkstančius kilometrų vienas nuo kito palaidoti žmonės? O dabar jie prisikels iš vieno kapo ir kartu – abu jauni, gražūs, kokie kadaise stovėjo prieš altorių: ji – apsirengusi nuotakos suknele, o jis – su jos dovanotu kostiumu ir nosinaite švaroko kišenėlėje...

Trečias mano pašnekovas – buvęs kambariokas Aleksandras, kuris, kaip minėjau, tapo šventiku. Pateikiu dar sovietmečiu įvykusio pokalbio su juo fragmentą.

Kaip nuspręs Dievas...

– *Kaip tai įvyko? Papasakok, kas lėmė tavo apsisprendimą, –*

kokie nors logiški samprotavimai, dvasinės traumos, mistinė partirtis?

– Visko po truputį. Porą metų padėstytojavęs supratau, kad tai – ne man. Nuolatinis taikstymasis, kompromisai, veidmainiavimas – reikėjo tam padaryti galą. Ir, kaip matai, padariau.

– *Atėjai pas vyresnįjį – kas ten pas jus – vyskupai? – ir sakai: priimkit mane į šventikus? Nusibodo skleisti aplink marksistinio mokymo šviesą, nuo šiol tarnausiu tamsai ir obskurantizmui...*

– Nusivyliau ne tik aplinka. Nusivyliau visa vadinamąja moksline literatūra. Brutali, dažniausiai nė nebandoma užmaskuoti kvailybė – pagrindinis jos bruožas. Pradėjau galvoti: o kas gi yra ta moralė, kurios tyrimuose specializavausi, parašiau ir ruošiausi ginti disertaciją? Ir supratau: moralė – tai vertybių hierarchija. O kas tos hierarchijos viršūnėje? Amžinybė. Taip palaipsniui mano žvilgsnis nukrypo į amžinybę...

– *Jokio atsivertimo? Jokio mistinio patyrimo?*

– Kodėl gi? Kuo toliau, tuo labiau mane pradėjo traukti cerkvė. Įeinu – ir jaučiuosi tarsi sugrįžęs į tolimus, jau beveik užmirštus, bet vis dar mielus namus. Tos žibančios lemputės, žvakių kvapas, šventųjų paveikslai. Jaučiau, kad ten plevena kažkokia man dar nežinoma, bet gera vališka dvasia. Ji gundė, viliojo, masino... Susipažinau su šventikais, gavau religinės literatūros, kurios nei knygynuose, nei bibliotekose nebuvo. Ypač patraukė Bažnyčios tėvų knygos. Tai buvo neeilinės, kuklios ir iškilios asmenybės. Nedrįsau sekti šventųjų gyvenimais – bet norėjosi kuo daugiau apie juos sužinoti, skaityti jų knygas, žavėtis jais...

– *Tai vadinamosios patristikos atstovai – Tertulijonas, šv. Augustinas, Origenas? Ar stačiatikiai turi savo žvaigždyną?*

– Skvarbios akys mato šviesą visur.

– *Pakalbėkim dabar apie mirtį, tiksliau, pomirtinį gyvenimą. Bent jau save tu laikai išsigelbėjusiu? Jei jau šventikai eis į pragarą*

– *ką tada bekalbėti apie pasauliečius?*

– Galimybę išsigelbėti turi visi.

– *Ir vis tik?*

– Čia reikia skirti teoriją ir praktiką. Teorijoje viskas gerai; tai – dogmatika. Praktiškai gyvenam taip, tarsi būtume nemirtingi; o juk laiko lieka vis mažiau; švaistom laiką niekam – kaip myriop nuteistas kalinys švaisto laiką naujų drabužių pirkimui. Reikia vertinti kiekvieną akimirką.

– *Prisiminiau myriop nuteisto Dostojevskio romano „Idiotas“ veikėjo mintis ir jausmus prieš nuosprendžio įvykdymą. Dar likusios gyventi penkios minutės jam atrodo ištisas lobis, ir jis planuoja, ką dar nuveiks per kiekvieną iš jų. Ir kaip jis mokėtų gyventi, jei jam kartais tektų laimė gyventi dar savaite, mėnesį ar metus – nė vienos valandos, nė vienos minutės jis neiekvotų veltui, visą laiką skirtų tik svarbiausiems dalykams...*

– Kažkas panašaus. Neužtenka tikėti dogmatika. Reikia gyventi, kaip ji moko. Liuteris teigė, kad išgelbės tikėjimas. Tai klaidingas, net žalingas teiginys. Tikėjimo neužtenka – reikalinga asketika, o jai ribų nėra. Tai kasdienis, kartais kuklus, kartais šiek tiek reikšmingesnis žygdarbis. O po mirties – kaip Dievas nuspręs, taip ir bus...

Kažin ar kas abejoja, kad požiūris į mirtį priklauso nuo amžiaus. Vaikystėje gyvenimas atrodo begalinis, jaunystėje – nenusakomas ilgas, brandžiame amžiuje – pakankamas, kad būtų galima dar labai daug ką nuveikti ir įgyvendinti bent jau pagrindinius planus. Senatvė – galimybė susimąstyti, ar visa mūsų veikla, visos pastangos ir siekiai turėjo kokią nors, kasdienybę peržengiančią prasmę. Trečią ramiai mirtį pasitinkančių žmonių grupę sudaro prasmingą gyvenimą nugyvenę žmonės.

Yra žmonių, kurie numiršta, taip nė karto ir nesusimąstę apie gyvenimo prasmę. Dar daugiau tokių, kurie gyvenimo prasmę tapatina su koku nors jo aspektu. Galima, pavyzdžiui, manyti, kad gyvenimo prasmė – vaikai, darbas ar kova už šviesią visos žmonijos ateitį. Jei kam nors pavyksta sėkmingai realizuoti svarbiausiu laikytą gyvenimo aspektą – vaikai užauga gerais žmonėmis, darbas teikia malonumą ir naudą visuomenei, kova davė daugiau ar mažiau apčiuopiamų rezultatų – toks žmogus miršta ramus, įsitikinęs, kad jo gyvenimas nebuvo beprasmiškas. Ir, pagaliau, kai kurie žmonės gyvenimo prasmę atranda religijoje. Kaip teigė Albertas Einšteinas, „būti religingu reiškia rasti atsakymą į klausimą: kokia yra gyvenimo prasmė?“ (A. Einstein, *Out of my later years*).

Egzistuoja trys pagrindiniai religingumo šaltiniai – patyrimas, mąstymas ir suvokimas. Geriausios iš mano skaitytų religiniam patyrimui skirtų knygų – William James „Religinio patyrimo įvairovė“ ir Bernard McGinn „Misticizmo pagrindai“. Kartais religinis patyrimas gimsta tarsi savaime, tačiau dažniausiai atsiranda sekant viena ar kita religine tradicija. Išskirtinį vaidmenį siekiant religinio patyrimo vaidina misticizmas. Mistikai sąmoningomis pastangomis sukuria tam tikras psichikos būsenas, kurios perkelia juos į jutiminį pasaulį peržengiančias erdves. Tų erdvių dydis ir konfigūracija priklauso nuo įsivaizduoto pasaulio, kuriame gyvena vienos ar kitos misticizmo krypties atstovai.

Įsivaizduoti pasauliai

Kažin ar reikia įrodinėti, kad skirtingų žmonių gyvenime vaizduotė vaidina skirtingą vaidmenį. Menkos vaizduotės žmogus tariasi gyvenąs „tikrame“, jauslėmis suvokiamame pasaulyje, bet

kuo labiau išvystyta kokio nors žmogaus vaizduotė, tuo labiau juslinis suvokimas tampa tik medžiaga ar išeities tašku gausiems ir spalvingiems vaizduotės turiniams. Šių turinių visuma ir sudaro tai, kas paprastai įvardijama kaip „pasaulis“. Vakarų filosofijoje šią pažiūrą geriausiai išplėtojo Arturas Šopenhaueris („Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“), psichologijoje – Jungas. Pastarojo žodžiais tariant, „kiekviena mintis, kiekvienas jausmas, kiekvienas stebėjimas tėra psichiniai vaizdiniai, ir pasaulis egzistuoja savyje būtent tiek, kiek mes įstengiame sukurti jį savo vaizduotėje“.

Tokiu būdu mes kuriame įsivaizduotus pasaulius ir kažkaip save įkomponuojame į juos. Tada kyla klausimas: ar mes vieninteliai įsivaizduotų pasaulių kūrėjai, ar, be mūsų, šiame procese dalyvauja dar kokia nors jėga, o jei taip, kokia? Galima įrodinėti, kaip Šopenhaueris, kad vaizduotės turinius valdo akla niekam nepaklūstanti valia, bet galima manyti, kad egzistuoja visus įsivaizduotus pasaulius kurianti ir palaikanti jėga – Dievas. Būtent šią pažiūrą savo darbuose plėtojo ir savo gyvenimu grindė didysis sufizmo šeichas Ibn Arabi.

Ibn Arabi manymu, visi religiniai pasauliai – žmonių kūrybos rezultatas, tačiau vienaip ar kitaip atspindi ir įsikomponuoja į dieviškąjį pasaulį. Kitaip nei žmonių, kurie – iš tingumo, nuovargio ar mados genami – gali nustoti dalyvauti įsivaizduotų pasaulių palaikyme ir kūrime, Dievo kūrybinė veikla nesibaigia niekada. Tuos, kurie padeda Dievui palaikyti įsivaizduotų religinių pasaulių darną ir tvarką, Ibn Arabi vadina „šventaisiais Dievo bičiuliais“. Vieną tokį žmogų pažinojau ir aš. Tai ilgametis mūsų instituto darbuotojas Algis Uždavins.

Šventasis Dievo bičiulis

Algis, kaip ir Gintaras Beresnevičius, buvo išskirtinio produktyvumo kūrėjas. Gintaras parašė septyniolika, Algis – keturiolika knygų, iš jų šešias – anglų kalba. Abiem kūryba buvo svarbiau už gyvenimą, abu mirė jauni.

Vieną dieną po institutą nuvilnijo žinia, kad Algis patyrė infarktą ir guli ligoninėje. Po keleto savaitių sutikau jį instituto koridoriuje.

– Na, kaip ten buvo? Labai skaudėjo? Ar grėsė pavojus gyvybei? – puoliau klausinėti.

– Skaudėjo stipriai, bet porą valandų kentėjau, galvojau, praeis. Po to žmona iškvietė greitąją. Gydytojas pasakė: dar valanda kita – ir būtų per vėlu...

– O kaip dabar jautiesi? Kokios prognozės?

– Jaučiuosi neblogai, bet slampinėjimas slegia. Išlydėdamas iš ligoninės gydytojas sakė: jei nori gyventi – nedirbk. Bent jau tiek daug...

– Na tai ir nedirbk. Tu jau tiek parašei, kad ateinančius šešis gyvenimus gali ramiai ilsėtis...

– Nežinau, nežinau... – liūdnai palingavo galva jis.

Dar po poros savaitių vėl sutikau jį institute. Algis tiesiog spinduliavo.

– Matai, kaip gerai, kad mažiau dirbi, – pasakiau. – Visai kitas žmogus.

– Atvirkščiai, – džiugiai nusišypsojo šis. – Pradėjau normaliai dirbti.

– O kaipgi sveikata? Juk gydytojas pasakė: nori gyventi – nedirbk. Bent jau tiek daug.

– Žinai, – su liūdna rezignacija nusišypsojo jis, – jei nedirbti – tai kam tada gyventi?..

Dar po poros mėnesių atėjo žinia: Algis mirė. Pakartotinis infarktas.

Nepaisant šių panašumų, tarp Algio ir Gintaro buvo milžiniškas skirtumas. Gintaras buvo tyrėjas ir kūrėjas, Algis – tyrėjas, kūrėjas ir mistikas. Gintaras, kaip ir kiekvienas išsilavinęs žmogus, domėjosi misticismu, Algis jį praktikavo.

Kritus geležinei uždangai, instituto darbuotojai pradėjo važinėti į užsienį: pirmiausia – į kaimyninę Lenkiją, paskui – į Vokietiją, Prancūziją, Italiją. Viena iš pirmų Algio kelionių buvo į Saudo Arabiją.

– Kaip sekėsi? – paklausiau susitikęs. – Gal pavyko aplankyti kurį nors iš šventų miestų?

– Taip, – paslaptinai šypsodamasis atsakė jis. – Buvau ir Mekeje, ir Medinoje.

– Bet kaip tau pavyko prasmukti? – nustebau. – Juk keliai į tuos miestus užtvirti, praleidžiami tik *tikratikiai*.

– Man nereikėjo prasmukti, – atsakė Algis. – Pamatę mūsų automobilio numerius, sargybiniai tik pasitempdavo ir atiduodavo pagarbą.

– Nenori gi tu pasakyti, kad buvai karališkosios šeimos svečias?

– Ne, – atsakė jis. – Aš buvau šeicho svečias...

Kažin ar reikia aiškinti, kad šeichas galėjo pakviesti tik giliai religingą žmogų, ir ne eilinį, o galintį nemažai nuveikti religijos tyrinėjimo ir sklaidos srityje.

Algio pažintis su islamu prasidėjo nuo laiško, kurį tada dar jaunas Lietuvos mokslininkas parašė vienam žinomam misticizmo tyrinėtojiui. Vėliau pažinčių ratas prasiplėtė. Algis susipažino su žinomiausiais to meto tradicionalistinės filosofijos atstovais ir pats tapo vienu iš jų. Tai buvo mokslininkai, ne tik tyrinėjan-

tys religiją, bet ir daug prisidėję prie jos sklaidos šiuolaikiniame pasaulyje. Algis parašė knygą „Sufizmas islamo istorijoje“ ir, kiek leido galimybės ir laikas, praktikavo šią misticizmo rūšį.

Praėjus dešimtmečiui po Algio mirties, keletas jo mokinių organizavo šios datos paminėjimą Margionyse. Vėliau man kilo mintis daryti tokius susitikimus periodiškai, tai yra rengti Algio Uždavinio skaitymus. Panaši mintis kilo ir kitiems Algio pažįstamiems bei draugams, ir nuo 2021-ųjų tokie skaitymai vyksta kasmet. Viena iš jų skaičiau nemirtingumo problemai skirtą pranešimą. Pateikiu keletą jo fragmentų.

Egzistuoja keturios pagrindinės nemirtingumo formos: biologinė, kultūrinė, idėjinė ir religinė, tris iš kurių savo darbuose nagrinėjo ir grindė bene mėgiamiausias Algio Uždavinio filosofas Platonas. Biologinis nemirtingumas, anot Platono, reiškiasi kaip giminės pratesimas, nes „gimdymas yra pagrindinė mirtingiesiems prieinama nemirtingumo forma“. Kultūrinio nemirtingumo atveju žmogus gimdo ne fizinius, o dvasinius palikuonis, tokius kaip Homero, Hesiodo ar kitų poetų kūriniai. Kažin ar kas abejoja, jog šie palikuonys yra nemaresni, ir atneša jų autoriams didesnę šlovę negu biologiniai vaikai. Idėjinis nemirtingumas remiasi prielaida, jog už jutiminio pasaulio egzistuoja tikroji amžinų idėjų būtis, ir žmogus tuo nemirtingesnis, kuo labiau jis su tomis idėjomis susietas. Būtent šią nemirtingumo formą Platonas vertino labiausiai: „Kas geba prisiminti tai, ką matė tikrajame būties pasaulyje, ir, būdamas čia, stengiasi kuo labiau prie to priartėti, tas tampa dieviškas, nemirtingas ir mielas dievams, ir kaip įmanoma mažiau pasiduoda žmogiškiesiems dalykams.“

Galimi du pagrindiniai požiūriai į idėjų vietą ir vaidmenį žmonių gyvenime: arba idėjos egzistuoja tik individualiose psichikose

ir išnyksta kartu su jomis; arba egzistuoja už psichikų ir išlieka individualioms psichikoms išnykus; abu turi šalininkų ir priešininkų. Pirmam požiūriui atstovauja vadinamieji materialistai. Pagrindinių jų argumentą trumpai galima suformuluoti taip: psichika susieta su smegenimis; nėra smegenų – nėra psichikos. Antras požiūris remiasi prielaida, kad žmogaus psichika susideda iš dviejų pagrindinių dalių: individualios ir kolektyvinės. Individualios psichikos turiniai – Petriuko meilė Marytei ar Dominykos pergyvenimai dėl nemadingos suknelės – išnyksta kartu su smegenimis, tačiau tikroji žmogaus vertė atsiskleidžia per kolektyvinius psichikos turinius. Žmonės gali sieti bendros intelektualinės konstrukcijos, bendri jausmai, suvokimai, tikėjimai. Visų šių bendrybių priežastis ar šaltinis – idėjos. Intelektualinį gyvenimą lemia intelektualinės idėjos, socialinį – socialinės, moralinį – moralinės, ir taip toliau. Idėjos persmelkia individualias psichikas ir formuoja žmogaus patyrimą, pasaulėžiūrą, gyvenimo būdą. Šia prasme žmonių kūnus galima palyginti su muzikos instrumentais. Instrumentai labai įvairūs, pradedant kukliomis piemenų dūdelėmis, baigiant didingais bažnyčių skliautus drebinančiais vargonais. Skirtingas ir jų vaidmuo muzikos atlikime: kažkas mėgsta ir kartas nuo karto atlieka solo partijas, kažkas gi tikrąją savo vertę ir reikšmę įgauna tik tapęs kokio nors orkestro ar bent jau ansamblio dalimi. Tai, kokiame orkestre atsiduria vienas ar kitas instrumentas, dalinai priklauso nuo jo paties, dalinai nuo – aplinkybių, dalinai nuo to, kokiame orkestre tam tikru žmogaus gyvenimo periodu atsiranda vakansija. Įvairių instrumentų ir įvairių orkestrų atliekamos melodijos susilieja į vieną didingą, kartais žavingą, kartais baugiai grėsmingą skambesį, kurį ir bando iššifruoti visų laikų ir visų tautų filosofai, mąstytojai, išminčiai. Miręs kūnas – susidėvėjęs ar sulūžęs instrumentas. Laidojami instrumentai. Melodijos lieka.

Šalia šių trijų egzistuoja ir ketvirta – religinė nemirtingumo

forma, kuri, savo ruožtu, priklauso nuo dviejų dalykų: istorinėje kultūrinėje terpėje vyraujančių pomirtinio gyvenimo vaizdinių ir tikėjimo tų vaizdinių patvarumu. Kitaip sakant, kuo patvaresni įsivaizduoti pasauliai, kuriuose gyvena koks nors žmogus, tuo jis nemirtingesnis. Jei kas nors gyvena tik juslių sukurtame pasaulyje – kaip katinas, šuo ar papūga – išnykus juslių buveinei – smegenims – išnyksta ir jis pats. Jei kas nors gyvena įsivaizduotame socialiniame politiniame pasaulyje, kuriame laisva ir išdidi jo tautoriai bendrauja su kitomis tautomis – jis gyvas, kol gyva ši svajonė. Jei kas nors gyvena su amžinybe besiribojančiame įsivaizduotame religiniame ar mitologiniame pasaulyje – jis gyvas, kol gyvas šis įsivaizduotas pasaulis, ir kuo didesnė jo psichikos dalis ir kuo tampa priau integruota į šį pasaulį, tuo ramesnis jis dėl savo pomirtinio likimo.

Algio unikalumas tame, kad jis, mano žiniomis, vienintelis Lietuvoje išbandė, o gal net ir realizavo visas keturias nemirtingumo formas. Pirmiausiai jis pasiekė biologinį nemirtingumą, nes sukūrė šeimą, turėjo vaikų ir, kiek įstengė, jais rūpinosi, uoliai vykdė vyro ir tėvo pareigas. Nesvetimas jam ir kultūrinis nemirtingumas – jis daugelio knygų, straipsnių, esė ir apžvalgų autorius. Idėjinis nemirtingumas Algio asmenyje reiškėsi tuo, kad jis matė tikrajame būties pasaulyje esančią Grožio idėją, buvo jos persmelktas ir jai atstovavo. Algis buvo ne tik filosofas, bet ir menotyrininkas, tai yra padėjo kitiems žmonėms – pirmiausiai dailininkams – pristatyti savo kūrinius visuomenei, padėti jiems jei ne realizuoti save amžinybėje, tai bent pajusti jos dvelksmą. Religinis nemirtingumas įsivaizduotame Algio pasaulyje skleidėsi dviem pagrindinėmis formomis. Pirmiausiai jis nagrinėjo, rekonstravo įvairių religijų įsivaizduotus pasaulius, išvertė į lietuvių kalbą su gausiais profesionaliais komentarais pagrindinius mirties ir nemirtingumo vadovėlius – pirmiausiai Egipto ir Tibeto mirusių knygas. Antra, jis

bandė įkomponuoti save į geriausiai jo psichikos struktūrą atitinkantį religinį pasaulį, tai yra buvo ne tik religijos tyrinėtojas, bet ir praktikas.

„Aš neturiu mirties pojūčio“

Kitas religinio žinojimo šaltinis – mąstymas. Kitaip nei mokslas, kuris siekia pažinti kokį nors pasaulio aspektą ar fragmentą, religinis mąstymas bando aprėpti visą būtį, atsakyti į esminius pasaulio kilmės, raidos, struktūros klausimus. Vienas ryškiausių to pavyzdžių – skyrelyje apie Vivekananda jau minėta *vedanta* (beje, *veda ante* – „žinojimo pabaiga“). Šios filosofijos atstovų yra visame pasaulyje, taip pat ir Lietuvoje. Kalbuosi su vienu iš jų – žmogumi, perėjusiu, anot jo, „vedantos koštuvą“, Kazimieru Seibučiu. Pokalbis vyko eilinės Kazimiero kelionės į Aurovilį išvakarėse.

– Prisimenu – atrodo, 1968 metais, – sovietinėje spaudoje šmėkštelėjo pranešimas, kad Indijoje kuriamas ateities miestas – Aurovilis, kuriame gyvens, dirbs, ieškos tiesos įvairių tautų, įvairių pažiūrų ir tikėjimų žmonės. Man tai padarė didelį įspūdį. Ir štai priešais mane žmogus, kuriam Aurovilis – antri, o gal net ir pirmi namai. Koks buvo jūsų kelias į mano svajonių miestą? Pradėkime nuo šeimos. Kas buvo jūsų tėvai – tikintys, bedieviai, abejingi religijai žmonės?

– Mūsų šeimoje yra dalykai, unikalūs net religijos požiūriu. Mama augo Ukmergėje, vargonininko šeimoje. Jos vaikystė prabėgo bažnyčios prieglobstyje, ant *viškų*. Per visą savo gyvenimą mama nėra praleidusi sekmadienio mišių. Tu negali neit į bažnyčią – tai absoliutu, absoliuti absoliutybė. Bet ji sakė – būtų gerai, jei kunigai būtų kaip liuteronai ir galėtų vesti – kas čia per nesu-

sipratimas. Kai „Pasaulinės literatūros bibliotekoje“ išėjo Šventasis Raštas, truputį paskaitė – ne, tokių knygų aš neskaitysiu, nežinia ką ten rašo. Tai Tridentinė katalikybė – Šventąjį Raštą skaito ir aiškina kunigai. Tikintieji neskaito.

Tėvas – figūra patriarchalinė, mano mokyklos draugai jį vadino *Jahova*. Žmogus, sugebantis valdyti bet ką. Trisdešimt devintais jam dvidešimt, paskui ketveri metai karo, gyveno Vilniuje, mokėsi politechnikume, koks jo elgesys vokiečių laikais – neturiu supratimo. Tada gyveno pusiau nelegaliai, grėsė persekiojimas už karinės prievolės vengimą; nuvažiavo aplankyti tėvų į kaimą, kažkas išdavė, ir jis išsiunčiamas į konclagerį, jis ir jo tėvai. Perėję gulagą – tai žmonės, išgyvenę holokaustą. Jis apie tai nepasakojo – tai archajinė valstietiška patirtis, kuri neišsakoma. Po mirties (man buvo dvidešimt penkeri) radau jo laiškus broliams ir seserims – juos auklėjo grynai katalikiška dvasia, pasiremdamas Maceina ir kitais katalikiškais autoriais.

Grįžo penkiasdešimt penktais. Kadangi ūkis faktiškai sunaikintas – liko tik klėtis – draugas patarė į važiuoti į Radviliškį, ten ir susipažino su mama. Vertėsi statybine veikla, kažką statė prie Kretingos, nutarė pasistatyti namą Palangoje, prie Ronžės. Ten beveik vien buvusių tremtinių ir kalinių namai.

Kai tėvas statė namą, manė, kad surinks visą šeimą po lagerių, bet baigėsi tuo, kad susipyko su broliu ir pirmą namo aukštą pardavė beabatei moterų vienuolijai. Be vienuolių, ten gyveno altaristos, vienu metu net buvęs Telšių kunigų seminarijos profesorius. Gyvenau tarp jų; susitinki kunigą, bučiuoji jam ranką, jis duoda tau saldainį. Nemanau, kad dabar kas nors su tuo susiduria. Tėvas į visa tai žiūrėjo šiek tiek šnairai. Jam davatkos susižavėjimo nekėlė. Vėliau tėvas persikėlė į Vilnių; jam siūlė keturių kambarių žinybinį butą, bet jis atsisakė – ne, aš geriau pasistatysiu namą – ir pasistatė Antakalnyje, Žirgo gatvėje. Paauglystėje

mane palikdavo Palangoje trims mėnesiams ir aš buvau viešbučio savininku – priimdavau poilsiautojus, vedžiau buhalterines knygas, slėpiau mokesčius.

Natūralu, kad mano katechezė prasidėjo Palangoje – juk po ranka yra vienuolės. Vyko ji Ronžės krūmų katakombų sąlygomis. Neatsimenu, kad kas būtų persekiojęs, bet legenda išliko; vaikai susirinkdavo ir išeidavo po vieną; katechezė vyko pirmame aukšte, tėvo kabinete, tarp knygų. Reikalingą katechezei korpusą – poterius, Nikėjos tikėjimo simbolį, išmokau per vieną dieną ir nesupratau, už ką mane giria: tu toks gabus, tu būsi kunigu, ir tik už tai, kad išmokai; o tau reikia kažką nuveikti, atlikti kažkokį žygį...

Vilniuje sekmadieniais – mišios. Ryte pasiruošimas eiti į bažnyčią, paskui mišios Petro ir Povilo bažnyčioje, tada – į parodas, tada – į restoraną, kiekvieną sekmadienį tas pats. Regis, aštuoniasdešimt aštuntais viename Arvydo Juozaičio straipsnyje perskaičiau, kad buvo draudžiama eiti į bažnyčią, ir supratau, kad aš gyvenau visai kitoje visuomenėje; mums nieks nedraudė, bažnyčioje neretai matydavau klasiokus ar šiaip pažįstamus. Per Velykas patekti į šventorių buvo neįmanoma, bažnyčia būdavo sausakimša.

Kai man buvo dvylika trylika, šis ikikarinės lietuvių šeimos kosmosas suiro. Iš pradžių atsiskyrė sesuo, paskui ir aš. Tėvas sekmadieniais dingdavo – sakydavo, einu į turgų pirkti kopūstų, – sugrįždavo nešinas kopūstu, virdavo kopūstienę. Tik po mirties supratau, kad eidavo į mišias.

– *Kodėl jis taip darė? Tiksliau, kodėl nevertė ir jūsų lankyti bažnyčių?*

– Nes vaikai suauga. Ne tai, kad sekuliarizuojasi, bet suranda savo pasaulį.

– *Ir taip trylikos metų tapote ateistu?*

– Ką reiškia tapau ateistu? Aš įgijau pojūtį: stoviu priešais altorių ir noriu suprasti, kas tai yra, bet man nieks arba negali, arba nenori paaiškinti; man duoda maldaknygę, duoda Šventąjį Raštą, bet nesuprantu, ką su jais daryti. Sekmadieniais eini į bažnyčią, sociologiškai tai interpretuojama kaip pamaldumas, bet dažniausiai su pamaldumu tai turi mažai bendro. Tai – rutina; nekyla klausimas, kodėl eini; greičiau kiltų – kodėl neini? Gal tu koks nors keistas? O eini – ir viskas gerai, tu toks kaip visi.

– *Nebandėt pasigilinti į tikėjimo klausimus?*

– Prisimenu, man buvo trylika, aš vienuolės paklausiau, ar žydai turi sielą. Ji atsakė, kad galvojanti apie tai, bet dar nėra apsisprendusi. Priėjo išpažintis, reikėjo sudaryti sąžinės apyskaitą, ir aš į tą apyskaitą įtraukiau tai, kad šokinėju nuo Palangos tilto. Po išpažinties tapau ateistu. Supratau, kad jei į apyskaitą reikia įtraukti dalykus, kurių aš nelaikau nuodėme... Kita vertus, norėjau suvokti liturgiją, suvokti mišias, klausiau apie tai vienuolės, bet... Be to, pradėjau domėtis gamtos mokslais, vėliau muzika, daile, pajutau polinkį į humanitarines disciplinas.

– *Ar ilgai buvote bedieviu?*

– Septyniasdešimt aštuntais (man tada buvo septyniolika metų) Palangoje klausau „Laisvės“ („Svoboda“) radijo stotį ir girdžiu naują pavardę – Nikolajus Berdiajevas, girdžiu žodžius Dievas, bedugnė, laisvė... Ir mane apima nerimas; pirma, aš nevaldau diskurso, nesuprantu, apie ką kalbama, net nežinau, ar čia rimtai; grįžtu į Vilnių, nueinu į Mickevičiaus biblioteką, ieškau literatūros; tai ne taip paprasta; pagaliau surandu „Ateistinį rinkinį“, ten straipsnis, skirtas Berdiajevui; mano psichikoje užfiksuota, kad aš perskaičiau – „jei Dievas yra, materija yra melas“; gerokai vėliau suradau suskaitmenintą to straipsnio variantą, ir tenai nėra tokio sakinio, bet tada, septyniolikos metų aš buvau šventai įsitikinęs, kad aš jį perskaičiau; gal aš jį įžvelgiau tarp

eilučių; ir tada atsiduri tridentinėje dichotomijoje: arba yra Dievas, arba nėra; jei yra – viskas yra netiesa, jei nėra – tai neaišku, kas yra, tu atsiduri chaose; ir aš tapau absoliučiu teistu, ir mano teizmo nieks negali sugriauti; po katechezės, po ateizmo, septyniolikos metų aš atsidūriau teistiniame kosmose; ir čia pasijuntu, kad esu greičiausiai ortodoksas, pravoslavas; aš tampu rusu, tos kalbos nešėju; du metus aš rašau dienoraštį rusiškai; tai privedė prie to, jog vienuoliktoje klasėje supratau, kad aš negaliu priimti mokyklos, turiu kažką daryti. Tuo metu man dar pakliuvo knyga apie Hesę, joje buvo kalbamą, cituojama „Stiklo karoliukų žaidimo“ pabaiga, kai herojus šoka į ežerą... Taigi ten, kur kalbama apie laisvę, bedugnę, Dievą, prisideda nauja dimensija – šokimas į ežerą...

Ir ateina diena – atsimenu, sėdžiu per matematikos pamoką – ir suprantu, kad man reikia šokti į tą ežerą, išvažiuoti, ir kad aš padarysiu tai lygiai po mėnesio; o kol kas reikėjo pasiruošti; aš pats, savo rankomis, pasisiuvau didelį maišą, į kurį reikės įsidėti nemažai knygų; aš turėjau tokią opciją – prie Maskvos gyveno hipių komuna; niekas manęs tenai nekviatė, bet galvojau, kad tenai man yra vieta.

– *Iš kur apie ją sužinojot?*

– Iš vieno draugo, nes jis ten kurį laiką gyveno; taip sutapo, jog sprendimą priėmiau sausio šešioliktąją, o lygiai po mėnesio – vasario šešioliktąją – atsisveikinau su klase ir išvažiavau.

– *Tėvams ką nors sakėt?*

– Parašiau raštelį, kuris nuskambėjo gana dramatiškai – tėvai greičiausiai suprato, kad nusižudžiau, palikęs priešmirtinį raštelį.

– *Pasiekėt kelionės tikslą? Kur tiksliau tą komuna buvo įsikūrusi?*

– Pamaskvėje, pakeliui į dabartinį Zagorską; išvažiuodamas

apsirengiau tėvo palatą, kuris buvo gerokai per didelis, su maišu ant pečių, kai atvažiavau, visi sakė, kad atrodžiau gana „striominai“.

– *Tai reiškia keistai?*

– Greičiau rizikingai ar net pavojingai. Jie sakė, keista, kad aš iš vis pasiekiau Maskvą ir jų miestelį, ir manęs niekur nesulaikė milicija.

– *Kokios ten buvo gyvenimo sąlygos?*

– Jie žiemos sezonui – maždaug aštuoniems mėnesiams – išsinuomodavo dalį vasarnamio, priemenę ir kambarį, kuriuose galėjo tilpti dvylika–keturiolika žmonių. Kartais jų būdavo tik keletas, kartais susirinkdavo kelios dešimtys. Jie skaitydavo savo eiles, romanus – tai buvo žmonės, su kuriais gyvenime nelabai susiduri, antikultūrinė intelektualinė aplinka, kokios to meto Lietuvoje nebuvo.

– *Kaip jus priėmė bendruomenė?*

– Pirmiausia supratau, kad manęs niekas nelaukė, nors ir nevarė. Bet tai nebuvo, ko tikėjausi, nes man „ežeras“ – tai patekti į kokią nors Babilono biblioteką. Bet pagrindinė problema – nežinau, kaip įsiterpti į tą erdvę ekonomiškai, negali nueiti kur nors įsidarbinti, nes pirmiausia tavęs visur klausia, kur tu priregistruotas.

– *O tuo metu Vilniuje...*

– Tuo metu situacija Vilniuje buvo tokia, kad tėvas paskambino į mokyklą ir pasakė, kad aš sergu ir kol kas nelankysiu. Auklėtoja klausė mokinių, kodėl jie neina manęs lankyti, o jie, žinodami tikrą padėtį, tik tylėjo, nes nežinojo, ką pasakyti.

– *Klasiokai žinojo, kad jūs išvykot?*

– Taip. Tuo tarpu tėvas pradeda manęs ieškoti, ir galų gale suranda draugą, su kuriuo aš susirašinėjau: aš jam rašiau į centrinį Vilniaus, jis man – į centrinį Maskvos paštą, „iki pareika-

lavimo“. Ir vieną dieną atėjęs į paštą gaunu laišką nuo tėčio, ir man atsiveria nauja opcija. O aš tuo metu vaikščiojau po Maskvą, ieškodamas vietos nakvynei – dažniausiai lipdavau į viršutinius pastatų aukštus ir iš ten bandydavau prasigauti į palėpę, kur galėčiau valkataudamas gyventi. Bet tai galėjo trukti mėnesį kitą. Ir čia man atsiveria opcija gyventi pas seserį, kuri tuo metu mokėsi Maskvos valstybinio universiteto aspirantūroje. Aš pas ją bendrabutyje pragyvenau dar du mėnesius, o paskui išsiderėjau su tėvu galimybę sugrįžti į Vilnių su sąlyga, kad nereikės eiti į mokyklą. Aš sugrįžau ir – net nelaikęs baigiamųjų egzaminų – gavau brandos atestatą, kuriame buvo tik labai geri pažymiai. Kaip tėvui tai pavyko padaryti – nežinau, greičiausiai gerai kam nors sumokėjo. Taip mane buvo norėta įstumti į to pasaulio logiką, kuri buvo labai paprasta: baigi vidurinę mokyklą, įstoji į aukštąją, po jos pradedi dirbti. Ši logika nekvestionuojama, žmonės, ją sulaužę, dingsta į nebūtį; norint to išvengti, gąsdinama, kad eisi tarnauti į armiją. Tada nauja opcija: aukštoji arba armija; ir aš atsiduriu Kauno psichiatrijos klinikoje.

– *Vėl tėvas padėjo?*

– Matyt, bet daug prisidėti nereikėjo: jei esi nepilnametis, su maišu ant pečių bėgi iš namų – tai ir dabar įtartina, o tada pilnai pakako.

– *Faktiškai tai buvo ne toks jau retas būdas išvengti armijos?*

– Taip, paskui aš net esu kai kuriuos draugus konsultavęs, kaip elgtis, ką sakyti, kad būtum pripažintas netinkamu tarnauti armijoje. Tai tikrai nebuvo sudėtinga.

– *Ilgai išbuvot Kaune?*

– Apie tris mėnesius. Grįžau į Vilnių, bet neilgam. Toliau eidamas kreivais keliais, vėl pabėgau iš namų ir, po neilgų klajonių, važiuoju į Šiaulius aplankyti klasės draugės. Jos nebuvo, ji man patarė kelias dienas pagyventi pas jos draugą, kuris buvo pirmas

Šiauliuose ir turbūt vienas pirmųjų Lietuvoje vaišnavas.

– *Lietuvoje juos vadino krišnaitais?*

– Taip. Tokiu būdu aštuoniasdešimtais metais atsiduriu vaišnavo kambaryje, kuriame buvo įsirengęs altorėlį. Su savo to meto retorika – bedugnė, laisvė, taip pat kančia – atsiduriu priešais žmogų, kuris taip pat teigia laisvę, bet ne kančią, o džiaugsmą. Ir visas mano kosmosas – ne teistinis, o išorinis, kultūrinis – atsimušą į Krišną ir suyra. Aš kovojau, bet vaišnavai tokie – su jais kovok nekovojęs, jų tikėjimas nepagrįstas argumentais; kažkas yra jame patrauklaus, ko negali atmesti.

– *Tapot krišnaitu?*

– Patekau į aukštąją mokyklą. Tėtis buvo pasiryžęs padaryti, kad aš nepraeičiau pro tą generalinės linijos etapą, pradėjo regžti planus, kaip mane įstumti į parengiamuosius kursus. Sėkmingai juos baigę studentais tapdavo automatiškai. Norėdamas to išvengti, pabėgau į Maskvą dviem mėnesiams – o kai grįžau, pasirodo, aš jau priimtas į parengiamuosius kursus. Tėvas paprašė vieno draugo, kad vietoj manęs išlaikytų egzaminus, ir aš buvau priimtas. Aš suprantu, kad įvykdyta didelė piktadarybė, ir su vienu draugu nutariam pabėgti visam laikui – iš pradžių į Peterburgą, paskui dar kur nors. Išvažiuojam anksti ryte, po keturių valandų mes jau Pskove, nutariam aplankyti čia esantį vienuolyną. Ir jau stotyje mus pačiumpa milicija. Pradeda klausinėti, iš kur, kas tokie; mes sakome esą dailininkai iš Maskvos, atvažiavom tapyti freskų; bet jie patikrino mūsų dokumentus, prisiskambino į Vilnių, per milicijos nuovadą susijungė su tėčio butu, klausia, kur jūsų sūnus. Ryte išėjo ir dar negrižo, sako tėtis. Taip buvau demaskuotas ir deportuotas į Vilnių.

– *O draugas?*

– Jis išsisuko, buvo šiuose reikaluose labiau patyręs. Ką daryti, pradėjau lankyti parengiamuosius. Čia susidūriau su lietuvybe,

iš pradžių patiko, bet greitai nusibodo. Parašiau referatą, o jie sako – ko rašai kaip penkto kurso studentas, rašyk kaip paren-giamųjų kursų lankytojas. Kažką reikia veikti; bibliotekoje pa-mačiau devanagari raštą – manau, reikia jį įvaldyti, ir per porą savaičių jį įvaldžiau.

– *Devaganari raštas – tai sanskritas?*

– Sanskritą galima rašyti bet koku raštu, bet nuo devyniolikto amžiaus rašoma devanagari. Indai neturėjo vieno rašto, skirtingi regionai užrašinėjo skirtingai.

– *Ir jūs įvaldėt jį per porą savaičių?*

– Tai nėra sudėtingas raštas. Po to nusipirkau knygelę apie vedų religiją. Mane ji patraukė – daugiausia citatomis. Tai buvo naujo etapo pradžia.

Dar buvo patirtis ateizmo muziejuje: prisimenu, gidė su pa-simėgavimu pasakoja apie graikų ir romėnų religijas, kiek ten daug dievų, kokie visi gražūs – o kitoje salėje – už kampo – ne, ten nieko nėra, ten islamas, ten absoliutus blogis... O manyje po-reikis užėiti už kampo. Jei ne ypatingi polinkiai, man islamas gal-būt artimiausias, jis inkorporuoja ir pranašų pasaulį.

Mane traukia Rytai greičiau metafizine prasme – tai, kas „už“; jame nėra dichotomijos; aš dariau, dariau tokį ratą ir perėjau beveik per visą pasaulį, su kažkuo tapatindamasis, kažką priim-damas, kažką atmesdamas; dėjau didžiules pastangas – kokius keturiasdešimt metų kovoju – ir negaliu įveikti; kaip Jokūbas su angelu – tik jis vieną naktį, o aš keturiasdešimt metų; yra dalykai man labai artimi: ortodoksija, islamas, visas abromiškas kosmo-sas; aš su juo turiu ryšį...

– *Grįžkim ant žemės. Juk iš kažko reikėjo gyventi...*

– Dirbau automobilių stovėjimo aikštelėje, budinčiu ugniage-siu Akademiniamе dramos teatre, sargu Sapieginės miške buvu-siuose sandėliuose, galop – BNS („Baltic News Service“ – Baltijos

naujienu tarnybos) redaktoriumi.

– *Dažnai lankotės Indijoje?*

– 1994 metais gavau stipendiją ir metus gyvenau Aurobindos ašrame. Po to – kai tik atsirasdavo galimybė – vykdavau į Aurovilį.

– *Koks jūsų požiūris į mirtį? Ar tikit sielos nemirtingumą, ar esat susietas su amžinybe koku kitu būdu?*

– Sielos nemirtingumą padiktuoja mūsų kalbinė raiška; ją sunku susieti su kokia nors platesne logika; jei imi vedantą – tai nubraukia visa, kas dar susieta su šiuo pasauliu: tai, ką tu mąstai, ką tu patiri, net tavo pačios giliausios mintys – visa tai yra materija, ir kai galvoji apie mirtį – kurioj vietoj ją pritaikyti; kai sako „mirtis“, „siela“ – žmonės turi labai keistą antropologinę viziją, kuri nėra apmąstyta; tiesiog ją paduoda kaip daiktą; bet jei paimi teologemą – islamišką, patristinę, – tu negali atsakyti tokiais terminais. Juk jeigu Dievas yra, tai materija melas; vadinasi, mirties nebėra. Jei materija melas, kas tada miršta; apie ką čia tada kalbėti?

Kai tau dvidešimt metų ir susiduri su didžiosiomis pasaulio tradicijomis – pasirodo, kad tu niekas, tave nurašo, suformuluoja tokią logiką, kad tavęs apskritai nėra; tu esi tiesiog neoninis elementas; ir tu pripranti taip gyventi, tu net nebekeli tokio klausimo. Aš neturiu mirties pojūčio. Galiu turėti pojūtį, kad yra kūnas, kuris suirs; bet mano teizme manęs nereikia; jei tu pereini per tam tikrą kostuvą, per vedantą, tai to dalyko, kad tu esi kažkas, nelieka...

Aktoriai, žiūrovai, stebėtojai, praeiviai

Trečias religingumo šaltinis – suvokimas. Priklausomai nuo to, kaip ir kuo mes save suvokiame, formuojasi mūsų santykiai

su pasauliu ir kitais žmonėmis.

Gera žinoma Šekspyro žodžiai: „Pasaulis – teatras, žmonės – aktoriai jame“. Išties dauguma žmonių – aktoriai, daugiau ar mažiau sėkmingai atliekantys jiems aplinkybių primestus ar pačių pasirinktus vaidmenis. Tuos, kurie atsisako dalyvauti gyvenimo spektaklyje, galima suskirstyti į tris grupes: žiūrovus, stebėtojus ir praeivius.

Teatras – vieta, kur vyksta spektakliai. Spektaklis (lot. *spec-taculum*) – reginys. Reginys neegzistuoja be reginiojo, arba žiūrovo. Pavyzdžiui, gatvėje susiginčiojo, o paskui ir susimušė du praeiviai. Tai – vyksmas. Tačiau jei šį vyksmą pradeda stebėti kiti praeiviai, susirenka žiūrovų minia – tai jau spektaklis. Tai reiškia, kad bet kokią vyksmą galima traktuoti kaip spektaklį – su sąlyga, kad egzistuoja bent vienas jo žiūrovas.

Dažniausiai žiūrovai spektaklyje nedalyvauja ir stebi jį iš šalies, tačiau kartais žiūrovais tampa ir spektaklio dalyviai. Tai įvyksta tais atvejais, kai spektaklio dalyvis ne identifikuoja save su vaidmeniu, o tarsi stebi spektaklį iš šalies. Būtina to sąlyga – nesuinteresuotumas. Spektaklio dalyviai siekia kokių nors tikslų, rezga intrigas, įsimyli ir išduoda. *Žiūrovui visa tai nesvarbu. Aktorius tampa žiūrovu*, atsisakęs siekti konkrečių savo veiklos rezultatų. Veikimas ne dėl rezultatų, o dėl paties veiksmo – viena pagrindinių „Bhagavadgitos“ idėjų.

Nuo žiūrovo tik vienas žingsnis iki stebėtojo. Egzistuoja trys pagrindiniai žmogaus stebėjimo verti objektai. Pirmiausia tai menas, tada gamtos grožis ir pagaliau – stebėti galima savo psichiką. Tai jau meditacija ar sugebėjimas sutelkti dėmesį į kokią nors objektą ar reiškinių. Viena iš pasekmių – psichikos išvalymas. Žinomas Patanjalio „Joga sutros“ komentatorius Vjasa pateikia tokį pavyzdį.

Įsivaizduokime teatro sceną, į kurią atsitiktinai užklęsta

mergaitė iš gatvės. Supratusi, kur ji atsidūrė, mergaitė pradeda maivytis, šokti, vaizduodama aktorę. Ir staiga ji pastebi, kad salėje kažkas sėdi ir ją stebi. Susigėdusi mergaitė greitai nubėga nuo scenos. Mūsų psichika – scena, per kurią slenka, būriuojasi, grumiasi įvairiausias psichikos turinys: vaizdiniai, jausmai, norai. Suvokę, kad yra stebimi, tie turiniai dingsta iš mūsų psichikos. Visiškai išvalius psichiką, joje atsiveria pagrindinis Stebėtojas – dievas Išvara.

Man medituoti sekėsi sunkiai. Gali būti, kad tam įtakos turėjo mano psichikos ypatybės, o gal ir istorinis kultūrinis kontekstas. Skirtingai, tarkim, nuo Vivekanandos, už kurio nugaros driekėsi didinga Indijos jogų, archatų, bodisatvų minia, už mano pečių gūžėsi kasdienių rūpesčių ir vargų nualintų valstiečių pulkelis. *Šiaip ar taip*, kelio pabaigoje manęs laukiančio dievo Išvaros nemačiau.

Praeiviai – trečia gyvenimo spektaklyje nedalyvaujančių žmonių grupė. Tarp gausių ir naudingų (suprantantiems) patarimų, kaip gyventi, Evangelijoje pagal Tomą yra ir toks: „Būkite praeiviais“. Tai reiškia: nesivelkite į gatvėje vykstančias muštynes, net nesustokite pasigėrėti ar, atvirkščiai, pasišlykštėti jomis. Praeikite pro šalį. Jūs – ne šios gatvės, ne šio miesto, ne šio pasaulio gyventojas.

„Praeivio“ filosofija remiasi prielaida, kad žmogaus siela – amžinybės dalelė ar kibirkštis. Keičiasi religijos ir filosofijos, gimsta ir griūva pasauliai, o siela buvo, yra ir bus amžinai. Vienokiu ar kitokiu pavidalu ji aptinkama visose pagrindinėse pasaulio religijose, taip pat ir krikščionybėje.

Amžinybės idėja – viena patraukliausių ir mįslingiausių žmonių istorijoje. Norint suvokti jos vaidmenį žmonių gyvenime, būtina skirti jutiminį patyrimą ir suvokimą. Pasaulis atsiskleidžia jutiminiame patyrimo, o idėjas suvokiame. Grožio nėra, kol kas

nors nesuvokia, kad pasaulis – ar koks nors jo fragmentas – gražus; gėris neegzistuoja, kol kas nors tam tikrų veiksmų nesuvokia ir neįvardija kaip gerų, o tam tikrų – kaip blogų; teisingumas neegzistuoja, kol tam tikri santykiai tarp žmonių neįvardijami kaip teisingi; tas pats su visomis kitomis bendrų suvokimų, jausenų, veikimų priežastimis – idėjomis. Galima – kaip Platonas – teigti, kad idėjos amžinos ir nekintamos, galima – kaip budizme – manyti, kad pasaulyje nėra nieko pastovaus ir kad idėjos kinta, kito ir kis, kol egzistuos žmonija. Bet kuriuo atveju mes – amžinų idėjų ar amžino jų kaitos proceso dalis, bet tampame tokie, tik kai tai suvokiame.

„Argi dėl to reikia bijoti mirties?“

Ernest Becker knygoje „Mirties neigimas“ („The Denial of Death“) rašo: „Žmogus mirtingas, bet gyvena taip, lyg gyventų amžinai. Tai didžioji mūsų civilizacijos ironija.“ Faktiškai mūsų – kaip ir bet kokioje kitoje civilizacijoje – gyvena dviejų pagrindinių tipų žmonės. Pirmam priklauso tie, kurie mano esą mirtingi, bet gyvena taip, tarsi būtų amžini, antram – tie, kurie mano esą amžini, bet gyvena taip, tarsi būtų mirtingi. Didžioji mūsų civilizacijos ironija ar, greičiau, tragedija ta, kad joje dominuoja pirmo tipo žmonės. Būtent jie persmelkia socialinę ir politinę gyvenimą, diktuoja intelektualines madas, formuoja požiūrį į gyvenimą ir mirtį. Negausūs antro tipo žmonių likučiai spiečiasi apie tradicines bažnyčias ar ieško dvasinės atgaivos egzotiškuose Rytų mokymuose. Yra ir tokių, kurie nepriklauso nė vienam iš šių tipų ir bando sukurti jų patyrimą, mąstymą ir jausmus geriausiai atitinkantį pasaulėvaizdį. Vienas iš tokių buvau ir aš.

Apžvelgdamas savo gyvenimo kelią, pirmiausia turiu pasaky-

ti, kad man labai pasisekė: mano gyvenimas nenutrūko atsitiktinai – automobilio avarijoje ar dėl ankstyvos, bet mirtinos ligos; netapau aš kokios nors aistros ar komplekso – malonumo siekimo, politikos ar net pažinimo ar kūrybos – vergu. Buvau didingo ir paslaptingo spektaklio, vadinamo gyvenimu, stebėtojas ir dalyvis. Aš mačiau pasaulio grožį ir didingumą, bandžiau įminti jo mįslę. Gražios buvo ne tik pasaulio dekoracijos – spektaklyje dalyvavo daug įstabių asmenybių, kurios kėlė ir kelia man nuoširdžią pagarbą, susižavėjimą ir meilę. Tegu aš pats nesukūriau beveik nieko vertingo ir netoli nuėjau dvasinio tobulėjimo keliu, bet aš dalyvavau spektaklyje ir palieku jį po manęs einantiems. Galbūt paskutinių valandų ir dienų skausmas šiek tiek iškreips mano veidą, bet kuo arčiau būsiu aš lemtingos ribos, tuo giedresnis jis taps. Nes aš pažinau tiesą – ne didžiąją, minioms, tautoms ar žmonijai skirtą, o savo asmeninę, skirtą tik man ir galbūt vienam kitam į mane panašiam.

Mano psichika įkomponuota į spalvingus ir ganėtinai patvarius įsivaizduotus pasaulius, todėl dėl savo pomirtinio likimo nesijaudinu. Įsivaizduoti pasauliai nuolatos transformuojasi, kinta, vadinasi, kis ir į juos įkomponuota mano psichikos dalis, bet aš priklausau, priklausiau ir amžinai priklausysiu šiai didingai, paslaptinai, bauginančiai žaviai vaizduotės turinių žosmei. Gimdamas aš gavau galimybę kažką apie ją sužinoti, išbandyti įvairius gyvenimo būdus, variantus, pabuvoti, o kartais ir pagyventi įvairiuose įsivaizduotuose pasauliuose ar jų fragmentuose. Per keletą man skirtų dešimtmečių aš savo mintimis, žodžiais, veiksmais įnešiau menkutį indėlį į geografiškai ir dvasiškai arčiausiai manęs buvusį būties fragmentą – kažkuo žavėjausi, kažko nemėgau, kažkokias struktūras šiek tiek sustiprinau, kažkam pakenkiau. Po mano mirties šios mano sielos dalelės įsilies į niekada

nenutrūkstantį ir nesibaigiantį vaizduotės turinių srautą, persimaišys, persipins su milijardais kitų dalelių, išnirdamos į būties paviršių kokio nors kada nors gyvensiančio žmogaus vaizduotėje, ar išnyks, užgožtos didesnių, galingesnių ir patrauklesnių vaizduotės turinių. Argi dėl to reikia bijoti mirties?

Aš ramiai žvelgiu į ateitį, nes tikiu teisingumu. Jei sielos atsisiskyrimas nuo kūno dažnai susijęs su nerimu ar net pasipriešinimu („aš nenoriu mirti, nei žemelėj pūti...“ – Salomėja Nėris), tai kita, galutinė transformacija teikia vilties ir džiaugsmo. Aš kažką dariau, kažko siekiau, kažkuo tikėjau, būdamas šioje Žemėje. Aš sugebėjau įkomponuoti savo gyvenimą į jutiminį suvokimą peržengiančią transcendentinę erdvę. Neabejoju, kad pomirtinis mano likimas – patikimose ir geranoriškose rankose. Žinodamas tai, tikiuosi numirti su šypsena lūpose...

Pabaiga

2022 m. išėjau į pensiją. Tais pačiais metais pasirodė paskutinė (bent jau kol kas) mano knyga – „Archetipinė mentalitetų istorija: sovietmečio Lietuva“. Jos priede pateikiau dešimties savo pažįstamų ar draugų prisiminimus. Kai kuriems skaitytojams ši knygos dalis patiko labiau ar bent padarė geresnį įspūdį nei pagrindinis tekstas. Išties „teorija – sausa šaka, užtat gyvenimo vaisingas medis žydi“ (Gėtė, „Faustas“). Keletą mėnesių priverstinai dykaduoniau, nutariau parašyti knygos tęsinį, šį kartą daugiau dėmesio skirdamas savo gyvenimui. Pirmiausia tuo tikėjau, užbaigti svarbų, o gal net pagrindinį savo kūrybinio kelio etapą. Antra, norėjau atiduoti duoklę daugeliui įstabių ir įsimintinų asmenybių, kurioms dėl vieno ar kitų priežasčių ankstesnėje knygoje vietos neatsirado.

Tuo pačiu ar panašiu laiku gyvenę žmonės vadinami karta. Neįmanoma nupiešti visos kartos portreto – pernelyg skirtingi žmonės ją sudaro. Karta – ne tik tuo pačiu ar panašiu laiku gyvenusių, bet ir bendrais mentaliteto bruožais pasižymėjusių žmonių grupė. Kokie bruožai buvo būdingi mūsų kartai, kuo ji skyrėsi nuo kitų, prieš mus buvusių ir po mūsų einančių kartų?

Pirmiausia – kad ir kaip pompastiškai skambėtų, – mes buvome *žvaigždžių žmonės*. Tuo mes ne skyrėmės, o greičiau buvome panašūs į visas prieš mus buvusias kartas. Tūkstantmečiais žvaigždėtas dangus masino ir viliojo žmones, rodė kelią laivams ar keliautojų vilkstinėms, žadino vaizduotę ir skatino mokslinį pažinimą. Mes taip pat matėme žvaigždes. Puikiai prisimenu naktines keliones iš vieno kaimo į kitą, basomis pėdomis apčiuopiant žolėje išmintą taką ir vis keliant klausiamai baimingą žvilgsnį į kerinčią begalybę. Daugelis mano draugų gyveno miestuose, bet gatves ir butus užtvindžiusi elektros lempučių šviesa nesugebė-

jo užgožti naktinio dangaus grožio. Vieno jų – Dainiaus Razausko – prisiminimus, pavadintus „Į bekraštę žvaigždėtą erdvę“ – paskelbiau knygoje „Archetipinė mentalitetų istorija: sovietmečio Lietuva“. Mūsų išskirtinumas ne tai, kad matėme žvaigždes, o tai, kad mes jas dar matėme. Po mūsų einančių žvilgsnius vis labiau ir nuožmiau prikausto televizorių, kompiuterių ar nešiojamų telefonų ekranai. Mes – karta, kuri ne tik matėme žvaigždžių šviesą, bet ta šviesa veikė, keitė, formavo mūsų gyvenimus.

Mes buvome *knygų žmonės*. Prisimenu, gyvendamas Peterburge antikvarinių prekių parduotuvės lange pamačiau prieš keletą šimtmečių išleistą puošniai didingą Aristotelio raštų tomą lotynų kalba. Mane ši knyga taip sužavėjo, kad norėdamas ir tikėdamasis kada nors ją perskaityti, pradėjau mokytis lotynų kalbos. Nebuvau išimtis – tokius ar panašius jausmus patirdavo daugelis mano kartos atstovų. Kazimiero Seibučio dar sovietmečiu pradėtoje kaupti bibliotekoje – daugiau kaip tūkstantis knygų. Knygos buvo ne tik informacijos šaltinis – knygos buvo žavėjimosi, net garbinimo objektai. Nykstant popierinėms knygoms, jose sukaupta informacija niekur nedings – ji bus perkelta į kompiuterius. Dings tūkstantmečiais jaunos smalsius protus masinusi ir žadinusi rašytinių šaltinių sukaupia išmintis – tai, ką kinai su pagarbia baime vadino *ven*.

Mes buvome *idealistai*. Kai kuriuos – taip pat ir mane – vaikystėje supo socialistinio idealizmo bangos, nešančios į tolumoje laukiantį žemiškąjį rojų, kuriame nebus nei turtingų, nei vargšų, visi pakiliai ir džiaugsmingai darbuosis bendram labui. Kiti nuo pat vaikystės ruošėsi ir dalyvavo kovoje už laisvą Lietuvą, o iškovojus Nepriklausomybę – prieš tautinės tapatybės eroziją. Dar kažkas atsidavė kūrybai, tiesos paieškoms ar grožio stebėjimui. Visi kartu mes kūrėme mūsų kartai, mūsų laikmečiui būdingą idėjų tinklą – tinklą, kuris neleido mums būti tik laimės ar malo-

numų siekiančiais gyvuliais.

Ir, pagaliau, mes buvome *girtuoklių karta*. Sovietmečiu gėrėme iš nevilties ir bejėgiškumo, jam žlugus – todėl, kad negerti jau negalėjome. Negėrė tik ligoniai ar pasišventėliai. Kai kam – tarp jų ir man – pavyko išsaugoti profesiją ir susikurti padoraus piliečio įvaizdį, kiti gi patvoriais ir pagrioviais nuslinko, nuriedėjo į žiojinčią tamsą. Mes tuo nesididžiuojame, bet ir nematome reikalo atgailauti. Toks buvo laikmetis. Tokie buvome mes.

Gyvenome – kaip, beje, ir visos prieš mus buvusios kartos, – įdomiais ir dramatiškais laikais. Pirmiausia išgyvenome vienos didžiausių žmonijos svajonių – svajonės apie žemiškąjį rojų – žlugimą. Lietuvai tai reiškė priverstinės ideologizacijos pabaigą ir savanoriškos deideologizacijos pradžią. Tarptautinėje arenoje mūsų gyvenimo laikotarpiu prasidėjo du, jei taip galima pavadinti, tektoniniai poslinkiai: demografinis ir mokslinis techninis. Demografinis poslinkis vyko iš pietų į šiaurę – iš Lotynų Amerikos į Jungtines Amerikos Valstijas ir iš Afrikos bei Artimųjų Rytų į Europą. Mokslinis techninis poslinkis vyko iš Vakarų į Rytus – iš JAV ir Europos į Japoniją, Kiniją, Pietų Korėją, Singapūrą. Formavosi nauja politinių, ekonominių, kultūrinių vertybių sistema-konglomeratas, kuriame Vakarai pamažu prarado savo išskirtinumą ir vertę.

Mes gyvenome kompiuterių įsigalėjimo ir dirbtinio intelekto atsiradimo laikotarpiu. Pirmas klausimas, kurį aš pateikiau dirbtiniam intelektui, buvo toks: „Ką jūs galvojate apie pomirtinį gyvenimą?“ Atsakymo pradžia mane pribloškė: „Kadangi esu dirbtinis intelektas, pomirtinio gyvenimo problema man neaktuali...“ Tęsinys buvo optimistiškesnis: „bet aš galiu pateikti pagrindines šioje srityje egzistuojančias pažiūras.“ Ir – penki puslapiai glausto, informatyvaus teksto apie tai, kaip pomirtinį gyvenimą įsivaizdavo įvairių tautų, regionų, kultūrų atstovai. Bet nieko

apie tai, ką turėtų daryti, kaip gyventi mūsų laikų, mūsų aplinkos žmogus, norėdamas prisiliesti jei ne prie amžinų, tai bent prie patvaresnių dalykų. Ši knyga – drovus bandymas užpildyti šią spragą.

Padėka

Trumpiausią ir imliausią iš visų man žinomų padėkų išreiškė Juozas Erlickas knygoje „Ar gali būti, kad ir mes gyvename mūsų laikais?“. „Padėkos. Ačiū Dievui.“ Sekdamas klasiko pavyzdžiu, už viską, kas mano gyvenime buvo gero ar blogo, džiaugsmingo ar graudaus, dėkoju Dievui.

Tėvai – Stefanija ir Kajetonas – davė man pirmąsias meilės pamokas. Nors ir pavėluotai, tariau jiems nuoširdų ačiū. Dėkoju žmonoms – Jūratei, Vitai ir Tatjanai – jūs ne visada puošėt, bet visada pajvairindavot mano gyvenimą. Nė vienas vaikas manęs nenuvylė. Marija, Julija, Liudai ir Mariau, – visi jūs šaunuoliai. Tikiuosi, kad tokie bus ir anūkai – Amelija, Adomas, Dovydas, Gabrielė...

Gyvenimo kelyje sutikau nemažai draugiškų, visada pasiruošusių mane palaikyti ir man padėti žmonių. Kai kuriems noriu padėkoti asmeniškai. Antanai Andrijauskai, kažkada tavo dovanotas megztninis iki šiol šildo mano sielą. Nagli Kardeli, tu pirmasis įžvelgei manyje originalų mąstytoją. Jolanta Širkaite, kai tamšiosios jėgos bandė užgniaužti institutą, tu – viena iš nedaugelio – visada buvai šalia. Ačiū jums – ir dešimties kitų, nepaminėtų šios knygos puslapiuose, bet gyvenančių mano atmintyje.

Noriu padėkoti redaktorei Rūtai Pučinskaitei, maketuotojai Birutei Strolytei ir visam leidyklos ir spaustuvės *Piko valandos* kolektyvui. Tai jūsų dėka baikščiai kompiuterio gelmėse tūnojęs rankraštis tapo šia grakščia, žvilgsnį glostančia ir vaizduotę žadinančia knyga.

Bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos integralios bibliotekų
informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISBN

STANISLOVAS JUKNEVIČIUS
NUMIRTI SU ŠYPSENA LŪPOSE

Redagavo Rūta Pučinskaitė

Maketavo Birutė Strolytė

Išleido **P/IKO** VALANDA
Žemaitės g. 59, LT-68303 Marijampolė
Tel. (+370 343) 54 216
El. p. leidykla.pikovalanda@gmail.com
www.pikovalanda.lt
Tiražas ????? egz. Užsakymas 888